

Illegale vreemdelingen in Nederland

Omvang, overkomst, verblijf en uitzetting

Godfried Engbersen

Richard Staring

Joanne van der Leun

Jan de Boom

Peter van der Heijden

Maarten Cruijff

Samenwerkingsverband tussen:

RISBO

Erasmus Universiteit Rotterdam

Rijksuniversiteit Leiden

Universiteit Utrecht

Illegale vreemdelingen in Nederland. Omvang, overkomst, verblijf en uitzetting/G. Engbersen, R. Staring, J. P. van der Leun, J. de Boom, P. van der Heijden, M. Cruijff

**Rotterdam: RISBO Contractresearch BV/ Erasmus Universiteit.
juni 2002**

Verkoopprijs: € 18,90 (inclusief BTW en administratiekosten en exclusief verzendkosten)

**Exemplaren van deze uitgave zijn te bestellen bij:
Secretariaat RISBO
Erasmus Universiteit Rotterdam
Postbus 1738
3000 DR Rotterdam
tel.: 010-4082124
fax: 010-4529734
www.eur.nl/risbo**

© Copyright RISBO Contractresearch BV. Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze dan ook zonder voorafgaande toestemming van de Directie van het Instituut

ISBN 90- 76613-20-6

Illegale vreemdelingen in Nederland

Omvang, overkomst, verblijf en uitzetting

Godfried Engbersen

Richard Staring

Joanne van der Leun

Jan de Boom

Peter van der Heijden

Maarten Cruijff

Inhoudsopgave

Inhoudsopgave	i
Voorwoord	iii
Hoofdstuk 1 De irregularisering van migratie	1
1.1 Inleiding	1
1.2 'Schuivende panelen': de irregularisering van migratie	2
1.3 Illegaliteit als sociaal probleem	5
1.4 Vraagstelling en methoden van onderzoek	6
1.5 Opbouw van de studie	9
Hoofdstuk 2 Illegale vreemdelingen in Nederland en hun politiecontacten: een kwantitatief beeld	11
2.1 Kwantitatief onderzoek: doelstelling en opzet	11
2.2 Doelstelling van de kwantitatieve deelstudie	12
2.2.1 Opbouw van het hoofdstuk	13
2.3 Databronnen, afbakeningen en definities	14
2.3.1 Andere databronnen	16
2.3.2 Definities en afbakeningen	18
2.4 Illegale vreemdelingen en de politie	19
2.5 Aantallen aangetroffen illegale vreemdelingen en sociale compositie	22
2.5.1 Sociale compositie	26
2.5.3 Geografische spreiding	28
2.6 Reden van standhouding en betrokkenheid bij criminaliteit	29
2.7 Uitzettingen	36
2.8 Besluit	41
Hoofdstuk 3 Een schatting van het aantal illegale vreemdelingen in Nederland	43
3.1 Inleiding	43
3.2 Een voorbeeld van de vangst-hervangst methode	45
3.2.1 Van Poisson-verdeling naar f_0	47

3.3	Centrale aannamen en problemen bij het schatten van illegale vreemdelingen	48
3.4	Oplossingen voor de schendingen van assumpties	50
3.5	Aanpassingen van het schattingsmodel	53
	3.5.1 Pakkansen van subgroepen	58
3.6	Resultaat: schattingen van de totale populatie illegale vreemdelingen	59
3.7	Conclusies	61
	Hoofdstuk 4 Komst en verblijf van illegale vreemdelingen	65
4.1	Methodologische verantwoording van het kwalitatieve deelonderzoek	66
	4.1.1 Op zoek naar illegale Sri Lankanen: een methodologische case	68
4.2	Respons en kenmerken van respondenten	74
4.3	De komst naar Nederland	80
	4.3.1 De rol van mensensmokkelaars bij de overkomst	87
4.4	Illegalen uit de geselecteerde herkomstlanden in het VAS	94
4.5	Bestaansstrategieën van illegaal verblijvende migranten: inkomsten en huisvesting	97
	4.5.1 Inkomsten uit informele arbeid en anderszins verkregen inkomsten	101
	4.5.2 Huisvesting	112
4.6	Etnische gemeenschappen en drie patronen van overkomst en verblijf	118
4.7	Besluit	123
	Hoofdstuk 5 Samenvatting en slotbeschouwing	127
5.1	Mythen over illegaliteit	127
5.2	Tien vragen en antwoorden	129
5.3	Onbedoelde effecten	138
	Literatuur	143
	Bijlage 1: Overzicht van staandegehouden illegale vreemdelingen naar land van herkomst (persoonsniveau)	151
	Bijlage 2: Overzicht van woonplaats respondenten	153

Voorwoord

Het vraagstuk van illegale vreemdelingen heeft in de voorbije periode veel aandacht gekregen. Opvallend in de debatten over deze problematiek is echter het gebrek aan gegevens en precieze begripsvorming. Deze studie probeert in deze lacunes te voorzien, maar duidelijk zal zijn dat het vraagstuk van illegale of ongedocumenteerde vreemdelingen naar zijn aard heel moeilijk grijpbaar is.

In deze studie worden geen definitieve gegevens gepresenteerd omtrent aard en omvang van illegale vreemdelingen in Nederland. Wel vindt men onderbouwde schattingen over aantallen illegale vreemdelingen, evenals relevante gegevens over de problematiek van uitzetting en over het vraagstuk van illegaliteit en criminaliteit. Ook worden kwalitatieve analyses gegeven van strategieën van overkomst en verblijf.

Aan het onderzoek is door een groot team van onderzoekers gewerkt die verbonden zijn aan de Erasmus Universiteit van Rotterdam (Prof. dr. G. Engbersen, drs. J. de Boom en dr. R. Staring), de Universiteit van Leiden (dr. J. van der Leun) en de Universiteit van Utrecht (Prof. dr. P. van der Heijden en dr. M. Cruijff). Prof. dr. P. van der Heijden en dr. M. Cruijff hebben, in samenwerking met dr. J. van der Leun, de schatting van het aantal illegale vreemdelingen in Nederland voor hun rekening genomen.

Diverse onderzoeksassistenten hebben geholpen bij het houden van interviews met illegale vreemdelingen. Onze dank gaat uit naar: D. Abdullah, A. Abdullahi, G. Albayrak, S. Amiratei, N. Bouda, K. Çalişkan, R. Cheng, C. Choi, A. Doğan, N. Hadriarapoviç, W. Ip, K. el Joghrافی, H. Kopnina, S. Lazaar, S. Maric, A. el Mohdaoui, A. Panchu, M. Shaaban, M. Şen, E. Yilmaz en M. Zivanoviç. Ook willen wij de medewerkers van twee opvanginstanties bedanken voor hun gastvrijheid en hun bereidheid om ons inzage te geven in dagelijkse ondersteuning van uitgeprocedeerde en illegaal verblijvende vreemdelingen.

Verder zijn wij dank verschuldigd aan de Prof. dr. G.J.N. Bruinsma, voorzitter van de begeleidingscommissie van dit onderzoek dat gefinancierd werd door

het Wetenschappelijk Onderzoek en Documentatie Centrum (WODC) van het Ministerie van Justitie. Wij danken ook de andere leden van de begeleidingscommissie: dr. F. Beijaard, mv. drs. E. van Dijk, mv. ir. J. Frowein, dr. J.C. Hordijk, drs. mv. drs. J.A. de Kruijf, mw. ir. T.P.C. Lucker, mw. drs. P.M. Koeman, dr. Ph.J. Muus en dhr. A.J.J. Naaijen

Daarnaast willen wij dank zeggen aan dhr. D. van Heel en dhr. T. Quirijnen van de IND en dhr. L. Wilde en dhr. R Buitenhuis van de Vreemdelingenpolitie Amsterdam-Amstelland voor de bijdragen die zij hebben geleverd aan het onderzoek. Ook willen wij alle politieregio's in Nederland bedanken voor de bereidheid die zij hebben getoond om gegevens te leveren.

Veel dank zijn wij ook verschuldigd aan Afke Weltevrede die de eindredactie van het rapport op professionele wijze voor haar rekening heeft genomen. Ook danken wij Judith Tersteeg voor haar bijdragen aan de eindredactie en het gereedmaken van het rapport.

Rotterdam, juni 2002,

Godfried Engbersen

1.1 Inleiding

Deze studie handelt over de manieren waarop illegale vreemdelingen naar Nederland komen en in Nederland proberen te verblijven. Daarnaast wordt in deze studie een systematische schatting gepresenteerd van het aantal illegale vreemdelingen in de Nederlandse samenleving.

In de afgelopen tien jaar is de illegale migrant een vanzelfsprekend element geworden in West-Europese samenlevingen. Bijna dagelijkse staan er berichten in de krant over uitgeprocedeerde asielzoekers, illegale tewerkstelling en over fatale ongelukken bij pogingen van illegale vreemdelingen om West-Europese landen te bereiken. Ook op het niveau van de Europese en nationale politiek krijgt het illegalenvraagstuk in toenemende mate aandacht.

Ondanks die vanzelfsprekende aanwezigheid van illegale vreemdelingen in West-Europese samenlevingen is empirische kennis over deze ongedocumenteerde groep schaars. Dat betreft zowel kennis over de omvang en samenstelling van deze groep als over de manieren waarop illegale vreemdelingen de overkomst naar Nederland realiseren en vervolgens weten te verblijven middels diverse verblijfstrategieën. In 1999 verschenen de eerste gedetailleerde empirische studies over illegale vreemdelingen in Nederland (vgl. Burgers en Engbersen 1999 en Engbersen *et al* 1999), gevolgd door de dissertaties van Staring (2001a) en Van der Leun (2001). Uit deze studies kon worden opgemaakt dat illegale vreemdelingen een zeer heterogene categorie vormen, waarbinnen verschillende subgroepen zijn te onderscheiden naar de mate waarin zij (semi-)geïntegreerd zijn in de Nederlandse samenleving. Daarnaast werd vastgesteld dat velen van hen een zeer precaire en onzekere arbeidspositie innemen en dat een deel van hen geen toegang heeft tot de (informele) arbeidsmarkt.

Ook werd vastgesteld dat illegale vreemdelingen in meer of mindere mate de beschikking hebben over landsgrensoverstijgende netwerken die van grote betekenis zijn voor het realiseren van de overkomst naar Nederland en het verkrijgen van een plek in de Nederlandse samenleving. Ten slotte bleken

illegale vreemdelingen in verschillende mate te zijn ingeburgerd in gevestigde etnische gemeenschappen. Turkse illegalen bleken te kunnen terugvallen op een hechte gemeenschap die hen kon voorzien van huisvesting, relevante documenten, arbeid en in sommige gevallen een partner. Marokkaanse en Afrikaanse illegalen moesten echter veelal genoegen nemen met meer incidentele en beperkte vormen van hulp en waren ook sterker afhankelijk van informele markten voor het verkrijgen van relevante documenten, een plaats om te overnachten en werk (Engbersen *et al.* 1999, Staring 2001a). Die afwijkende 'inbedding' in etnische gemeenschappen leverde een mogelijk belangrijke verklaring voor feit dat Marokkaanse en Afrikaanse illegalen uit de vier grote steden van Nederland in veel sterkere mate betrokken waren bij drugsdelicten en vermogensdelicten. Sommigen van hen zouden hun toevlucht zoeken tot vormen van 'overlevingscriminaliteit' om aan een inkomen te komen waardoor zij in Nederland konden blijven.

Deze studie bouwt voort op de eerder genoemde studies, waarbij twee nieuwe elementen worden toegevoegd. Ten eerste wordt nu, naast aandacht voor 'traditionele' groepen illegale vreemdelingen, ook aandacht besteed aan nieuwe migrantengroepen, die deels via de asielprocedure naar Nederland zijn gekomen en vervolgens in de illegaliteit terecht zijn gekomen. In de tweede plaats besteden we niet alleen aandacht aan de vier grote steden, maar worden ook politiestatistieken geanalyseerd die betrekking hebben op alle 25 politieregio's in Nederland over een langere periode.

In dit inleidende hoofdstuk wordt in de eerste plaats stil gestaan bij het veranderende karakter van internationale migratie en de positie van de illegale vreemdeling. Vervolgens wordt aandacht besteed aan de leidende onderzoeksvragen en de methoden van onderzoek. Ten slotte wordt de opzet van het rapport toegelicht.

1.2 'Schuivende panelen': de irregularisering van migratie

De illegale vreemdeling is een vanzelfsprekend element geworden van de zich voltrekkende 'irregularisering' van migratiestromen. Vanaf de jaren tachtig van de vorige eeuw is de relatieve overzichtelijkheid van de gastarbeidermigratie en postkoloniale migratie van de jaren zestig en zeventig doorbroken.

De hedendaagse, internationale migratie kenmerkt zich door een toenemende diversiteit in migratiebewegingen. Om deze nieuwe context van internationale migratie te begrijpen kan de door Schuyt (1986) gebruikte metafoer van

schuivende panelen dienst doen. Schuyt heeft het beeld van drie schuivende panelen ooit gebruikt om de toekomst van de Nederlandse verzorgingsstaat te duiden. Het eerste paneel stond voor de voorbije industriële samenleving, het tweede paneel voor de ontwikkelde verzorgingsstaat en het derde paneel voor de komende postindustriële samenleving. Het verwarrende, zo stelde Schuyt, is dat elementen van elk van deze drie typen samenlevingen zich *tegelijkertijd* voordeden en lieten waarnemen. Hij voegde daar aan toe (Schuyt 1986: 244): "Als men zich de drie over elkaar schuivende panelen in doorzichtig plexiglas zou voorstellen, zou het overlappende gedeelte de hedendaagse verwarring aardig weergeven."

Deze metafoer van schuivende panelen kan ook worden toegepast op *internationale migratiebewegingen*. Het eerste paneel zou dan staan voor de industriële samenleving met zijn postkoloniale en vooral gastarbeidersmigratie, die vooral in de jaren vijftig, zestig, en deels zeventig, plaatsvond. Het tweede paneel staat voor de asielmigratie die in de jaren tachtig en negentig een grote vlucht is gaan nemen en die tegelijkertijd mede geleid heeft tot een forse aanscherping van het vreemdelingenbeleid. En het derde paneel staat voor het tijdperk van de nieuwe arbeidsmigratie in het begin van de 21ste eeuw. Deze arbeidsmigratie wordt in toenemende mate aangekondigd en verdedigd door vooraanstaande commissies in Duitsland en binnen de Europese Unie (*Zuwanderung gestalten, Integration fördern* 2001; Commissie van de Europese Gemeenschappen 2000).

Kenmerkend voor de drie genoemde migratiebewegingen is dat ze *tegelijkertijd* voorkomen. De gastarbeidersmigratie heeft grootscheepse vervolgmigratie op gang gebracht, eerst op basis van gezinshereniging en momenteel op grond van gezinsvorming. Ook is nadrukkelijk sprake van illegale vervolgmigratie, waarbij migranten op basis van een toeristenvisum naar Nederland komen en vervolgens blijven. De asielmigratie blijft nog steeds voortduren en zal in de nabije toekomst ook vervolgmigratie genereren. En de arbeidsmigratie die nu wordt bepleit is deels al realiteit. Dat blijkt bijvoorbeeld uit de toegenomen pendelmigratie uit Oost- en Midden Europa, maar ook uit het groeiende beroep dat gedaan wordt op de Wet Arbeid Vreemdelingen (WRR 2001:80). Overigens lijkt deze laatste vorm van migratie tot dusverre minder vaak tot langdurige of blijvende vestiging te leiden dan de beide andere.

De nieuwe onoverzichtelijkheid van internationale migratiebewegingen naar West-Europa komt dus tot uitdrukking in het feit dat, naast de klassieke gastarbeiders- en postkoloniale migratiepatronen, nieuwe migratiebewegingen met nieuwe groepen zich aandienen (Snel *et al.* 2000).

Er is een toename te signaleren van langeafstandsmigratie uit Aziatische en Afrikaanse landen en er is sterk toenemende Oost-West migratie, met name uit het voormalig Joegoslavië en de voormalige Sovjet-Unie (WRR 2001). Deze nieuwe migratiebewegingen betreffen veelal nieuwe type migranten. Daarbij gaat het enerzijds om vooral goedgeschoolde 'kennismigranten' voor specifieke arbeidsmarktsectoren en anderzijds om migranten met een zwakke of geen verblijfsstatus (asielzoekers en illegale vreemdelingen).

Illegale vreemdelingen, die in dit rapport centraal staan, belichamen bij uitstek de toegenomen irregularisering van migratie. Veel illegale vreemdelingen zijn op basis van een toeristenvisum naar Europa gekomen, anderen zijn op illegale wijze (vaak met hulp van smokkelaars) de grens overgetrokken en weer anderen zijn illegaal geworden nadat zij niet erkend zijn als vluchteling. De scheidslijnen tussen asielzoekers, pendelmigranten en illegale vreemdelingen zijn veelal diffuus en veranderen in de tijd. Over de omvang van de categorie illegale vreemdelingen is relatief weinig bekend. West-Europese schattingen lopen in de miljoenen (Castles en Miller 1993, Delaunay en Tapinos 1998a, 1998b). Ook over de precieze samenstelling van de categorie van illegale vreemdelingen bestaan geen betrouwbare gegevens. Wel wordt verondersteld dat het aandeel van uitgeprocedeerde asielzoekers, dat een bestaan in de illegaliteit verkiest boven terugkeer naar het land van herkomst, stijgende is (Böcker en Groenendijk 2000).

In de internationale literatuur over migratie en mondialisering gaat men ervan uit dat de hiervoor omschreven groep van illegale vreemdelingen zal toenemen (Miller 1995). Deze toename is deels het gevolg van aangescherpte regelgeving die ongewenste migranten als illegaal classificeert, en heeft anderzijds te maken met twee realiteiten. Ten eerste is er de economische vraag naar (goedkope) arbeid. Ten tweede bestaan er transnationale netwerken die het mogelijk maken voor migranten om op een legale dan wel illegale wijze een land binnen te komen en daar vervolgens illegaal te werken en/of te verblijven (Staring 2001a). Het zijn vooral deze realiteiten - de behoefte aan illegale arbeid alsmede het bestaan van gevestigde migrantengemeenschappen en mensensmokkelorganisaties - die ertoe leiden dat illegaliteit moeilijk te bestrijden is. Dat geldt overigens niet alleen voor Nederland, maar ook voor andere West-Europese landen, Noord-Amerika, Japan en vele andere landen (vgl. Cornelius *et al.* 1994).

1.3 Illegaliteit als sociaal probleem

Sinds het begin van de jaren negentig wordt de aanwezigheid van illegale vreemdelingen steeds meer als een serieus sociaal probleem beschouwd. Aanvankelijk (1960-1969) was er sprake van een grote lankmoedigheid bij de toelating van 'spontane migranten', die vooral afkomstig waren uit het Middellandse Zeegebied. Die toegeeflijkheid was het gevolg van de grote behoefte aan laaggeschoolde arbeiders voor de expanderende Nederlandse economie.

Later (1969-1991) werd een restrictief vreemdelingenbeleid ontwikkeld, maar ten aanzien van het effectief bestrijden van illegaal verblijf tekende zich een forse kloof af tussen de wetgeving en de uitvoeringspraktijk. Voor illegale vreemdelingen bleef het in die periode vrij gemakkelijk om een sofi-nummer te verwerven en formeel werkzaam te zijn in bepaalde sectoren van de Nederlandse economie. Illegale tewerkstelling werd in beperkte mate gecontroleerd en bestraft. Hieruit ontstond later het vraagstuk van de zogenaamde 'witte illegalen'. Na het verschijnen van het Rapport van de Commissie Zeevalking over illegale tewerkstelling in 1991 tekende zich een duidelijke beleidsomslag af (1991-heden). Gedoogpraktijken bleven nog altijd bestaan, maar er werden wetten en andere maatregelen ingevoerd om illegaliteit effectiever te bestrijden (waaronder de Wet op de Identificatieplicht 1994, de Wet Voorkoming Schijnhuwelijken 1994 en de koppeling van een sofi-nummer aan een geldige verblijfsstatus). Het voorlopige slotstuk is de Koppelingswet uit 1998 die tot doel heeft illegale vreemdelingen uit te sluiten van publieke voorzieningen.

In de huidige fase wordt ook in toenemende mate een relatie verondersteld tussen illegaliteit en criminaliteit. Volgens sommigen heeft de illegaal als gevolg van de strengere regelgeving nauwelijks kans om op reguliere wijze in zijn primaire levensbehoeften te kunnen voorzien en wordt hij aldus min of meer gedwongen om tot crimineel gedrag te vervallen. Anderen stellen dat de illegaal juist alle moeite zal doen om buiten het zicht van de politie te blijven om zijn bestaan in Nederland niet in gevaar te brengen. Geen van beide theorieën is tot heden wetenschappelijk afdoende onderbouwd (Van der Leun 2001). Wel komt uit verschillende onderzoeken een gevarieerd beeld naar voren van de betrokkenheid van specifieke groepen bij criminaliteit (VRIS 1999, Engbersen en Van der Leun 2001). Zo kan uit politiegegevens over de vier grote steden worden opgemaakt dat specifieke groepen, zoals illegale Marokkanen en Algerijnen, veel meer betrokken zijn bij criminaliteit dan illegale vreemdelingen uit andere herkomstlanden. Deze

oververtegenwoordiging kan niet worden verklaard uit een selectief staandehoudingsbeleid van de politie (vgl. Engbersen, Van der Leun en Willems 1995). Ook blijkt dat deze specifieke groepen verantwoordelijk zijn voor een substantieel deel van de kleinere delicten in steden als Amsterdam en Rotterdam. Een terugkerend probleem is daarbij dat een deel van deze groep voortijdig moet worden vrijgelaten vanwege begrensde middelen om hun bewaring en uitzetting te realiseren (waaronder cellentekort, gebrek aan vervoer, onvoldoende begeleiding door de Koninklijke Marechaussee en een tekort aan beschikbare rechters). Daarnaast vormen de moeizame identificatie van groepen illegalen en de problematische uitzettingspraktijk belangrijke struikelblokken. Wanneer illegale vreemdelingen hun identiteit weten te verbergen en wanneer er weinig medewerking is van het land van herkomst zijn velen *de facto* onuitzetbaar (VRIS 1999).

Illegale vreemdelingen zijn, met andere woorden, een inherent element geworden van internationale migratie. Door hun zwakke maatschappelijke positie zal een deel van hen een toevlucht zoeken in vormen van overlevingscriminaliteit. Ook lijken sommige groepen hun ongrijpbare positie (vanwege hun lastige identificeerbaarheid) juist te benutten door crimineel actief te zijn.

Het onderzoek naar de relatie tussen illegaliteit en criminaliteit heeft zich echter tot op heden vooral gericht op migranten uit Turkije, Noord-Afrika (Marokko en Algerije) en andere Afrikaanse landen. Daarnaast heeft het onderzoek zich sterk geconcentreerd op de Randstad. Dit onderzoek doet een stap verder. Ook andere migrantengroepen worden in het onderzoek betrokken, terwijl tegelijkertijd politiegegevens over de geregistreerde illegaliteit in heel Nederland worden geanalyseerd. Deze landelijke gegevens maken het mogelijk om tot een landelijke schatting te komen.

1.4 Vraagstelling en methoden van onderzoek

Het onderhavige onderzoek kent een drieledige doelstelling. Ten eerste het maken van een beredeneerde schatting van het totaal aantal illegale vreemdelingen in Nederland op jaarbasis.

Ten tweede het geven van een zo'n omvattend mogelijk *kwantitatief* beeld van de geregistreerde illegaliteit in Nederland, waarbij specifieke aandacht wordt besteed aan het vraagstuk van de relatie tussen illegaliteit en criminaliteit en aan de effectiviteit van het uitzettingsbeleid.

Ten derde het bieden van een meer *kwantitatieve* analyse van de overkomst- en verblijfsstrategieën van illegale vreemdelingen die afkomstig zijn uit acht herkomstlanden: China, Iran, Marokko, Somalië, Sri Lanka, Turkije, voormalige Joegoslavië en de voormalige Sovjet Unie. Deze acht landen zijn geselecteerd op basis van het 'schuivende panelen'- perspectief. We besteden daarom aandacht aan:

1. Illegale vreemdelingen die in het voetspoor van (legale) gastarbeiders naar Nederland zijn gekomen (met name Turken en Marokkanen) (vergelijk *Paneel 1*):
2. Illegale vreemdelingen die in Nederland asiel hebben aangevraagd en na afwijzing zijn gebleven (met name Sri Lankanen, Somaliërs, Iraniërs en deels illegale vreemdelingen uit voormalig Joegoslavië en de voormalige Sovjet Unie) (vergelijk *Paneel 2*);
3. Illegale arbeidsmigranten uit enerzijds China en anderzijds voormalig Joegoslavië en de voormalige Sovjet Unie. In de laatste twee gevallen gaat het deels ook om pendelmigranten die veelal op illegale wijze de grens oversteken (vergelijk *Paneel 3*).

Daarbij veronderstellen we dat de onderscheiden migrantengroepen over uiteenlopende mogelijkheden beschikken om naar Nederland te komen en hier te verblijven. Sommige groepen kunnen bestaande etnische gemeenschappen en transnationale netwerken benutten om hun overkomst en verblijf te faciliteren, voor anderen geldt dat niet of in mindere mate (Burgers en Engbersen 1999, Engbersen *et al.* 1999, Staring 2001a). Het onderzoek richt, anders dan in het verleden, dus niet op specifieke deelpopulaties onder de illegale vreemdelingen in Nederland. Het onderzoek richt zich zowel op migranten die eerst in Nederland asiel aanvroegen en vervolgens op een bepaald moment 'in de illegaliteit' verdwenen, als op illegaal in Nederland verblijvende migranten die via een toeristenvisum arriveerden (en vervolgens bleven) of die op illegale wijze de grens zijn overgestoken (vaak met de hulp van mensensmokkelaars).

Het onderzoek probeert antwoord te geven op de volgende zeven vragen:

1. Wat is naar schatting de jaarlijkse omvang van het totale aantal illegaal in Nederland verblijvende vreemdelingen?
2. Wat zijn de achtergrondkenmerken (inclusief mogelijke asielachtergrond) van illegale vreemdelingen?
3. Hoe vaak en voor welke overtredingen of delicten komen illegale vreemdelingen in aanraking met politie en justitie?

4. In welke mate worden staandegehouden illegale vreemdelingen effectief uitgezet?
5. Op welke manieren zijn illegale vreemdelingen naar Nederland gekomen?
6. Op welke manieren voorzien illegale vreemdelingen in Nederland in hun levensonderhoud?
7. Op welke manieren ondervinden illegale vreemdelingen informele en illegale ondersteuning van derden (etnische netwerken, mensensmokkelaars, lokale vangnetten), zowel bij hun komst naar Nederland als bij hun verblijf in Nederland?

De beantwoording van deze vragen vereist een combinatie van kwantitatieve en kwalitatieve onderzoeksmethoden. De eerste vier vragen vergen vooral een nadere kwantitatieve analyse van beschikbare gegevensbronnen (met name politieregistraties) over illegale vreemdelingen die in ons land zijn staandegehouden (vgl. Van der Leun *et al.* 1998, Van der Leun 2001).

De beantwoording van de laatste drie vragen vereist primaire dataverzameling onder een in omvang beperkte groep illegale vreemdelingen. De gebruikte methode hiervoor is intensief onderzoek. Intensief onderzoek is een vorm van empirisch onderzoek waarbij een gedetailleerd beeld geschetst wordt van een verhoudingsgewijs kleine groep respondenten. Deze onderzoeksmethode wordt met name van toepassing geacht als sprake is van een te bestuderen verschijnsel waarover relatief weinig bekend is (vgl. Schuyt 1986).

Aanspraken op representativiteit kunnen niet worden gemaakt. Er is immers gesproken met een beperkt aantal illegaal verblijvende vreemdelingen uit een beperkt aantal landen. In totaal is gesproken met 156 illegale vreemdelingen uit acht herkomstlanden. Bovendien betreft het hier grotendeels ongeregistreerde migranten die niet terug te vinden zijn in gangbare registratiesystemen. Dit betekent dat het onmogelijk is om een verantwoorde steekproef te trekken om tot een representatieve onderzoeksgroep te komen. Maar de wetenschappelijke norm van representativiteit is in het intensieve onderzoek ondergeschikt gemaakt aan het doel om de diverse overkomst- en verblijfsstrategieën van specifieke groepen illegaal verblijvende migranten te kunnen beschrijven.

Middels het intensieve onderzoek kunnen we vooral iets zeggen over de specifieke groepen die tot de geselecteerde herkomstlanden behoren.

Daarnaast is het mogelijk om uitspraken te doen over andere migrantengroepen met vergelijkbare sociologische kenmerken. De

onderzoeksgroep valt immers grofweg uiteen in twee groepen. De eerste groep is ingebed in een legaal gevestigde etnische gemeenschap die voor een belangrijk deel uit arbeidsmigranten en gezinsherenigers bestaat (Turkije, Marokko, China en deels voormalig Joegoslavië). De tweede groep heeft zich meer recent in Nederland gevestigd en bestaat voor een belangrijk deel uit voormalige asielzoekers en kan niet terug vallen op een omvangrijke gemeenschap van landgenoten (Iran, Somalië, Sri Lanka, voormalig Sovjet-Unie en deels voormalig Joegoslavië). Dit betekent dat op basis van het verzamelde materiaal het mogelijk moet zijn om de conclusies ook uit te breiden naar groepen migranten uit herkomstlanden die weliswaar niet tot de doelgroep behoren, maar vergelijkbare sociologische kenmerken bezitten.

Voor alle duidelijkheid. Het *kwantitatieve onderzoek* richt zich op *alle* groepen illegale vreemdelingen. Dit kwantitatieve onderzoek zal ook de basis vormen van de schatting van het *aantal* illegale vreemdelingen. Het kwalitatieve onderzoek zal vooral uitsluitsel geven van de verschillende manieren van overkomst naar en verblijf in de Nederlandse samenleving.

1.5 Opbouw van de studie

De opbouw van deze studie is als volgt.

In hoofdstuk 2 wordt een kwantitatief beeld gegeven van illegale vreemdelingen in Nederland. Daarbij zal specifiek worden ingegaan op de relatie tussen illegaliteit en criminaliteit en op de effectiviteit van het uitzettingsbeleid. Ook zal worden gezien in welke mate asielzoekers tot de populatie van illegale vreemdelingen behoren.

In hoofdstuk 3 wordt een aantal schattingen gepresenteerd van het totaal aantal illegale vreemdelingen in de Nederlandse samenleving.

In hoofdstuk 4 wordt op basis van 156 interviews met illegale vreemdelingen uit 8 herkomstlanden een overzicht gegeven van de manieren waarop zij naar Nederland zijn gekomen en waarop zij in hun levensonderhoud proberen te voorzien. Daarbij zal specifieke aandacht worden besteed aan de rol van mensensmokkelaars en transnationale en lokale netwerken.

In hoofdstuk 5 worden de bevindingen samengevat en wordt kort ingegaan op het thema van de onbedoelde en ongewenste effecten van het huidige restrictieve migratiebeleid.

Illegale vreemdelingen in Nederland en hun politiecontacten: een kwantitatief beeld

2.1 Kwantitatief onderzoek: doelstelling en opzet

Illegale vreemdelingen worden ook wel ongedocumenteerden genoemd. Een essentieel kenmerk dat velen van hen samenbindt, is dat zij zoveel mogelijk onopgemerkt trachten te blijven. Mede omdat zij in veel registraties afwezig zijn, of niet als illegaal verblijvend herkenbaar zijn, is zowel nationaal als internationaal het aantal betrouwbare schattingen van illegale vreemdelingen beperkt. Het meest vergevorderd met het schatten van de populatie illegalen is men in de Verenigde Staten, waar onderzoekers veelal gebruik maken van staandehoudingen van de immigratiedienst aan de Californisch-Mexicaanse grens (zie voor een overzicht Tapinos 1999). In veel Europese landen heeft men zich om allerlei redenen – waaronder ook ethische – beperkt tot schattingen uit de losse pols, die weinig stevig in de empirie zijn verankerd. Daarnaast zijn in de meeste landen ook betrekkelijk weinig databronnen beschikbaar waarop men kwantitatief onderzoek kan baseren.

Toch is in Nederland wel behoefte aan enige houvast om wat voor aantallen het gaat wanneer wordt gesproken over het illegalenvraagstuk. Zo drongen in 2001 in een Algemeen Overleg in de Tweede Kamer (TK 19637, 630) verschillende kamerleden aan op regelmatige schattingen om het vreemdelingenbeleid mede op te kunnen baseren, maar ook om een indruk te krijgen van de reële druk op bijvoorbeeld grootstedelijke woningmarkten. Het moge duidelijk zijn dat het schatten van de categorie illegale vreemdelingen geenszins een waarde vrije onderneming is. In haar boek *Policy Paradox* analyseert de Amerikaanse wetenschapper Deborah Stone (1988) de *hidden stories in numbers*, waarmee ze onder meer laat zien hoe schattingen politiek gebruikt en misbruikt kunnen worden. Op de voors en tegens van dergelijke exercities met betrekking tot illegalen gaan we hier niet in omdat deze

discussie reeds elders uitgebreid is gevoerd (zie Böcker en Groenendijk 1996, Burgers 1996, Van der Leun *et al.* 1998).

2.2 Doelstelling van de kwantitatieve deelstudie

In het kwantitatieve deel van de huidige studie is de doelstelling om enerzijds te komen tot een schatting van het aantal illegale vreemdelingen dat op jaarbasis in Nederland verblijft. Anderzijds ligt het in de bedoeling om in bredere zin een beeld te schetsen van staandegehouden illegale vreemdelingen in Nederland aan de hand van hun achtergrondkenmerken, hun mogelijke betrokkenheid bij criminele activiteiten en de verschuivingen die zich op dit terrein voordoen. In beide gevallen wordt voortgebouwd op eerder verrichte studies (zie hoofdstuk 1). In de voorliggende rapportage wordt meer specifiek ook gekeken naar de vraag of zich verschuivingen voordoen in de categorie van illegale vreemdelingen en zo ja, welke. Er zijn twee hoofdredenen om verschuivingen te verwachten.

- Ten eerste doet zich bij internationale migratie meer in het algemeen momenteel een sterke diversificatie voor, zowel wat betreft landen van herkomst als wat betreft typen migranten. Ook in Nederland komen legale immigranten gaandeweg uit meer verschillende landen dan in de voorgaande decennia, waaronder ook een groot aantal landen waar Nederland geen speciale bindingen mee heeft (WRR 2001). Het is te verwachten dat deze diversificatie zich ook onder de illegale vreemdelingen zal voordoen en dat het aandeel van personen uit landen waar veel asielzoekers vandaan komen zal zijn toegenomen in vergelijking met begin jaren negentig.
- Ten tweede zien we over een brede linie een aanscherping van het immigratiebeleid, waarbij veel energie gestoken wordt in het tegenhouden van 'ongewenste' migranten. In Nederland betekent dit onder meer dat personen zonder verblijfsstatus meer systematisch worden uitgesloten van allerlei publiek gefinancierde voorzieningen en dat de asielprocedure is vereenvoudigd. Ook kregen asielzoekers gaandeweg minder vaak een definitieve status (Doomernik 1998, Doornbos en Groenendijk 2001). Inmiddels wordt hen wanneer zij zijn afgewezen – onder de vreemdelingenwet 2000 - eerder toegang tot voorzieningen ontzegt. Dit laatste zou zeer wel kunnen betekenen dat illegale vreemdelingen vaker dan voorheen afkomstig zijn uit de asielprocedure.

Voor de veronderstelling dat deze verschuivingen ook invloed hebben gehad op illegale migratie bestaat echter tot op heden in Nederland weinig onderbouwing. In eerder intensief onderzoek onder illegalen in Rotterdam bleek dat veel migranten afkomstig waren uit landen waar ook veel legale migranten in Nederland vandaan komen. Slechts een kleine minderheid had ooit asiel aangevraagd in binnen- of buitenland (Burgers en Engbersen 1999). Ook in bestanden van de grootstedelijke Vreemdelingendiensten kwamen relatief weinig staandegehouden illegalen uit bekende 'asielzoekerslanden' voor en geïnterviewde uitvoerenden in de gezondheidszorg, huisvesting en onderwijs¹ kwamen ze ook niet op grote schaal tegen. Burgers en Engbersen spraken in *Migrantenstudies* dan ook over het 'raadsel van de uitgeprocedeerde asielzoekers' (Burgers en Engbersen 2000: 118). Zij beredeneerden dat wellicht de timing van het veldwerk – begin jaren negentig - te vroeg was om al op grotere schaal uitgeprocedeerde asielzoekers aan te treffen, dat de grote steden wellicht niet de meest aangewezen locatie vormen voor een dergelijke zoektocht of dat uitgeprocedeerde asielzoekers² – zoals demissionair minister van Boxtel van grootstedenbeleid en integratie wel eens veronderstelt – na afwijzing Nederland verlaten om hun geluk elders te beproeven.³ Een vierde optie, die zij niet noemen, is dat uitgeprocedeerde asielzoekers door de andere aard van hun netwerken wellicht veel meer dan overige illegalen verborgen blijven in de privé-sfeer en de huishoudelijke sfeer.⁴ In de huidige studie wordt getracht aan de hand van de combinatie van veldwerk onder andere 'nieuwe' groepen illegalen – dat ook na invoering van de vreemdelingenwet 2000 is uitgevoerd - en aan de hand van een analyse van recente kwantitatieve gegevens die zich niet beperken tot de grote steden (1997-2000) een bijdrage te leveren aan de ontwarring van dit raadsel.

2.2.1 Opbouw van het hoofdstuk

Alvorens in te gaan op bovengestelde vragen, wordt in het navolgende nagegaan welke gegevens omtrent illegaliteit op dit moment in Nederland beschikbaar zijn en waarom – evenals enige jaren geleden - de keuze is

¹ Deze sleutelpersonen werden geïnterviewd voor en na invoering van de in 1998 in werking getreden Koppelingswet.

² Wanneer we spreken over uitgeprocedeerde asielzoekers, doelen we zowel op migranten die zijn afgewezen als op migranten die zelfstandig de procedure hebben verlaten.

³ Men zou dan echter ook verwachten dat uitgeprocedeerde asielzoekers uit omliggende landen in Nederland terecht zouden komen, tenzij Nederland als 'strenger' te boek zou staan.

⁴ In een aantal internationale publicaties wordt gewezen op het verschijnsel van de nieuwe huishoudelijke hulpen of dienstmeisjes: illegale vrouwen die al dan niet bij autochtone families inwonen (zie bijvoorbeeld Lutz 2001).

gemaakt voor politiedata afkomstig uit het Vreemdelingen Administratie Systeem (VAS). Vervolgens wordt aangegeven hoe de data gebruikt zijn en welke kanttekeningen daarbij te maken zijn. Ook wordt ingegaan op de beperkte bruikbaarheid van gegevens uit alternatieve databronnen (paragraaf 2.2). Daarna wordt kort ingegaan op illegale vreemdelingen en de politie (2.3). In de volgende paragrafen worden de bevindingen gepresenteerd, waarbij aantallen staandehoudingen, achtergrondkenmerken (paragraaf 2.4), redenen voor staandehouding (paragraaf 2.5) en uitzettingen (paragraaf 2.6) aan bod komen.

2.3 Databronnen, afbakeningen en definities

Illegale vreemdelingen komen per definitie nauwelijks voor in de officiële statistieken. Sterker nog: door het gevoerde 'ontmoedigingsbeleid' zijn zij in Nederland administratief steeds onzichtbaarder geworden. De reguliere bevolkingsstatistieken van het Centraal Bureau voor de Statistiek bieden weinig houvast om inzicht te krijgen in het aantal illegalen in Nederland en hun achtergrondkenmerken. Bevolkingsstatistieken zijn immers gebaseerd op de gemeentelijke basisadministratie (GBA) waarin in principe sinds begin jaren negentig alleen legaal in Nederland verblijvende personen zich kunnen inschrijven. Om informatie over illegale vreemdelingen te verkrijgen en een schatting van de populatie illegalen te kunnen maken dienen dan ook alternatieve bronnen te worden gevonden die als steekproefkader kunnen dienen.

In 1998 concludeerden Van der Leun *et al.* na een uitgebreide inventarisatie van mogelijke alternatieve informatiebronnen, zoals data omtrent illegaal werk en ziekenhuisgegevens dat: "aan alle potentiële gegevensbronnen haken en ogen zitten (...). Zo zijn er weliswaar gegevens voorhanden over grensoverschrijdingen, legalisering en illegaal werk, maar daar gaat het in de meeste gevallen om selectieve gegevens van specifieke groepen illegale vreemdelingen, zodat de generaliseerbaarheid in het geding komt. Tevens gaat het om meestal beperkte aantallen". De voor- en nadelen afwegend was de conclusie dat politieregistraties het meest geschikt waren om inzicht te verschaffen in de schaal van het vraagstuk van illegaliteit. Het gaat daarbij niet om algemene registraties van criminaliteit (want ook daar maakt de politie tot op heden niet systematisch aantekening van de verblijfsstatus van een persoon), maar om de registraties van illegale vreemdelingen in het Vreemdelingen Administratie Systeem (VAS). Deze registraties, die deels

afkomstig zijn van Vreemdelingendiensten en deels van algemene politieafdelingen, zijn te vinden bij de 25 Nederlandse politieregio's. Hierbij moet wel de kanttekening gemaakt worden dat selectiviteit altijd een rol speelt bij het gebruik van officiële data zoals politiedata (zie bijvoorbeeld Stone 1988: 163-187). De bevindingen in het navolgende hebben dan ook alleen betrekking op illegale vreemdelingen die om enige reden in aanraking zijn gekomen met de politie. Bij dit laatste moet wel worden aangetekend dat staandehoudingen in verband met illegaal werk en overtreding van de vreemdelingenwet ook in het Vreemdelingen Administratie Systeem worden geregistreerd. Het gaat bij 'geregistreerde staandehoudingen' dan ook nadrukkelijk niet alleen om illegale vreemdelingen die van criminele feiten worden verdacht.

Voor de schatting van het aantal illegale vreemdelingen in de vier grote steden werd enige jaren geleden gebruik gemaakt van de aan de biologie ontleende *capture-recapture* methode ofwel vangst-hervangst methode (Van der Heijden *et al.* 1993, Van der Heijden 1994). De belangrijkste bron van informatie waren gegevens van de Vreemdelingendiensten van de vier grote steden Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Utrecht uit het jaar 1995. Een complicatie daarbij was dat destijds nog niet alle vreemdelingendiensten systematisch van het Vreemdelingen Administratie Systeem gebruik maakten. Daarom werd gewerkt met een handmatig samengesteld bestand op basis van verschillende gegevensbronnen, waaronder voor zover mogelijk het VAS, maar ook allerlei lokale voorgangers van dat systeem en zelfs in sommige gevallen van 'schaduwregistraties'. Inmiddels is de registratie van vreemdelingen verder geautomatiseerd en is het VAS landelijk ingevoerd. Elke politieregio beschikt over een Decentraal Vreemdelingen Administratie Systeem, en al deze systemen zijn aangesloten op het Centraal Register Vreemdelingen (CRV). De invoering van dit uniforme systeem heeft het mogelijk gemaakt de gegevens voor dit onderzoek voor heel Nederland te verzamelen.⁵ Als tijdvak is gekozen voor de jaren 1997 tot en met 2000. De empirische basis van de schatting is hiermee robuuster dan in 1995. Een bijkomend voordeel is dat de invoering van het uniforme systeem een zekere stroomlijning teweeg heeft gebracht in de registratiepraktijken. Nog altijd is niet uit te sluiten dat in verschillende regio's verschillende registratiepraktijken bestaan, maar de eenduidigheid is zeker toegenomen in

⁵ Dit is mogelijk gemaakt dankzij samenwerking met de Immigratie en naturalisatiedienst (IND), de Taak Organisatie Vreemdelingen (TOV) en deskundigen van de landelijke politie-automatiseringsafdeling ITO.

vergelijking met de periode voor 1995. De schatting komt verder aan de orde in hoofdstuk 3.

2.3.1 Andere databronnen

In het voorafgaande is ingegaan op VAS-gegevens. Daarnaast zijn er andere bronnen die in principe informatie zouden kunnen verschaffen over illegaal in Nederland verblijvende personen. In de eerste plaats kan daarbij worden gedacht aan gegevens omtrent illegaal werk. Illegaal werk wordt verricht door een vreemdeling zonder dat dit is toegestaan, dat wil zeggen zonder dat een tewerkstellingsvergunning op grond van de Wet Arbeid Vreemdelingen⁶ is afgegeven. Voor een deel gaat het daarbij om illegale vreemdelingen, voor een deel om vreemdelingen die 'in procedure zijn' en dus niet mogen werken in Nederland (zij werken wel illegaal, maar verblijven niet illegaal in Nederland). De Dienst Inspectie Arbeid van het Ministerie van Sociale Zaken is verantwoordelijk voor de opsporing van illegaal werk binnen bedrijven en houdt cijfers bij over staandehoudingen van illegaal werkenden.

In opdracht van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid is in 2000 een studie verricht naar de aard en omvang van illegale tewerkstelling (Visser en Van Zevenbergen 2001). Op basis van ondermeer een enquête onder werkgevers in vier sectoren waar veel illegale tewerkstelling voorkomt is een schatting gemaakt van de omvang van illegale tewerkstelling in 1999.⁷ De auteurs komen tot de conclusie dat de feitelijke illegale tewerkstelling in 1999 in ieder geval 4.500 personen bedroeg (het aantal dat door de Arbeidsinspectie is aangetroffen dan wel door werkgevers zelf wordt toegegeven). Vier sectoren zijn volgens deze analyse verantwoordelijk voor naar schatting meer dan 90 procent van de illegale tewerkstelling. Het betreft de sectoren land en tuinbouw (36%), horeca (36%), bouwnijverheid (15%) en tot slot transport over de weg (5%). Verder schatte men de illegale tewerkstelling in Nederland op minimaal 35.000 arbeidsjaren en maximaal 50.000 arbeidsjaren. Dit zou betekenen dat de illegale tewerkstelling in 1999 ten opzichte van een aantal jaren daarvoor fors zou zijn toegenomen. Bij deze uitkomsten dient te worden bedacht dat de inspectiedienst zeer selectief te werk gaat en haar controles expliciet richt op gepercipieerde

⁶ Deze in 1995 in werking getreden is de opvolger van de Wet Arbeid Buitenlandse Werknemers (WABW). Toezicht op de uitvoering van de wet berust bij de arbeidsinspectie, die valt onder het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

⁷ Overigens baseren ook deze auteurs zich bij de raming van de omvang van het arbeidspotentieel mede op de schatting van het aantal illegalen die we eerder zelf maakten, zodat het gevaar van een cirkelredenering aanwezig is wanneer we gebruik zouden maken van deze raming.

risicobranches waaronder bijvoorbeeld die van de Chinese restaurants en die van de tuinbouwbedrijven (zie Algemene Rekenkamer 1999). Een tweede kanttekening is dat deze schatting slechts betrekking heeft op monetair werk binnen formele bedrijven, terwijl onderzoek onder illegale vreemdelingen laat zien dat zij veelal – en wellicht ook in toenemende mate - andere soorten werk verrichten (zie ook hoofdstuk 4). Uit gepresenteerde data van de Arbeidsinspectie blijkt bovendien opmerkelijk genoeg dat het aantal illegaal tewerkgestelden per gecontroleerd bedrijf in geen enkele sector sterk is toegenomen ten opzichte van eerdere jaren. Ook bevat het rapport geen duidelijke aanwijzingen voor toename van het aantal bedrijven dat illegalen inhuurt. De raming is derhalve tamelijk onzeker, en deze data zijn voor de doelstelling van het huidige onderzoek over de hele linie minder informatief dan de VAS data. Wel geeft het rapport informatie over achtergrondkenmerken van illegaal tewerkgestelde personen die we in de navolgende tekst kunnen vergelijken met de bevindingen op basis van politiedata.⁸

In de tweede plaats kan bij wijze van alternatieve databron worden gedacht aan data die afkomstig zijn van het door de Marechaussee sinds 1994 uitgevoerde Mobiel Toezicht Vreemdelingen (MTV). Uit een recent verschenen onderzoeksrapport (Witte en van Wijkhuijs 2001) blijkt dat aan de grens van Nederland met Duitsland en België jaarlijks een aanzienlijk aantal personen wordt staandegehouden. Tussen 1995 en 2000 werden er op deze manier tussen de 600.000 en 800.000 mensen staandegehouden, hetgeen aanmerkelijk meer is dan in de periode voordat er sprake was van deze vorm van vreemdelingentoezicht. Wanneer vreemdelingen niet beschikken over een geldig verblijfs- of identiteitsdocument wordt hun identiteit nader onderzocht aan de hand van het VAS. Illegale vreemdelingen worden overgedragen aan de Vreemdelingendiensten voor inbewaringstelling, of wanneer zij een asiolverzoek doen, aan de Immigratie- en NaturalisatieDienst (IND). De cijfers van de marechaussee geven derhalve enig inzicht in de instroom van illegale vreemdelingen via de grens met België en Duitsland, maar ze voegen voor zover het gaat om illegale vreemdelingen verder geen informatie toe aan de registraties afkomstig uit het VAS. In tabel 2.1 is een overzicht te zien van de ontwikkeling tussen 1997 en 2000.⁹ In ongeveer 95 procent van de gevallen kunnen de staandegehouden personen zonder problemen

⁸ De hier gepresenteerde gegevens zijn gebaseerd op bijlage 3 van de publicatie *illegale tewerkstelling verkend* (Visser en van Zevenbergen, 2001).

⁹ Hoewel de auteurs spreken van personen, gaat het in onze termen om het aantal staandehoudingen, want het is zeer wel mogelijk dat sommige personen meermalen worden aangetroffen.

doorreizen. Per jaar was in 20.000-35.000 gevallen nader onderzoek nodig en in slechts 0,3 procent van de gevallen werden de staandegehouden vreemdelingen overgedragen aan de korpschef. Deze cijfers suggereren dat het aandeel illegale vreemdelingen onder de gecontroleerde grensoverschrijders zeer beperkt was.

Tabel 2.1 Totaal aantal gecontroleerde personen aan respectievelijk de oost-en zuidgrens 1997-2000

	1997	1998	1999	2000
Oostgrens	449.384	484.157	462.409	463.236
Zuidgrens	283.734	328.585	254.292	206.036
totaal	733.118	812.742	716.701	669.272

Bron: Witte en van Wijkhuijs 2001: 40

Samenvattend concluderen we dat voor onze doelstelling de VAS-data het meest bruikbaar zijn en dat andere databronnen hier weinig aan toevoegen. Recentelijk maakte het CBS een raming van het aantal niet in de GBA geregistreerden. De auteur raamt de omvang van deze bevolkingscategorie tussen de 46.5000 en 115.600 (Hoogteijling 2002). Het CBS baseert zich met deze schatting sterk op de schatting van Van der Leun, Engbersen en Van der Heijden (1998) en constateert eveneens dat een betere databron momenteel niet beschikbaar is.

2.3.2 Definitie en afbakening

Een essentiële afbakening in elke studie die zich bezighoudt met irreguliere migratie is de vraag wie tot de illegale vreemdelingen worden gerekend. Er zijn vele definities in omloop, die mede afhangen van de nationale beleidscontext en die zich veelal richten op drie aspecten: binnenkomst, verblijf en werk (zie bijvoorbeeld Çinar *et al.* 2000). In het huidige onderzoek richten wij ons op vreemdelingen die illegaal in het land verblijven ongeacht de vraag of ze legaal dan wel illegaal het land zijn binnengekomen en ongeacht de vraag of ze formele dan wel informele economische activiteiten ontplooiën: *Onder illegale vreemdelingen worden in deze studie verstaan: vreemdelingen die op het moment van de in het onderzoek betrokken registratie bij de Vreemdelingendienst of politie niet in het bezit zijn van een geldige verblijfstitel.*

Het gebruik van deze 'kale' juridische definitie leidt er toe dat er geen specifieke categorieën illegalen op voorhand van het onderzoek worden uitgesloten. De keuze impliceert ook dat vreemdelingen die hier de uitkomst van hun procedure mogen afwachten niet tot de illegalen worden gerekend. Gedoogde vreemdelingen die de procedure in eigen land zouden moeten afwachten, maar toch in Nederland blijven worden wel tot de illegale

vreemdelingen gerekend. Verder hebben we informatie opgenomen over EU burgers die op grond van een strafbaar feit hun rechten op legaal verblijf in Nederland verspelen. Voor alle duidelijkheid: asielzoekers kunnen illegaal worden wanneer zij uit de procedure stappen, of wanneer zij uitgeprocedeerd zijn en de beslissing niet meer in Nederland mogen afwachten. Een laatste punt betreft de landen van herkomst. Veelal wordt impliciet of expliciet aangenomen dat personen die uit andere West-Europese landen afkomstig zijn niet tot de illegalen behoren. Strikt genomen is dit echter niet juist. Ook Duitsers, bijvoorbeeld kunnen illegaal in ons land verblijven wanneer zij zich niet hebben gemeld of wanneer zij niet aan de voorwaarden tot verblijf voldoen. Wel is een essentieel verschil met veel andere migranten dat zij in principe vaak hun verblijf zouden kunnen legaliseren. Niettemin nemen we in het navolgende de informatie over West-Europeanen wel op in de analyses. In de schatting echter van het aantal illegalen laten we ze buiten beschouwing. Om een vergelijking mogelijk te maken met de in 1998 gepubliceerde resultaten, is ervoor gekozen om zoveel mogelijk aan te sluiten bij de destijds geanalyseerde politiedata. In het navolgende besteden we aan de hand van de politiecijfers aandacht aan een aantal centrale achtergrondkenmerken van illegale vreemdelingen, maar eerst gaan we kort in op de verhouding tussen illegale vreemdelingen en de politie.

2.4 Illegale vreemdelingen en de politie

Illegalen worden veelal afgeschilderd als rechteloze slachtoffers die op elke hoek van de straat door de politie kunnen worden opgepakt. Tegelijkertijd wordt er echter veelvuldig op gewezen dat de meeste overheden betrekkelijk weinig ondernemen tegen mensen die 'alleen maar' illegaal ergens verblijven. De Zweedse migratiedeskundige Thomas Hammar wees er jaren geleden op dat in veel Europese landen sprake is van een stilzwijgend toelaten van illegalen zolang zij niet teveel de aandacht op zich vestigen (Hammar 1985). Wetenschappers in de Verenigde Staten spreken van *benign neglect* ofwel welwillende ontkenning (Chiswick 2000). In die zin is het niet specifiek 'Nederlands' om een gedoogbeleid ten aanzien van illegalen te voeren. Het ligt wel voor de hand dat sterker gereguleerde verzorgingsstaten verhoudingsgewijs eerder optreden tegenover illegalen, vooral daar waar de arbeidsmarkt en publieke voorzieningen in het geding zijn. In Nederland speelt de politie, samen met bijvoorbeeld de arbeidsinspectie, hierbij een centrale rol en de indruk bestaat, met name doordat er veel wetten en

beleidsmaatregelen zijn geïntroduceerd dat dit toezicht de afgelopen tien jaar intensiever is geworden. Daarnaast speelt de politie en dan in het bijzonder de vreemdelingenpolitie een belangrijke rol in het toezicht op illegalen. Naar het daadwerkelijke optreden van de politie ten aanzien van illegalen is relatief weinig onderzoek verricht. In veel internationale studies op het gebied van migratie overheerst anekdotische informatie die meestal neerkomt op het benadrukken van één van beide uiterste posities: dat illegalen ofwel continu worden opgejaagd ofwel volkomen met rust worden gelaten. In de meer algemene politiesociologische literatuur komen we verder weinig vermeldingen tegen van de taken die politieagenten hebben in het vreemdelingentoezicht. In de jaren tachtig en negentig van de twintigste eeuw zijn in Nederland wel verschillende onderzoeken verricht naar het illegalentoezicht door de politie (Aalberts 1990, Clermonts 1994, Engbersen *et al.* 1999). Als constante kwam hieruit naar voren dat a) een forse discretionaire ruimte bestaat bij medewerkers van de politie en dat b) het opsporen van illegale vreemdelingen in het algemeen geen hoge prioriteit heeft.

Wel zijn er de afgelopen tien jaar vele pogingen geweest om het vreemdelingentoezicht te intensiveren. Begin jaren negentig werd bijvoorbeeld de Marechaussee ingezet om de Vreemdelingendiensten te ondersteunen bij hun operationele taken en werd er in het algemeen meer geld geïnvesteerd in het vreemdelingentoezicht. Dit ging ook gepaard, hetgeen overigens geldt voor de hele politiesector, met een forse uitbreiding van informatietechnologische toepassingen. Hieraan dienen we nog toe te voegen dat de wettelijke mogelijkheden om illegale vreemdelingen op te sporen in principe zijn vergroot na de recentelijk invoering van de nieuwe vreemdelingenwet. Nadat illegalen vreemdelingen jarenlang slechts konden worden staandegehouden wanneer er concrete aanwijzingen waren dat zij illegaal in het land verbleven, is nu een redelijk vermoeden voldoende. Het is niet bekend in hoeverre en in welke richting dit de opsporingspraktijk heeft beïnvloed.

In zijn algemeenheid is te zeggen dat illegale vreemdelingen hun 'pakkans' vergroten door deel te nemen aan het openbare leven, door te werken – vooral daar waar zij samen met andere illegale werkkrachten werken – en door overlast te bezorgen of crimineel actief te zijn.¹⁰ Uit onderzoek onder

¹⁰ In eerdere publicaties is uitgebreid ingegaan op de complexe uitvoeringspraktijk van het vreemdelingentoezicht (zie Clermonts 1994, Van der Leun *et al.* 1998, Engbersen *et al.* 1999). Politie en vreemdelingendienst zijn in het algemeen tamelijk terughoudend waar het gaat om de opsporing van illegale vreemdelingen en gerichte acties hebben een sterk selectief karakter.

illegalen zelf blijkt dat velen van hen voorzichtig opereren. Zwartrijden in het openbaar vervoer en opvallen op straat zijn taboe (vgl. Engbersen 1999). Aan de andere kant is er ook een kleine subcategorie van illegalen die door de wol geveerd is. De illegalen die daartoe behoren zijn niet bepaald bang om opgepakt te worden. Dit zijn vaak ook degenen die erin slagen hun uitzetting met succes tegen te werken.

Een veelbesproken vraagstuk is de mate waarin selectief politieoptreden leidt tot een verhoogde pakkans voor migranten en in dit geval illegalen van bepaalde nationaliteiten. Het is duidelijk dat ongelijke pakkansen zeker een rol spelen. Uit interviews met politiemedewerkers bleek bijvoorbeeld dat zij vaak aannemen dat Surinamers per definitie legaal in het land zijn, hetgeen niet het geval is. Dit leidt tot een lagere 'pakkans' voor Surinamers dan voor bijvoorbeeld Turken. Het is bovendien een intrinsiek onderdeel van het politiewerk om te categoriseren en te stereotyperen, om enige ordening aan te brengen in de complexe werkelijkheid.

Ondanks dat het voor de hand ligt dat sommige groepen meer kans lopen opgepakt te worden dan anderen, hebben de beschikbare onderzoeken naar discriminatie en selectie in de politieke uitvoeringspraktijk in Nederland tot op heden nooit overtuigend laten zien dat categorisering en stereotypering leiden tot een verhoogde pakkans voor (legale) migranten. Volgens sommigen is dit met succes gebeurd, met name doordat de Nederlandse vreemdelingenwet specifiek is ontworpen met de bedoeling om dit te voorkomen en doordat de politie bevreesd is op discriminatie te worden aangesproken (Aalberts 1990, Junger-Tas 1997, van der Torre 1999). Anderen betwijfelen dit (zie bijvoorbeeld Den Boer 1995). Het is duidelijk dat deze materie uitermate complex is omdat specifieke groepen ook weer reageren op stereotyperingen, waarmee zij vervolgens weer extra politieaandacht uitlokken (vgl. Junger 1990, Bovenkerk *et al.* 1991, van der Torre 1999). Met betrekking tot het illegalentoezicht is vooral bekend dat politiemedewerkers hun discretionaire ruimte doorgaans gebruiken om illegalen *niet* staande te houden (Aalberts 1989). Ook is bekend dat het toezicht op illegale vreemdelingen vooral voortvloeit uit algemene politietaken en uit invallen met betrekking tot illegaal werk en dat lokale verschillen daarbij aanzienlijk zijn (Engbersen *et al.* 1999). Samenvattend nemen we aan dat de onvermijdelijke stereotyperingen en categorisering en waarmee het dagelijkse politiewerk gepaard gaat aanleiding geven tot een zekere vertekening van data. Dit kan echter zeker niet de gevonden patronen in zijn geheel verklaren. Dan zouden immers alle

groepen met een 'buitenlands uiterlijk' een hoge pakkans hebben, en dan zouden bijvoorbeeld illegale Duitsers en Fransen een hele lage pakkans moeten hebben, hetgeen allebei niet gestaafd wordt door de cijfers. De pakkans voor illegale vreemdelingen wordt onzes inziens in de eerste plaats bepaald door de activiteiten die zij ontplooiën. Criminele activiteiten, het veroorzaken van overlast en het verrichten van illegale arbeid (vooral op die plaatsen waar meer illegalen werkzaam zijn) verhogen die pakkans. Het leiden van een bestaan binnenshuis verkleint de pakkans aanzienlijk. Mede hierdoor is de pakkans waarschijnlijk in het algemeen aanzienlijk kleiner voor vrouwen en kinderen dan voor mannen.

2.5 Aantallen aangetroffen illegale vreemdelingen en sociale compositie

Wanneer we nagaan hoeveel illegalen tussen 1997 en 2000 in de politiebesteden voorkomen, moet worden bedacht dat sommige personen meermalen in hetzelfde bestand zijn opgenomen omdat ze vaker met de politie in aanraking zijn geweest. In de analyse maken we derhalve onderscheid tussen staandehoudingen en personen. Het bestand bevat in totaal informatie over 53.733 staandehoudingen die betrekking hebben op 47.764 personen (geaggregeerd over vier jaren). Met andere woorden: in vier jaren tezamen zijn in heel Nederland in een periode van vier jaar meer dan 47.000 illegalen geregistreerd.

De cijfers laten eerst en vooral zien dat het illegalenvraagstuk van zekere omvang is, zeker wanneer we ervan uitgaan dat een belangrijk deel van de illegale vreemdelingen niet snel met de politie in aanraking komt. Bij het totale aantal dient wel te worden aangetekend dat de populatie van illegaal verblijvenden geenszins stabiel is. Mensen komen en gaan, sommigen streven naar legalisering, anderen zijn op avontuur of op doorreis en een deel keert terug (zie Staring 2001b). Het zal aankomen op de schatting (zie hoofdstuk 3) om een beter beeld te krijgen van de omvang van het vraagstuk.

Een tweede bevinding betreft de ontwikkeling van de staandehoudingscijfers door de jaren heen. In tabel 2.2 is te zien dat het aantal staandehoudingen enigszins is gedaald tussen 1997 en 2000 en vervolgens weer licht is gestegen in 2000, zij het niet tot op het niveau van 1997. Over de hele linie is zowel het aantal staandehoudingen als het aantal aangetroffen personen zonder verblijfstitel licht gedaald in de onderzoeksperiode. Deze trend is

opmerkelijk gezien de retoriek van de intensivering van het vreemdelingentoezicht. De relatief stabiele cijfers suggereren dat er wat betreft de opsporing van illegalen niet zoveel veranderd is in de praktijk. Een belangrijke reden daarvoor is waarschijnlijk dat in Nederland actief opsporen van illegale vreemdelingen nog altijd buiten de orde is. Voorts is dit het gevolg van een relatief stabiele capaciteit wat betreft personeel en celruimte.

Tabel 2.2 Staandehoudingen en staandegehouden illegale vreemdelingen naar jaar (N)

	1997	1998	1999	2000	1997-2000*
staandehoudingen	14.530	13.073	12.834	13.296	53.733
personen	13.613	12.249	12.103	12.585	47.764
hervangstpercentage	5,3	5,2	4,9	4,6	8,7

*afzonderlijke jaren geaggregeerd per jaar; totaal geaggregeerd over vier jaar

Onderin de tabel is het 'hervangstpercentage' weergegeven. Deze tamelijk onvriendelijke term (ontleend aan de vangst-hervangstmethode) heeft betrekking op het aantal personen dat in een vastgestelde periode (een jaar) meermalen is geregistreerd. Dit percentage is eveneens licht gedaald van 5,3 in 1997 naar 4,6 in 2000, hetgeen betekent dat verhoudingsgewijs minder mensen herhaaldelijk (meer dan één keer binnen een jaar) zijn staandegehouden. Als we kijken welk aandeel illegalen in de vier jaar tezamen vaker dan een keer is staandegehouden is dat 8,7 procent. Vrij geïnterpreteerd betekent dit dat minimaal een kleine negen procent van de geregistreerde illegalen langdurig in Nederland verblijft. Een kanttekening bij deze cijfers is dat het zowel personen betreft die in Nederland zijn gebleven, als personen die tussendoor zijn uitgezet en blijkbaar zijn teruggekeerd.

2.5.1 Sociale compositie

Op grond van de beschikbare politiedata is het mogelijk een beeld te schetsen van de sociale compositie van een populatie waar anderszins weinig over bekend is. Een belangrijke kanttekening is dat het steeds gaat om illegalen die om één of andere reden met de politie in aanraking zijn gekomen. Uit de politieregistraties is van iedere persoon een aantal achtergrondkenmerken opgenomen. Gekeken is naar geslacht, leeftijd, woonadres en land van herkomst op persoonsniveau (het gaat immers om kenmerken van personen en niet van staandehoudingen). Hierbij moet wel worden opgemerkt dat de informatie niet altijd beschikbaar was, waardoor de totale aantallen vaak lager liggen dan in tabel 2.1.

Tabel 2.3 Kenmerken van staandegehouden illegale vreemdelingen naar jaar (%) cijfers op persoonsniveau

	1997	1998	1999	2000	1997-2000
geslacht					
man	79,2	78,9	78,7	79,9	79,2
vrouw	20,8	21,1	21,3	20,1	20,8
N=	13.546	11.464	11.162	11.461	47.633
leeftijd (bij staandehouding)					
0 tm 20 jaar	14,5	14,8	15,2	14,2	14,7
21 tm 30 jaar	49,7	48,8	48,3	49,9	49,2
31 tm 40 jaar	26,7	26,2	26,8	26,0	26,4
41 tm 50 jaar	7,0	7,6	7,7	7,5	7,4
51 en ouder	2,1	2,5	2,1	2,4	2,3
gemiddelde leeftijd	28,8	29,0	28,9	29,0	28,9
N=	13.608	11.475	11.173	11.481	47.737
nationaliteit					
Turkije	8,8	8,5	6,8	8,2	8,1
Noord-Afrika	15,9	14,8	13,3	12,0	14,1
Ov. Afrika	11,8	13,0	14,0	15,6	13,5
Suriname	2,7	2,4	2,2	1,8	2,3
West-Europa	14,2	12,8	12,4	10,6	12,6
Oost-Europa	25,8	28,4	30,7	32,3	29,1
Azië	14,0	13,5	14,0	13,8	13,8
Zuid/Midden Amerika	6,2	5,8	5,9	5,1	5,8
Noord Amerika/Oceanie	0,5	0,7	0,7	0,6	0,6
N=	13.434	11.336	10.986	11.330	47.086

Geslacht en leeftijd. Een algemene bevinding in onderzoek naar illegale vreemdelingen is dat het in de meerderheid van de gevallen gaat om migranten van het mannelijk geslacht, ruwweg vallend binnen de categorie van 20 tot 40 jaar.¹¹ In die zin passen zij volledig in het gangbare beeld van eerste generatie migranten¹² en tevens in het gangbare beeld van bij de politie geregistreerde personen. De cijfers van 1997 tot en met 2000 geven geen aanwijzing dat er sprake zou zijn van een sterke feminisering van de illegale migratie.¹³ Opmerkelijk stabiel ligt het aandeel vrouwen onder de staandegehouden illegalen rond de 20 procent. Ook wat betreft de leeftijden is het beeld eenduidig te noemen. Duidelijk ligt nog steeds het zwaartepunt bij de categorie van 20 tot en met 40 jaar. De gemiddelde leeftijd schommelt rond de 29 jaar. Het feit dat dit gemiddelde door de jaren heen niet toeneemt, impliceert overigens een zekere 'verversing' van de groep illegalen. Het aandeel illegale jongeren (tot 20 jaar) dat met de politie in aanraking komt is met 15 procent relatief klein. In beide opzichten komen de bevindingen in grote lijnen overeen met de gegevens van de arbeidsinspectie, zoals weergegeven in een recente studie naar illegale arbeid. In dit onderzoek bleek dat van de opgepakte illegaal werkenden (van wie ongeveer driekwart ook illegaal in het land verbleef) een kleine minderheid (in dit geval slechts ongeveer 8 procent) van het

¹¹ Dat dit niet slechts een artefact is van het werken met politiedata – een lage pakkans van vrouwen - moge blijken uit gegevens van hulpverleners en uit resultaten van kwalitatief onderzoek.

¹² Dit is ook te zien bij asielzoekers (Doornheim en Dijkhoff 1995)

¹³ Ten opzichte van de gegevens uit 1995 zien we wel een lichte toename.

vrouwelijk geslacht was. Tweederde was jonger dan 35 jaar (Visser en Van Zevenbergen 2000).

Landen van herkomst. Wat betreft geslacht en leeftijd vormen de staandegehouden illegale vreemdelingen een betrekkelijk homogene groep. Dit geldt niet voor hun geografische herkomst. In de gehele dataset komen we ruim 200 herkomstlanden of -gebieden tegen, verspreid over alle delen van de wereld. Deze sterke variatie in herkomst sluit aan bij de recente migratieliteratuur, waarin centraal staat dat internationale migratiestromen steeds gedifferentieerder worden (vgl. Castles en Miller 1993). Kennelijke weerspiegelt deze differentiatie zich ook in de illegale migratie naar Nederland. In Nederland treffen we deels illegale vreemdelingen aan uit de bekende gebieden van herkomst, zoals Turkije en Marokko, maar deels ook uit relatief 'nieuwe' en verafgelegen gebieden. In tabel 2.3 zijn de herkomstlanden gegroepeerd weergegeven (zie bijlage 1 voor de verdeling per land). Deze tabel geeft een eerste bevestiging van onze algemene veronderstellingen. Gestaat lijkt immers het aandeel Turken, Noord-Afrikanen en Surinamers¹⁴ (de voor Nederland klassieke groepen) wat af te nemen, terwijl het aandeel personen uit Afrikaanse en Oost-Europese landen een licht stijgende trend laat zien. In het algemeen komen de grootste groepen uit Oost-Europa, Afrika, West Europa en Azië. Het valt evenals in eerder onderzoek op dat illegale Marokkanen vaker worden staandegehouden dan Turken of Surinamers. Hier komen we later op terug bij de redenen van staandehouding.

De categorie illegale vreemdelingen uit West-Europa behoeft enige uitleg. Deze tamelijk omvangrijke groep omvat vooral toeristen uit landen als Frankrijk en Duitsland, die hun recht op vrij verblijf in Nederland verspelen doordat ze criminele activiteiten ontplooiën of doordat ze (drugs)overlast veroorzaken. Op grond van de Vreemdelingenwet verliezen ze op dat moment hun verblijfsrecht, worden ze illegaal en kunnen ze ook worden uitgezet.

Wanneer we ook hier een vergelijking maken met de staandehoudingen in verband met illegaal werk door de arbeidsinspectie, dan wijkt het beeld nogal af. In de steekproef van illegaal tewerkgestelden was het grootste deel van de staandegehouden personen afkomstig uit Polen (22%), direct gevolgd

¹⁴ We gaan uit van de nationaliteit zoals bekend bij de politie, hoewel daar wel wat op is af te dingen. De Noord-Afrikaanse landen worden tezamen genomen omdat er relatief vaak twijfel is aan de opgegeven nationaliteit bij Marokkanen en Algerijnen (Van der Leun et al 1998). Antillianen worden hier niet genoemd omdat zij rijksgenoten zijn en derhalve niet illegaal in Nederland kunnen zijn.

door migranten uit Turkije (21%). Ook Chinezen maakten met 16 procent een aanzienlijk deel uit van de werkende illegalen die bij controles tegen de lamp liepen (Visser en Van Zevenbergen 2000). Dit beeld hangt vooral samen met de plaatsen waar de arbeidsinspectie controleert en met een zekere arbeidsdeling onder illegale vreemdelingen (vgl. Van der Leun en Kloosterman 1999).

2.5.2 Asielzoekerslanden

Een van de vragen die we ons hebben gesteld is welk aandeel van de staandegehouden illegalen afkomstig is uit die landen waar ook veel asielzoekers vandaan komen. Ook was de vraag in hoeverre dit aandeel de afgelopen jaren is toegenomen. Daartoe hebben we een selectie gemaakt van landen waarvan de onderdanen in de periode 1997-2000 meer dan 1000 asielaanvragen hebben ingediend in Nederland. In tabel 2.4 is de uitkomst van deze exercitie weergegeven op persoonsniveau en zijn deze landen aangeduid als landen waar veel asielzoekers vandaan komen.

Tabel 2.4 Land van herkomst in categorieën naar jaar (%) (persoonsniveau)

	1997	1998	1999	2000	1997-2000
geen land waar veel asielzoekers vandaan komen	59,9	57,9	55,5	56,1	57,5
landen waar wel veel asielzoekers vandaan komen:					
vm Joegoslavië	5,6	6,2	6,1	4,8	5,7
Irak	1,5	1,5	2,2	1,5	1,7
Afghanistan	0,5	0,4	0,8	0,7	0,6
vm Sovjet-Unie	4,3	4,7	7,1	7,2	5,7
Somalië	0,6	1,3	0,8	0,9	0,9
Iran	0,8	0,6	0,8	0,9	0,8
Turkije*	8,8	8,5	6,8	8,2	8,1
Soedan	0,5	1,2	1,8	1,8	1,3
Angola	0,3	0,4	0,4	0,4	0,4
China	5,6	5,2	4,6	4,2	4,9
Sri Lanka	0,6	1,3	1,1	1,1	1,0
overig	10,7	10,8	12,0	12,1	11,6
<i>N</i> =	<i>13.434</i>	<i>11.336</i>	<i>10.986</i>	<i>11.330</i>	<i>47.086</i>

* Turkije behoort over enkele jaren tot de landen waar veel asielzoekers vandaan komen, maar wel moet worden bedacht dat de overgrote meerderheid van de Turkse migranten niet via de asielprocedure, maar via gezinshereniging of gezinsvorming het land binnenkomt.

Te zien is dat het aantal staandegehouden illegalen afkomstig uit landen waar veel asielzoekers vandaan komen geen bijzonder sterke ontwikkeling doormaakt tussen 1997 en 2000. Er is wel sprake van een lichte stijging met bijna vijf procentpunten. Het zijn steeds vooral migranten uit Turkije, China, voormalig Joegoslavië en de voormalige Sovjet Unie die wat betreft aantallen eruit springen. De grootse toename is te zien bij personen afkomstig uit de voormalige Sovjet Unie (van 4,2 naar 7,1 procent). Tevens zien we dat de staandegehouden personen uit de geselecteerde landen tezamen ruim veertig procent van de staandehoudingen voor hun rekening nemen, hetgeen

substantieel te noemen is. Met andere woorden: er zit geen snelle ontwikkeling in, maar het aandeel personen uit landen waar veel asielzoekers vandaan komen beslaat meer dan 40 procent van het totaal en het neemt licht toe. Een kanttekening daarbij is dat Turkije relatief zwaar meeweegt, terwijl veel Turkse illegalen geen asielachtergrond hebben (Staring 2001a). Ook als we Turkije echter buiten beschouwing laten, is nog steeds meer dan een derde van alle staandegehouden personen afkomstig uit een van de geselecteerde landen. Een analyse van de spreiding over de politieregio's (tabel niet opgenomen) laat zien dat het aandeel asielzoekers geografisch nogal uiteenloopt. De regio's met de hoogste aandelen zijn Rotterdam-Rijnmond, Kennemerland, Haaglanden en Amsterdam-Amstelland. Het is dus niet zo dat personen met een mogelijke asielachtergrond *vooral* buiten de grote steden worden aangetroffen.

Het bovenstaande geeft een indirecte indicatie van een mogelijke toename van uitgeprocedeerde asielzoekers onder de illegale vreemdelingen. Meer precieze informatie hebben we trachten te verkrijgen door alle CRV-nummers van illegale vreemdelingen uit het VAS-bestand na te zoeken in de bestanden van de IND. In theorie zou deze vergelijking mogelijk moeten zijn omdat een vreemdeling één uniek CRV-nummer zou moeten hebben. De exercitie leerde echter dat in de praktijk veel vreemdelingen tussen 1996 en 2000 een ander CRV-nummer hebben in het IND-bestand dan bij de Vreemdelingendienst. Ten gevolge daarvan vinden we in het jaar 1997 slechts 536 (3,9%) van de staandegehouden personen terug in de bestanden van de IND. Slechts 0,8% van de staandegehouden personen volgde of had ooit een asielprocedure gevolgd. In 2000 (het jaar waarin de koppeling werd hersteld)¹⁵ werd 62 procent van de illegale vreemdelingen uit het VAS-bestand teruggevonden in de bestanden van de IND (in theorie zou dit 100 procent moeten zijn en omgekeerd ook). Bijna zes procent zou een 'asielachtergrond' hebben. Omdat de koppeling van data op CRV-nummer dusdanige problemen geeft, kunnen we hier geen vergaande conclusies op baseren. Wellicht is een vergelijking in de nabije toekomst meer betrouwbaar. Vooralsnog zullen we af moeten gaan op de indirecte methode waarbij we afgaan op het aantal personen uit landen waar veel asielzoekers vandaan komen.

¹⁵ De koppeling is in de praktijk verbroken. Het is onbekend wanneer precies deze koppeling werd hersteld, maar onze analyses suggereren dat dit in januari of februari 2000 moet zijn gebeurd.

2.5.3 Geografische spreiding

Het illegalenvraagstuk wordt veelvuldig in verband gebracht met grote steden. Dat is niet verwonderlijk. Migranten zijn vaak geneigd, zeker in de eerste fase van hun immigratie, elkaars gezelschap op te zoeken, aangezien gevestigde migrantengemeenschappen veelal vertrouwen en toegang tot cruciale informatie over de gewoonten in het land van vestiging, over huisvesting en over toegang tot arbeid bieden (Portes 1995). Daarbij is het een ervaringsgegeven dat steden – en vooral grote steden – meer migranten aantrekken dan dorpen. In Nederland is momenteel ongeveer een derde van de populatie van de vier grootste steden van niet-Nederlandse herkomst. Van de grote migrantengroepen, Turken, Marokkanen, Surinamers en Antillianen, woont ongeveer 40 procent in Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Utrecht (SCP 1998). Omdat illegale vreemdelingen nog sterker dan hun legale landgenoten afhankelijk zijn van informatie over hoe te leven in Nederland, waar te werken etc., ligt het voor de hand te veronderstellen dat illegale vreemdelingen zich ook in eerste instantie op deze vier steden zullen richten. Aan de andere kant zijn er ook redenen te bedenken waarom zij zich elders zouden bevinden. Wanneer zij uit een asielzoekerscentrum komen, zijn zij vaak elders bekend en in sommige meer landelijke streken van Nederland zijn bepaalde specifieke mogelijkheden voor illegaal werk, bijvoorbeeld in de fruitteelt of aspergestekerij. Daarnaast vervagen op allerlei manieren de grenzen tussen de grote en de wat kleinere steden.

Uit de tot op heden beschikbare informatie uit de vier grote steden (zie Van der Leun *et al.* 1998) kwam naar voren dat afgaande op politiedata a) het illegalenvraagstuk in Amsterdam en Rotterdam aanzienlijk omvangrijker was dan in Den Haag en Utrecht en b) dat de activiteiten van illegalen ook binnen de steden geconcentreerd waren in bepaalde wijken, en wel die wijken waar ook veel legale migranten woonachtig zijn. Het huidige databestand biedt meer mogelijkheden de spreiding te bestuderen. We gaan er daarbij vanuit dat illegalen worden staandegehouden daar waar zij (economisch) actief zijn. Een tweede indicator is het adres dat zij opgeven of dat bij hun politieregistratie wordt genoteerd.

Tabel 2.5 Staandehoudingen naar politieregio (beperkt) en jaar (%)

	1997	1998	1999	2000	1997-2000
Amsterdam-Amstelland	12,7	13,6	12,1	14,6	13,2
Rotterdam-Rijnmond	19,5	18,6	17,2	16,9	18,1
Haaglanden	7,9	9,4	8,7	8,9	8,7
Utrecht	5,3	4,6	5,2	5,4	5,1
overig	54,7	53,8	56,9	54,3	54,9
N=	14.530	13.073	12.834	13.296	53.733

Tabel 2.5 laat zien dat het aandeel van de staandehoudingen in de vier grote steden om en nabij de helft van het totale aantal voor heel Nederland beslaat, en dat nog altijd daarbij het leeuwendeel in Amsterdam en in het bijzonder Rotterdam plaatsvindt. Dit bevestigt de aanname dat illegaliteit zich voornamelijk concentreert in de grootste steden. Wel neemt het aandeel licht af door de jaren heen wanneer we het relateren aan het totaal aantal staandehoudingen: het aandeel staandehoudingen buiten de vier grote steden neemt *absoluut* gezien licht af, maar neemt *relatief* gezien iets toe.¹⁶

Het bovenstaande doet de vraag rijzen waar buiten de grote steden relatief veel of weinig illegalen worden staandegehouden. De niet-grootstedelijke politieregio's die relatief hoog scoren (boven de vier procent van het totale aantal staandegehouden illegalen over de periode 1997-2000) zijn Kennemerland, Brabant Zuidoost, Limburg Noord en Limburg Zuid, hetgeen vermoedelijk onder meer te maken heeft met mogelijkheden voor illegaal werk (tabel niet opgenomen). Zeer laag (< 1 procent) scoren Drenthe, Gelderland-Zuid, Zaanstreek-Waterland, Gooi en Vechtsteek, Zeeland, Midden en West-Brabant en Flevoland. Overigens zijn ook hier de gevonden trends tamelijk stabiel. In geen enkele regio heeft zich een plotselinge sterke stijging of daling voorgedaan in de bestudeerde jaren.

2.6 Reden van staandehouding en betrokkenheid bij criminaliteit

De VAS-gegevens zijn niet alleen bruikbaar om een beeld te schetsen van een categorie migranten waarover weinig bekend is, ze geven tevens een indicatie van de betrokkenheid van illegale vreemdelingen bij criminele activiteiten. Daarbij dient te worden aangetekend dat het gaat om (nog) niet bewezen verdenkingen, waarvan ook niet in alle gevallen proces verbaal wordt opgemaakt. Het is dan ook zeker niet juist om de staandehoudingen gelijk te stellen met criminele betrokkenheid. Ten tweede moet worden bedacht dat niet iedere illegale vreemdeling die door de politie wordt opgepakt, voor criminele activiteiten wordt staandegehouden. Uit eerder onderzoek bleek dat meer dan de helft van de staandehoudingen van illegalen in de grote steden werd verricht in het kader van de

¹⁶ Wanneer we kijken naar het aantal staandegehouden personen is het beeld stabiel, hetgeen verklaard kan worden door het feit dat het percentage personen dat vaker is staandegehouden in de vier grote steden hoger ligt dan elders.

vreemdelingenwetgeving. Dit betekent dat volgens de registraties van de politie, de persoon is staandegehouden in verband met het overtreden van de vreemdelingenwetgeving of de Wet Arbeid Vreemdelingen. Daarnaast lopen illegale vreemdelingen soms tegen de lamp bij verkeerscontroles of controles in het openbaar vervoer. Ondanks deze kanttekeningen geven de politiecijfers wel een bruikbaar overzicht van globale patronen van staandehouding en van verschillen tussen groepen en tussen soorten delicten en overtredingen.¹⁷

De aandacht voor mogelijke criminele activiteiten van illegalen staat niet op zichzelf. In toenemende mate bestaat er in Nederland, deels samenhangend met het asielvraagstuk, bezorgdheid over de onbeheersbaarheid van internationale migratie (WRR 2001). Maar ook meer in het algemeen heeft in de afgelopen tien jaar een beleidsomslag plaatsgevonden, waarbij meer aandacht kwam voor een streng en activerend beleid op een groot aantal beleidsterreinen. De tolerantie voor een lankmoedige en gedogende overheid is duidelijk tanende. Deze ontwikkelingen werken mede in de hand dat de beeldvorming rond illegalen gaandeweg grimmiger is geworden. Meer dan voorheen wordt illegaliteit geassocieerd met 'misbruik van publieke voorzieningen', met 'het ontwrichten van de arbeidsmarkt', en vooral met 'criminaliteit'. Enerzijds baseert men zich daarbij op de idee dat illegalen, zeker ten tijde van een strenger uitsluitingbeleid, meer dan anderen op crimineel gedrag zijn aangewezen om in hun levensonderhoud te voorzien, hetgeen kan worden aangeduid als de 'marginaliseringsthese'. Anderzijds wordt vaak beweerd dat illegale vreemdelingen zich meer dan anderen zullen hoeden voor criminaliteit omdat crimineel gedrag de kans op opsporing en uitzetting aanzienlijk vergroot, hetgeen we kunnen samenvatten in de 'afschrikkingsthese' (Van der Leun 2001). In het navolgende wordt getracht op basis van de beschikbare politiedata inzicht te verschaffen in de mogelijke relaties die er bestaan tussen illegaliteit en criminaliteit.

De redenen waarvoor illegale vreemdelingen met de politie in aanraking zijn gekomen, worden in het navolgende steeds ingedeeld in vijf categorieën. In aansluiting op eerdere studies maken we daarbij onderscheid tussen enerzijds 'illegaal verblijf' en 'overtredingen' als reden van staandehouding, en anderzijds het plegen van 'delicten' (onderverdeeld in lichtere, zwaardere

¹⁷ zie voor een uitgebreidere verantwoording Engbersen en Van der Leun 1995

drugsdelicten). Als we spreken over criminaliteit beperken we ons dus tot de drie categorieën delicten.¹⁸

Illegaal verblijf houdt in dat iemand in Nederland verblijft en geen geldige verblijfsvergunning (meer) heeft of dat iemand illegaal de grens tracht te overschrijden. Ook illegaal werkenden worden vaak geregistreerd als illegaal verblijvend.¹⁹ Onder *overtredingen* (maximale straf 1 jaar hechtenis) wordt bijvoorbeeld zwartrijden in het openbaar vervoer gerekend evenals rijden onder invloed en verstoring van de openbare orde. *Lichtere delicten* (maximaal 4 jaar gevangenisstraf) zijn bijvoorbeeld winkeldiefstal, diefstal uit auto's en woningen, vernieling, openbare orde delicten en het bezit van valse papieren. Onder *zwaardere delicten* (maximaal 20 jaar gevangenisstraf) vallen diefstal met geweld, bedreiging, mishandeling, moord en doodslag en het bezit van vuurwapens. Tot drugsdelicten (maximaal 12 jaar gevangenisstraf) worden het bezit van (ook kleine hoeveelheden voor eigen gebruik) en de handel in harddrugs gerekend.

Tabel 2.6 Reden van registratie (beperkt) naar jaar (%), staandehoudingsniveau

	1997	1998	1999	2000	1997-2000
illegaal	58,5	54,6	54,2	49,2	54,2
overtredingen	9,3	9,8	9,5	10,6	9,8
lichtere delicten	18,5	20,8	22,5	28,2	22,4
zwaardere delicten	3,0	3,7	3,3	3,2	3,3
drugsdelicten	9,5	10,2	9,5	8,0	9,3
overige delicten zna	1,2	0,9	1,0	0,7	1,0
<i>N</i> =	14.346	12.921	12.609	13.063	52.939

Uit deze tabel blijkt, ten eerste, dat ook nu weer meer dan de helft van de illegale vreemdelingen die in aanraking komt met de politie, niet is gearresteerd voor zaken die normaliter als criminaliteit worden aangeduid, maar bijvoorbeeld voor overtredingen van de vreemdelingenwetgeving of politieverordeningen. In de totale dataset van staandehoudingen wordt voor ruim een derde van de gevallen voor de reden van de staandehouding verwezen naar een artikel in het Wetboek van Strafrecht of de Opiumwet. Dit varieert van winkeldiefstal tot doodslag, maar betreft relatief vaak diefstalgerelateerde delicten en in mindere mate drugsgerelateerde delicten zoals in tabel 2.7 is te zien. Het ligt voor de hand, omdat illegalen die

¹⁸ De lichtere en zwaardere delicten zijn ingedeeld naar maximum straf. Met de kwalificaties lichter en zwaarder wordt derhalve niet bedoeld op de maatschappelijke consequenties van deze vormen van criminaliteit. De drugsdelicten zijn apart gehouden omdat wel wordt aangenomen dat illegale vreemdelingen kunnen overleven door werkzaam te zijn in het drugsircuit.

¹⁹ Illegaal verblijf is in Nederland tot op heden formeel niet strafbaar. Wel is een illegale vreemdeling verplicht zich te melden bij de politie. Het niet nakomen van deze meldingsplicht is strafbaar op grond van de Vreemdelingenwet. Hier staat een maximumstraf op van een jaar hechtenis. Als bij nader onderzoek bleek dat een verdachte geen strafbare feiten had gepleegd, is hij in dit onderzoek geclassificeerd onder 'illegaal verblijf'.

crimineel actief zijn vooral bij overlevingsdelicten betrokken zullen zijn. Overigens vallen onder degenen met drugsdelicten ook zogenaamde drugstoeristen.

Tabel 2.7: Staandehoudingen naar redenen van staandehouding (uitgebreid) en jaar (%)

	1997	1998	1999	2000	1997-2000
illegaal verblijf	58,5	54,6	54,2	49,2	54,2
VW art 19	26,5	23,5	20,9	21,2	23,1
VW art 26	1,8	1,7	1,5	1,8	1,7
VW overig	2,5	1,9	1,7	1,7	1,9
WAV	2,1	1,8	1,4	1,0	1,6
VW zna	25,7	25,6	28,7	23,6	25,9
overtredingen	9,3	9,8	9,5	10,6	9,8
zwart rijden	0,9	0,7	0,8	0,9	0,8
vervoer zna	1,1	0,8	1,0	0,8	0,9
ov overtr (art 424 tm 461)	0,6	1,1	0,7	0,9	0,8
wegenverkeerswet	2,7	3,0	3,2	3,8	3,1
politieverordening	4,0	4,2	3,8	4,2	4,0
lichtere delicten	18,5	20,8	22,5	28,2	22,4
eenvoudige diefstal	2,6	2,8	2,5	3,0	2,7
diefstal met braak	4,1	4,7	4,8	4,8	4,6
verduistering	0,1	0,3	0,4	0,4	0,3
bedrog/oplichting	0,3	0,5	0,5	0,5	0,4
vernietiging	0,5	0,5	0,4	0,5	0,5
misdrijf openbare orde	0,3	0,4	0,6	0,8	0,5
heling	0,4	0,5	0,4	0,6	0,5
valse papieren	2,1	2,6	2,0	3,3	2,5
vals geld/valsheid in geschrifte	0,9	1,4	0,8	0,8	1,0
overige misdrijven	0,3	0,3	0,4	0,4	0,4
sr zna	6,9	6,8	9,6	13,1	9,1
zwaardere delicten	3,0	3,7	3,3	3,2	3,3
moord/doodslag	0,3	0,5	0,3	0,3	0,3
mishandeling	0,4	0,4	0,4	0,6	0,4
zedenmisdrijven	0,1	0,2	0,2	0,2	0,2
gijzeling, bedreiging	0,6	0,7	0,6	0,6	0,6
diefstal met geweld	0,7	0,6	0,6	0,5	0,6
afpersing	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
ongewenst vreemdeling	0,2	0,2	0,3	0,4	0,3
bezit/handel vuurwapen/munitie	0,5	0,6	0,4	0,3	0,4
wwm overig/zna	0,2	0,4	0,3	0,3	0,3
drugsdelicten	9,5	10,2	9,5	8,0	9,3
bezit/handel drugs	5,7	6,0	5,1	4,5	5,3
opiumwet zna	3,8	4,2	4,4	3,5	4,0
overige delicten zna	1,2	0,9	1,0	0,7	1,0
N=	14.346	12.921	12.609	1.3063	52.939

Samenvattend: bij ruim 60 procent van de staandehoudingen is geen sprake van feiten die normaliter tot criminaliteit zouden worden gerekend. Dit komt in grote lijnen overeen met bevindingen uit eerdere jaren (Engbersen en Van der Leun 1995, Van der Leun *et al.* 1998).

Aangezien we nu echter beschikken over data die een vergelijking toestaan over meerdere jaren, is het ook mogelijk een indicatie te geven van eventuele veranderingen die zich voordoen. Wanneer we kijken naar de ontwikkeling over vier jaren, dan valt op dat met name de categorie lichtere delicten (vooral vermogensdelicten en delicten zonder nadere aanduiding) in omvang toeneemt, terwijl het totale aantal staandehoudingen in dezelfde periode is afgenomen. Dit kan gezien worden als een indicatie dat illegalen vaker worden opgepakt voor lichtere delicten, hetgeen enige bevestiging

biedt voor de tot nu toe speculatieve 'marginaliseringsthese' (Engbersen en Van der Leun 2001). Aangezien het totale aantal staandehoudingen is afgenomen, kan deze bevinding niet worden verklaard uit een toenemende inspanning van de politie, hetgeen een alternatieve verklaring zou kunnen zijn. Wel is het in theorie mogelijk dat de politie door de toegenomen maatschappelijke gevoeligheid voor criminaliteit en door verbeterde automatiseringsmogelijkheden eerder een geconstateerd feit registreert dan voorheen. Dit zou dan hoogstwaarschijnlijk niet alleen moeten gelden voor illegale vreemdelingen, dit zou ook in de ontwikkeling van criminaliteitscijfers in het algemeen over de betreffende periode te zien moeten zijn. Wanneer we naar CBS data aangaande misdrijven in Nederland kijken, dan zien we inderdaad dat in de periode 1997-2000 het aantal geregistreerde misdrijven gepleegd door legale inwonenden (reguliere criminaliteitscijfers) over de hele linie toeneemt. Met andere woorden: de staandehoudingen van illegalen in verband met lichtere delicten nemen toe tussen 1997 en 2000 en dit kan ofwel betekenen dat zij vaker zijn aangewezen op crimineel gedrag (als gevolg van beleidsaanscherpingen of doordat zij minder kunnen terugvallen op gevestigde gemeenschappen dan voorheen) ofwel het kan een gevolg zijn van een toenemende gevoeligheid van de politie voor lichtere delicten. Om de vergelijking beter te kunnen maken hebben we in tabel 2.9 de delicten van illegalen ingedeeld volgens de CBS-classificatie.²⁰ Dan zien we dat met namen bij vermogensdelicten, overige delicten Wetboek van Strafrecht en openbare-orde delicten de toename bij illegale vreemdelingen sterker is dan bij verdachten in het algemeen, die we tegenkomen in de reguliere criminaliteitscijfers.

Tabel 2.8 Geregistreerde misdrijven naar jaar (1997-2000)

	1997	1998	1999	2000	index 1997=100
totaal generaal	1.225.964	1.223.500	1.284.328	1.305.635	106
wetboek van strafrecht totaal	1.104.760	1.102.670	1.152.068	1.173.688	106
gewelddsmisdrijven	74.691	76.666	86.587	90.944	122
vermogensmisdrijven	846.445	842.415	872.362	887.829	105
vernieling en openbare orde	180.350	179.100	188.242	189.779	105
overige misdrijven wvwr	3.274	4.489	4.877	5.136	157
wegenverkeerswet totaal	99.799	105.465	117.087	117.800	118
wet op de econ. delicten totaal	3.187	3.134	3.709	3.528	111
opiumwet totaal	13.675	7.690	7.613	7.474	55
wet wapens en munitie totaal	3.202	3.372	3.432	2.966	93
overige wetten totaal	1.341	1.169	419	179	13

gebaseerd op CBS data 2001 (Statline kerncijfers).

²⁰ De categorieën zijn vergelijkbaar gemaakt, maar er is wel een verschil: bij de reguliere criminaliteitscijfers gaat het om processen verbaal waarbij geen verdachte bekend hoeft te zijn, bij de illegale vreemdelingen gaat het om staandehoudingen van personen die van een bepaald feit worden verdacht. Aangezien het hier echter vooral gaat om het mogelijke effect van verbeterde registraties, is dit geen onoverkomelijk probleem.

Tabel 2.9 Misdrijven gepleegd door illegale vreemdelingen per jaar naar CBS classificatie

	1997	1998	1999	2000	index 1997=100
geweldd misdrijven	297	315	287	302	101
vermogens misdrijven	1.517	1.659	1.444	1.756	116
vernietiging en openbare orde	104	114	122	164	157
overige misdrijven wvwr	1.062	947	1.304	1.812	171
opiumwet	1.365	1.312	1.198	1.043	76
wet wapens munitie	97	134	90	71	73
overige wetten	177	114	129	96	54

Op grond hiervan zijn we geneigd te denken dat de eerste verklaring – de marginaliseringsthese – zeker ook een rol speelt en dat we hier een aanwijzing zien van één van de onbedoelde effecten van het aangescherpte beleid: de vermogensdelicten, openbare orde delicten en overige misdrijven waar illegalen van worden verdacht, nemen meer dan verwacht toe. Dit geldt overigens niet voor geweldsdelicten en wapenbezit, die juist meer toenemen in de reguliere criminaliteitsstatistieken.

Een tweede centrale vraag met betrekking tot criminaliteit betreft de relatie tussen land van herkomst en reden van staandehouding: welke groepen illegalen worden staandegehouden om wat voor redenen? In eerder onderzoek constateerden we onder meer voor de grote steden dat Noord-Afrikaanse illegalen relatief vaak waren betrokken bij lichtere delicten, terwijl Turkse illegalen vaak werden staandegehouden in verband met overtredingen van de vreemdelingenwetgeving.

Tabel 2.10 laat zien dat er ook nu bepaalde patronen aanwijsbaar zijn. Lichtere delicten (die relatief vaak aanleiding geven tot controle door de politie) komen het meest voor bij West-Europeanen, Oost-Europeanen, Afrikanen en Noord-Afrikanen. Turken en Surinamers scoren op dit punt ook nu weer relatief laag. Bij de geregistreerde zwaardere delicten zijn het vaakst migranten uit Noord-Afrikaanse en West-Europese landen betrokken, met af en toe ook een uitschieter bij Surinamers (in 2000) en Turken (in 1999). Deze patronen lijken zekere steun te bieden aan de gedachte dat nieuwere groepen illegalen meer op criminaliteit zijn aangewezen dan de traditionele groepen illegalen zoals Turken en Surinamers, hetgeen zou kunnen samenhangen met minder sterke netwerken. Bij Noord-Afrikanen zien we nog steeds een oververtegenwoordiging in de politiestatistieken, zij het dat dit nu minder wordt veroorzaakt door activiteiten in de drugsfeer, waar we meer Surinamers en West-Europeanen aantreffen.

Tabel 2.10 Reden voor staandehouding naar nationaliteit en jaar (%) (persoonsniveau)

	Turkije	Noord Afrika*	Ov. Afrika	Suriname	West- Europa	Oost- Europa	Azië	Amerika/ Oceanië
1997								
illegaal	81,5	49,0	65,6	44,4	26,0	68,2	74,6	52,7
overtredingen	3,4	14,9	8,6	8,9	10,4	7,0	6,1	7,4
lichtere delicten	6,6	21,8	20,6	9,4	22,1	19,0	14,5	19,2
zwaardere delicten	2,4	5,4	1,8	1,7	4,3	1,9	2,3	2,2
drugsdelicten	4,7	8,2	2,8	35,0	36,8	1,2	1,4	18,1
overige delicten zna	1,4	0,6	0,6	0,6	0,5	2,5	1,2	0,3
N=	1.169	2.111	1.567	360	1.891	3.423	1.851	894
1998								
illegaal	82,0	48,5	63,6	39,2	14,5	60,4	72,5	52,6
overtredingen	4,4	13,0	9,1	5,9	11,5	9,1	5,8	5,2
lichtere delicten	6,0	21,5	22,2	12,5	24,4	23,7	17,1	20,7
zwaardere delicten	3,3	5,9	2,3	4,8	6,0	3,0	1,4	2,6
drugsdelicten	3,4	10,1	2,4	37,7	43,0	2,4	2,5	18,4
overige delicten zna	0,9	0,9	0,4	0,0	0,6	1,4	0,7	0,4
N=	951	1.657	1.452	273	1.445	3.186	1.518	728
1999								
illegaal	74,7	48,3	67,0	46,4	15,7	58,6	70,3	54,5
overtredingen	4,5	12,5	8,4	4,7	6,6	10,7	6,5	6,4
lichtere delicten	8,7	23,2	20,4	17,6	26,4	24,8	19,2	18,2
zwaardere delicten	6,0	5,0	1,8	1,3	6,4	2,2	1,3	1,4
drugsdelicten	4,2	10,4	1,8	29,2	44,3	1,8	2,3	18,8
overige delicten zna	2,0	0,6	0,5	0,9	0,6	1,9	0,5	0,7
N=	738	1.441	1.528	233	1.331	3.323	1514	707
2000								
illegaal	73,4	40,7	55,1	35,8	15,9	55,1	58,6	42,9
overtredingen	9,2	13,7	8,9	14,9	9,1	10,5	6,2	5,8
lichtere delicten	11,2	27,8	30,7	13,9	33,0	29,9	28,7	29,7
zwaardere delicten	2,4	5,6	2,2	6,5	5,4	1,8	2,7	2,5
drugsdelicten	2,8	11,6	2,9	27,4	35,9	1,6	3,2	18,6
overige delicten zna	1,1	0,6	0,1	1,5	0,7	1,0	0,7	0,5
N=	905	1.331	1.741	201	1.179	3.617	1.537	634

Als we op dit punt naar de spreiding over Nederland kijken, zie tabel 2.11, wordt duidelijk dat in Amsterdam verhoudingsgewijs de meeste staandehoudingen worden verricht in verband met lichtere delicten, gevolgd door Utrecht. Rotterdam kent veel drugsdelicten, maar dat geldt ook voor bepaalde niet-grootstedelijke regio's zoals bijvoorbeeld Limburg, hetgeen waarschijnlijk met de grensproblematiek samenhangt.

Tabel 2.11 Staandehoudingen naar reden (beperkt) en grootstedelijke regio 1997-2000 (%)

	Amsterdam- Amstelland	Rotterdam- Rijnmond	Haaglanden	Utrecht	overig
illegaal	30,0	58,0	60,9	63,8	56,9
overtredingen	21,4	9,5	14,0	11,0	6,3
lichtere delicten	37,5	17,3	17,8	20,3	21,4
zwaardere delicten	4,7	4,2	3,5	2,9	2,6
drugsdelicten	5,3	10,5	2,3	1,5	11,7
overige delicten zna	1,1	0,5	1,5	0,4	1,1
N=	7.060	9.540	4.612	2.739	28.988

Wel dient men een zekere voorzichtigheid te betrachten bij het vergelijken van regio's aangezien de wijze van registreren en categoriseren lokaal kan verschillen.

2.7 Uitzettingen

Het sluitstuk van het Nederlandse illegalenbeleid zou moeten worden gevormd door een consistent uitzettingenbeleid. Illegaal verblijf is volgens de Nederlandse wetgeving niet strafbaar, maar kan gevolgd worden door de sanctie van uitzetting of 'verwijdering'. Een illegale vreemdeling die wordt staandegehouden wordt in de meeste gevallen aan de Vreemdelingendienst overgedragen. De normale procedure is dat een illegale vreemdeling onder verantwoordelijkheid van het Ministerie van Justitie het land wordt uitgezet. In de praktijk is dat echter niet altijd mogelijk en/of gebeurt dat niet altijd, bijvoorbeeld doordat de identiteit van de vreemdeling onbekend is. Wanneer een illegale vreemdeling is staandegehouden mag hij worden vastgehouden voor een identiteitsonderzoek. Wanneer het onderzoek dan nog voortduurt moet hij in vreemdelingenbewaring worden genomen ofwel vrijgelaten.

Bij uitgeprocedeerde asielzoekers is de situatie wettelijk gezien gelijk. Zij zijn volgens de uitgangspunten van de Vreemdelingenwet 2000 zelf verantwoordelijk voor hun terugkeer, maar kunnen ook gedwongen worden uitgezet. Hoewel zij in het verleden vaak langdurig in de opvang verbleven, is het nu de bedoeling dat opvang, uitkering en huisvesting binnen vier weken na definitieve afwijzing van het asielverzoek worden beëindigd. Wanneer de (ex) asielzoekers het land met hulp willen verlaten, kunnen zij zich eventueel wenden tot de Internationale Organisatie voor Migratie (IOM). Het is relatief nieuw dat inderdaad op verschillende plaatsen in het land tot daadwerkelijke uitzetting uit de opvang en uit de huisvesting wordt overgegaan, hetgeen aanleiding geeft tot beleidsincongruenties tussen de landelijke overheid en lokale overheden (Rusinovic *et al.* 2002). Hier en der leidt het een en ander ook tot protestacties (zoals bijvoorbeeld begin 2002 in het Haagse stadhuis). Niettemin is het zo dat de politie in theorie zou kunnen overgaan tot arrestatie van de betreffende uitgeprocedeerde asielzoekers, waarna zij onder hetzelfde regime zouden vallen als de overige migranten zonder verblijfsstatus. Tot op heden is dit echter niet gangbaar.

In de praktijk kunnen drie hoofdcategorieën van 'verwijderingen' worden onderscheiden.²¹ De zogenaamde 'effectieve uitzetting' betekent dat de

²¹ Deze indeling wijkt af van de officiële classificaties. Het Ministerie van Justitie hanteert de termen: vertrek onder toezicht, in bewaring stelling en heenzending. In dit rapport wordt echter de vraag of aangenomen kan worden dat een persoon daadwerkelijk het land heeft verlaten als cruciaal gezien. Alleen wanneer dit het geval is, wordt van effectieve uitzetting gesproken.

persoon daadwerkelijk naar het land van herkomst wordt vervoerd. Daartoe moet wel de identiteit van de persoon bekend zijn en hij of zij moet over een paspoort of tijdelijk document (een *Laissez-Passer*) beschikken. De tweede vorm is heenzending. Dit houdt in dat iemand slechts wordt weggestuurd, bijvoorbeeld omdat hij geen papieren heeft. Er moet dan eerst een identiteitsonderzoek worden gestart en/of een *Laissez-Passer* worden aangevraagd en de betreffende persoon kan niet al die tijd in bewaring worden gehouden. Er zijn ook andere redenen voor heenzending, bijvoorbeeld wanneer er vormfouten gemaakt zijn, wanneer de bewaring volgens de Rechter of de Officier van Justitie te lang duurt of wanneer de illegale vreemdeling asiel aanvraagt (VRIS 1999). Een derde mogelijkheid is dat een vreemdeling in bijzondere gevallen en wanneer dat noodzakelijk geacht wordt, wordt overgebracht naar een Huis van Bewaring of psychiatrische inrichting of een andere instantie. Op welke wijze een illegale vreemdeling wordt uitgezet wordt beïnvloed door een groot aantal factoren. Hierbij speelt onder meer de opstelling van de betreffende vreemdeling een rol. Actieve tegenwerking kan het proces aanzienlijk vertragen. Wanneer de identiteit van een vreemdeling onduidelijk is, moet eerst een onderzoek worden ingesteld, wat tot uitstel van de uitzetting leidt. Dit uitstel kan weer tot heenzending leiden, ofwel omdat er celledreuk is, ofwel omdat de rechter oordeelt dat het niet langer redelijk is de vreemdeling vast te houden. Wel verschilt de mate waarin de autoriteiten in de landen van herkomst meewerken aan het terugnemen van hun vermeende onderdanen. Dit geeft vooral problemen bij illegalen uit landen als Algerije, China en meer in het algemeen landen waar de politieke toestand instabiel is doordat er bijvoorbeeld een burgeroorlog gaande is. Bepaalde groepen illegalen maken bovendien van de beperkingen van de uitzettingspraktijk handig gebruik. Op den duur kan een staandehouding overigens wel tot een uitzetting leiden, maar er gaat een lange periode aan vooraf. Iemand wordt bijvoorbeeld heengezonden, maar er wordt wel een identiteitsonderzoek gestart. Wanneer de betreffende vreemdeling later na een andere wetsovertreding weer in aanraking komt met de politie is er dan een dossier opgebouwd en is ook mogelijk om de vreemdeling na het plegen van een aantal delicten ongewenst te laten verklaren. Wanneer die persoon dan later weer wordt staandegehouden, is het feit dat hij toch in Nederland aanwezig is een misdrijf en kan hij een vrijheidsstraf krijgen. In het navolgende gaan we na in hoeverre en hoe staandegehouden illegalen worden uitgezet, welke verschillen tussen groepen zich daarbij voordoen en of er verschuivingen zijn

opgetreden, bijvoorbeeld sinds de intensivering van het uitzettingenbeleid in 1997 (Ministerie van Justitie 1997).

In tabel 2.12 en tabel 2.13 is per jaar te zien welk aandeel van de staandehoudingen is gevolgd door welk type uitzetting, eerst op het niveau van staandehouding, daarna op persoonsniveau. Een eerste opmerking met betrekking tot deze gegevens is dat het aantal missende waarden – evenals in een eerdere studie in de vier grote steden vorige rapport – groot is. In sommige gevallen komt dit omdat de politie nog bezig is met de zaak, maar in veel gevallen is het een slecht ingevulde variabele, want het is niet mogelijk dat men jaren na staandehouding nog bezig is met de uitzetting. Dit impliceert dat de onderstaande tabellen met enige voorzichtigheid dienen te worden geïnterpreteerd. Een tweede probleem met de data is dat is gebleken dat binnen de regio Amsterdam-Amstelland kennelijk andere registratiepraktijken bestaan dan elders. Hierdoor zijn de indelingen in categorieën onderling niet goed vergelijkbaar.²²

Als we afgaan op de beschikbare gegevens kunnen we constateren dat van de gevallen waarvan we iets over de uitzetting weten iets meer mensen effectief worden uitgezet dan heengezonden. In de periode 1997-2000 is bijna 37% van de staandehoudingen gevolgd door een effectieve uitzetting tegen bijna 29% heenzendingen. Het is nog steeds zo dat staandehoudingen i.v.m. illegaal verblijf of overtredingen iets vaker worden gevolgd door een effectieve uitzetting dan staandehoudingen voor misdrijven, maar dit patroon is minder sterk geworden dan in 1995.

²² Hierover is uitgebreid overlegd met het hoofd vreemdelingendienst van de betreffende regio. Het was niet mogelijk binnen het bestek van deze studie uitsluitsel te krijgen over wat de precieze oorzaken achter de verschillen zijn.

Tabel 2.12 Reden voor staandehouding wijze van uitzetten en jaar (%) (staandehoudingsniveau)

	effectief	heenzzenden	overig/onbekend
1997			
illegaal	31,7	29,2	39,1
overtredingen	26,6	38,0	35,4
lichtere delicten	23,2	29,9	46,9
zwaardere delicten	33,4	23,1	43,5
drugsdelicten	44,6	11,0	44,4
overige delicten zna	21,5	33,3	45,2
N=	4.423	4.056	5.867
1998			
illegaal	36,0	31,3	32,6
overtredingen	28,3	38,5	33,2
lichtere delicten	24,6	28,7	46,7
zwaardere delicten	35,8	25,3	38,9
drugsdelicten	44,7	12,0	43,3
overige delicten zna	35,1	36,8	28,1
N=	4.362	3.792	4.767
1999			
illegaal	40,6	29,8	29,6
overtredingen	36,1	37,3	26,6
lichtere delicten	41,5	27,4	31,2
zwaardere delicten	38,2	27,3	34,5
drugsdelicten	44,7	11,2	44,2
overige delicten zna	38,0	39,5	22,5
N=	5.125	3.555	3.929
2000			
illegaal	47,2	28,9	23,8
overtredingen	35,0	39,7	25,3
lichtere delicten	41,6	29,3	29,1
zwaardere delicten	31,6	28,7	39,7
drugsdelicten	38,3	15,2	46,5
overige delicten zna	43,8	34,4	21,9
N=	5.630	3.805	3.628

Tabel 2.13 Reden voor staandehouding wijze van uitzetten en jaar (%) (persoonsniveau)

	effectief	heenzzenden	overig/onbekend
1997			
illegaal	31,5	29,3	39,2
Overtredingen	26,7	38,6	34,7
lichtere delicten	22,9	29,7	47,4
zwaardere delicten	33,2	23,7	43,2
Drugsdelicten	44,9	10,7	44,4
overige delicten zna	21,3	31,7	47,0
N=	4.135	3.793	5.514
1998			
illegaal	35,8	31,6	32,6
overtredingen	29,3	37,7	33,1
lichtere delicten	24,8	27,5	47,6
zwaardere delicten	37,4	23,5	39,1
drugsdelicten	45,7	11,2	43,1
overige delicten zna	37,0	37,0	26,0
N=	3.875	3.279	4.204
1999			
illegaal	40,2	29,9	29,9
overtredingen	37,5	37,8	24,6
lichtere delicten	42,9	27,0	30,0
zwaardere delicten	38,0	26,7	35,4
drugsdelicten	45,3	10,4	44,3
overige delicten zna	36,8	41,0	22,2
N=	4.511	3.083	3.413
2000			
illegaal	47,8	28,7	23,6
overtredingen	36,1	39,0	24,9
lichtere delicten	43,1	29,2	27,7
zwaardere delicten	32,6	26,4	41,1
drugsdelicten	38,4	13,3	48,2
overige delicten zna	43,2	34,6	22,2
N=	4.978	3.221	3.098

In tabel 2.14 zijn de uitzettingen (op persoonsniveau) gerelateerd aan achtergrondkenmerken. De tabel laat zien dat vrouwen iets vaker dan

mannen effectief worden uitgezet en dat het onderscheid naar leeftijdscategorie niet erg differentieert. Een duidelijker verband bestaat er met het land van herkomst. Relatief gezien het minste effectieve uitzettingen vinden we bij Aziaten, Afrikanen, Surinamers en Noord-Afrikanen en relatief het meeste bij Turken, Zuid en Midden-Amerikanen en Oost-Europeanen. Deze verschillen hangen onder meer samen met de uitzettingsproblemen zoals hierboven beschreven.

Wanneer we de uitzettingen relateren aan de politieregio (voor de G4) vinden we een sterk afwijkende uitkomst voor Amsterdam-Amstelland (niet in tabel) waar verhoudingsgewijs zeer weinig effectieve uitzettingen zouden worden gerealiseerd. Dit verschil is echter niet betrouwbaar en hangt echter in de eerste plaats samen met een afwijkende registratiepraktijk, waardoor veel verwijderingen die in de overige regio's in de categorie effectieve uitzetting terechtkomen, in Amsterdam onder de heenzendingen vallen.

Tabel 2.14 Uitzettingen en persoonskenmerken (op persoonsniveau) (%)

	effectief	heenzenden	overig/onbekend
geslacht			
man	35,9	28,8	35,4
vrouw	41,5	25,7	32,8
N=	17.645	13.389	16.599
leeftijd (bij staandehouding)			
0 tm 20 jaar	31,9	32,1	36,0
21 tm 30 jaar	38,4	26,8	34,8
31 tm 40 jaar	37,0	28,9	34,1
41 tm 50 jaar	38,6	26,8	34,7
51 en ouder	33,9	29,2	36,9
N=	17.650	13.456	16.631
nationaliteit			
Turkije	50,2	20,6	29,2
Noord-Afrika	34,6	31,1	34,2
Ov. Afrika	23,5	41,8	34,7
Suriname	27,9	26,2	45,9
West-Europa	39,3	19,2	41,4
Oost-Europa	47,5	21,9	30,6
Azië	19,8	42,5	37,7
Zuid/Midden Amerika	48,7	12,6	38,7
Noord Amerika/Oceanie	38,2	23,2	38,6
N=	17.589	13.122	16.375

Concluderend kan, met enige slagen om de arm in verband met de slecht vergelijkbare registraties waar het gaat om uitzettingen, worden opgemerkt dat er over de hele linie een stijgende lijn lijkt te zitten in het aandeel effectieve uitzettingen. De politie lijkt er vooral beter in te slagen om personen die zijn staandegehouden in verband met delicten effectief uit te zetten. Wel zien we in de verschillen naar land van herkomst terug dat er met sommige landen nog steeds meer problemen zijn dan met andere als het gaat om medewerking bij het terugnemen van hun opgepakte onderdanen. Daarbij speelt waarschijnlijk ook de opstelling van de betreffende vreemdelingen een rol.

2.8 Besluit

Op grond van een brede analyse van data afkomstig uit het Vreemdelingen Administratie Systeem is in dit hoofdstuk een kwantitatief beeld gegeven van illegale vreemdelingen in Nederland. Hierbij kwam naar voren dat sinds de vorige onderzoeksexercitie, de kwaliteit en toegankelijkheid van de beschikbare data aanzienlijk zijn verbeterd dankzij de landelijke invoering van het VAS en een meer uniforme registratiepraktijk. We constateerden dat evenals enkele jaren geleden, VAS data het meest geschikt zijn om een kwantitatieve studie naar illegaliteit uit te voeren. Daarnaast werd enige informatie opgenomen uit data van de Marechaussee en van de arbeidsinspectie. Wanneer deze diensten illegale vreemdelingen opsporen, komen zij in principe echter ook terecht in VAS. Hieronder worden kort enige voorlopige conclusies weergegeven:

- Ten eerste werd gekeken naar het totale aantal staandehoudingen. In vier jaar tezamen werden ruim 53.000 staandehoudingen verricht, die betrekking hadden op ruim 47.000 illegale vreemdelingen. Ruwweg de helft daarvan werd staandegehouden in de vier grote steden, de andere helft elders in Nederland.
- Ten tweede werd getoond dat het vooral gaat om mannen van tussen de 20 en 40 jaar. In vergelijking met de eerdere studie is het aandeel vrouwen onder de staandegehouden personen licht toegenomen, maar er is geen sterke stijging te constateren op dit punt.
- Wat betreft landen van herkomst is het een zeer diverse groep. De staandegehouden illegale vreemdelingen komen uit ruim 200 landen of gebieden van herkomst tegen, verspreid over alle delen van de wereld. Deze sterke variatie in herkomst sluit aan bij de recente migratieliteratuur en bij wat we zien onder legale migranten. Het aandeel Oost-Europeanen en Afrikanen is toegenomen. In het algemeen komen de grootste groepen uit Oost-Europa, Afrika, West Europa en Azië. Het aandeel personen dat afkomstig is uit zogenaamde 'asiellanden' (landen waar, in de betreffende jaren de meeste asielzoekers vandaan kwamen) maakt geen snelle ontwikkeling door, maar stijgt wel. Inmiddels beslaat het aandeel personen uit 'asiellanden' meer dan een derde van het totaal en het neemt licht toe. Deze bevindingen spreken in het voordeel van onze aannames betreffende de diversificatie van de illegalenpopulatie. Een koppeling met IND cijfers bracht niet meer licht in deze kwestie vanwege problemen met dubbele CRV-nummers.

- Uit de redenen voor staandehouding bleek voorts dat ruim de helft van de illegale vreemdelingen die in aanraking komen met de politie, niet is gearresteerd voor zaken die normaliter als criminaliteit worden aangeduid, maar voor overtredingen van de vreemdelingenwetgeving of politieverordeningen etc. In de totale dataset van staandehoudingen wordt voor ruim een derde van de gevallen voor de reden van de staandehouding verwezen naar een artikel in het Wetboek van Strafrecht of de Opiumwet. Dit varieert van winkeldiefstal tot doodslag, maar betreft relatief vaak diefstalgerelateerde delicten en in mindere mate drugsgelateerde delicten, hetgeen suggereert dat het veelal gaat om overlevingsdelicten.
- Wanneer we kijken naar de ontwikkeling over vier jaren, dan valt op dat met name de categorie lichtere delicten (vooral vermogensdelicten en delicten zonder nadere aanduiding) in omvang toeneemt, terwijl het totale aantal staandehoudingen in dezelfde periode is afgenomen, hetgeen gezien kan worden als een voorzichtige aanwijzing voor de marginaliseringsthese. Dit wordt ondersteund wanneer we de delicten vergelijken met de reguliere criminaliteitsstatistieken uit dezelfde periode.
- Wanneer we patronen van staandehoudingen relateren aan het land van herkomst, blijkt dat deze enige steun bieden aan de gedachte dat nieuwere groepen illegalen meer op criminaliteit zijn aangewezen dan de traditionele groepen zoals Turken en Surinamers. Bij Noord-Afrikanen zien we – evenals in 1995 - een oververtegenwoordiging in de staandehoudingsstatistieken, zij het dat dit nu minder wordt veroorzaakt door activiteiten in de drugsfeer, waar we meer Surinamers en West-Europeanen aantreffen.
- Als laatste is aandacht besteed aan het uitzettingenvraagstuk. Als we afgaan op de beschikbare gegevens (er zijn veel *missing values*) kunnen we constateren dat van de gevallen waarvan we iets over de uitzetting weten iets meer mensen effectief worden uitgezet dan heengezonden. Het is nog steeds zo dat staandehoudingen i.v.m. illegaal verblijf of overtredingen iets vaker worden gevolgd door een effectieve uitzetting dan staandehoudingen voor misdrijven, maar dit patroon is minder sterk geworden dan in 1995. Er zit een stijgende lijn in het aantal effectieve uitzettingen.

Een schatting van het aantal illegale vreemdelingen in Nederland

Dit hoofdstuk is geschreven door Maarten Cruijff, Peter van der Heijden en Joanne van der Leun.

3.1 Inleiding

In het voorafgaande zijn de geselecteerde politiedata gebruikt om inzicht te geven in patronen van staandehouding en uitzetting door een viertal jaren heen. De cijfers geven tevens een indicatie van betrokkenheid bij bepaalde activiteiten in de criminele sfeer. Een beperking is dat deze cijfers alleen een beeld geven van degenen die – om welke reden dan ook – met de politie in aanraking zijn geweest. Een betrouwbaar steekproefkader om de staandehoudingspercentage aan te relateren ontbreekt echter omdat de gehele populatie illegalen onbekend is en slechts geschat kan worden. Het schatten van aantallen illegalen is een omstrede zaak. De economen Jahn en Straubhaar (1998) schrijven hierover: "One of the most challenging and controversial issues in the discussions about illegal immigrants is the estimation of their size." Ondanks het controversiële karakter van dergelijke schattingen zijn met name in de Verenigde Staten diverse methoden ontwikkeld om de omvang van de illegale populatie te schatten (vgl. bijv. Fix and Passel 1995, Espenshade 1995, Delaunay en Tapinos 1998a en 1998b). De keuze voor een schattingsmethode hangt sterk af van de in de nationale context beschikbare data in combinatie met de eisen die een bepaalde schattingsmethode stelt aan die data. Aangezien de toegankelijkheid van registraties van illegale vreemdelingen in Nederland is toegenomen sinds 1996 en er zich in dezelfde tijdsspanne geen belangrijke wijzigingen hebben voorgedaan in de beschikbaarheid van alternatieve gegevensbronnen, zullen we gebruik maken van de capture-recapture of vangst-hervangst methode op basis van continue data, dat wil zeggen data die doorlopend (en niet steekproefsgewijs) worden verzameld (Van der Heijden 1994).

De vangst-hervangst methode kent haar oorsprong in de (populatie)biologie. De techniek wordt wel gebruikt om de omvang van een bepaalde diersoort in een nader omschreven gebied te ramen aan de hand van twee metingen. Op basis van het aantal dieren dat alleen op het eerste tijdstip is aangetroffen, het aantal dat alleen op het tweede tijdstip is aangetroffen en het aantal dat beide keren is aangetroffen, valt het aantal dieren te schatten dat beide keren *niet* is aangetroffen. De som van deze getallen geeft een schatting van het totale aantal dieren in het geselecteerde gebied. In het geval van heterogene populaties kan de analyse apart worden uitgevoerd voor subgroepen. Ook zijn er manieren om te corrigeren voor vertekende invloeden. De vangst-hervangsttechniek is een systematische schattingsmethodiek die ook is toe te passen op onderzoek naar menselijke populaties (zie Smit *et al.* 1994, LaPorte 1994). Hierbij kan ofwel gewerkt worden met registraties van twee of meer onafhankelijke instanties, ofwel met continu verzamelde data, zoals antecedentengegevens in de criminologie. Smit *et al.* concluderen dat deze statistische technieken adequaat zijn toe te passen op het schatten van de omvang van de plegers van (vooral slachtofferloze) misdrijven (Smit *et al.* 1994: 116). Politierregistraties voldoen aan de eisen die deze methode stelt en voor zover de data niet aan die eisen voldoen, dient een model gemaakt te worden die schendingen van de algemene assumpties zoveel mogelijk ondervangt. Een dergelijk model is uitgewerkt bij de eerder gemaakte schatting door prof dr P. van der Heijden van de capaciteitsgroep Methodenleer en Statistiek van de Universiteit Utrecht.

In het navolgende werken we de schatting uit. Eerst wordt echter aan de hand van een eenvoudig voorbeeld uit de biologie - het tellen van het aantal herten in een bos - de methode stap voor stap uitgewerkt (3.2). Vervolgens wordt de stap gemaakt naar het schatten van illegale vreemdelingen. Daarbij worden de aannamen van de methode geconfronteerd met de kwaliteit van de verzamelde data en de kenmerken van de illegale populatie (3.3). Hieruit vloeit een drietal problemen voort. Voor twee daarvan - de heterogeniteit en openheid van de populatie - wordt in paragraaf 3.4 een oplossing geboden. Van het derde bespreken we de consequenties. In paragraaf 3.5 worden de aanpassingen van het model besproken. De resultaten worden in 3.6 gepresenteerd met behulp van een model. Dit model levert verschillende schattingen op, afhankelijk van de gekozen periode. Beargumenteerd wordt dat de schattingen voor de periode van steeds één jaar het meest valide zijn,

omdat daarin het meest wordt tegemoet gekomen aan de assumpties van de methode.

Wanneer we deze jaarschattingen over 1997, 1999 en 2000 middelen, komen we op een schatting van ruwweg tussen de 65.000 en 91.000 illegalen voor heel Nederland op jaarbasis. In tegenstelling tot het eerdere onderzoek (van der Leun *et al.* 1998) zijn we nu ook in staat een betrouwbaarheidsinterval aan te geven. Wanneer we ook hierbij het gemiddelde nemen over de beste datasets (1997, 1999 en 2000), komen we uit op tussen de 65.000 en de 91.000 illegalen, exclusief Oost- en West- Europeanen. Voor de laatste groepen kunnen we slechts een zeer ruwe raming maken waarmee we uitkomen op tussen de 47.000 en 72.000 illegalen. De betrouwbaarheid van deze berekening is echter aanzienlijk minder dan van die bij de andere groepen. Wanneer we daar toch vanuit gaan zou het totaal op tussen de 112.000 en 163.000 illegalen uitkomen voor heel Nederland. *Voor deze schattingen geldt dat alleen die illegale vreemdelingen kunnen worden bijgeschat die de kans lopen te worden staandegehouden door politie en Vreemdelingendienst. Illegale vreemdelingen die een schaduwbestaan binnenshuis leiden vallen daarbuiten.*

3.2 Een voorbeeld van de vangst-hervangst methode

Vangst-hervangst methoden worden vaak gebruikt in de biologie voor het bepalen van de omvang van een onbekende populatie. Men voert bijvoorbeeld gedurende een bepaalde periode observaties uit in een bos en telt het aantal herten dat men waarneemt. De gegevens zien er na een jaar als volgt uit:

aantal keer gepakt	1	2	3	4	5	6
aantal dieren	f1	f2	f3	F4	f5	f6

waarbij f_1, f_2, f_3, \dots frequenties zijn. Na een tijd observeren heeft men $f_1 = 100$ herten 1 keer geobserveerd, $f_2 = 20$ herten 2 keer geobserveerd, $f_3 = 7$ herten 3 keer geobserveerd, enzovoort. Het aantal herten dat men heeft gezien is, is de som van deze frequenties.

$$f(\text{gezien}) = f_1 + f_2 + f_3 + f_4 + f_5 + f_6 + \dots \quad (1)$$

Het totaal aantal herten in het bos dat men niet heeft gezien is onbekend.

$$f(\text{niet gezien}) = f_0 \quad (2)$$

Men weet niet hoe groot f_0 is en het probleem is dan ook hoe f_0 te bepalen, zodat men een schatting kan maken van het totale aantal herten.

$$f(\text{totaal}) = f(\text{gezien}) + f(\text{niet gezien}). \quad (3)$$

We kunnen $f(\text{gezien})$ eenvoudig uitrekenen door frequenties op te tellen, en we dienen een schatting te maken van het aantal herten dat niet is geobserveerd, d.w.z. van $f(\text{niet gezien})$. Voor het maken van een schatting van $f(\text{niet gezien})$ d.w.z. van f_0 , wordt vaak gebruik gemaakt van een Poisson-verdeling. Daarbij gaan we uit van een aantal aannamen.

De Poisson-verdeling

Een Poisson-verdeling is een verdeling voor een telvariabele. Het proces dat bij toeval bepaalt hoe vaak wij dat specifieke hert zien noemt men in de statistiek een Poisson-proces. Wij bekijken nu de kans om één enkel hert te zien. Stel dat in een bepaalde tijdsperiode de kans om een hert te zien constant is, dan is de kans om dat ene specifieke hert in die tijdsperiode nul keer, één keer, twee keer, drie keer, enzovoort te zien, verdeeld als een Poisson-variabele. De kansverdeling voor een Poisson-proces is:

$$p(y; m) = \frac{e^{-m} m^y}{y!} \quad (4)$$

Hierbij noemt men m de zogenaamde Poisson-parameter²³, y is het aantal keer dat het hert is geobserveerd in een bepaalde tijdsperiode (bijvoorbeeld een jaar), en e staat voor de exponentiële functie (e is ongeveer 2.81). In het voorbeeld betekent dit, dat als de Poisson-parameter $m=1$, en wij vullen voor y de waarden 0 (keer geobserveerd) tot 6 (keer geobserveerd) in, dat we het onderstaande vinden:

aantal keer gepakt	0	1	2	3	4	5	6
kans	.368	.368	.184	.061	.015	.003	.001

²³ De Poisson-parameter wordt geschat met behulp van speciale computerprogramma's. De cijferreeksen in dit hoofdstuk zijn kansen die optellen tot 1.

Hieruit blijkt dat als een hert als Poisson-parameter $m=1$ heeft, dat zijn kans 1 maal gepakt te worden .368 is, zijn kans 2 maal gepakt te worden .184, zijn kans 3 maal gepakt te worden .061, enzovoort. Als de Poisson-parameter 1 is, blijkt dat het onwaarschijnlijk is dit specifieke hert 3 of meer keren te zien. In het tweede voorbeeld wordt aangenomen dat $m=1.4$. Dan geldt het onderstaande:

aantal keer gepakt	0	1	2	3	4	5	6
kans	.247	.345	.242	.113	.039	.011	.003

We zien dus dat het bij een hogere Poisson-parameter waarschijnlijker wordt om een hert vaker waar te nemen. Nu is de kans om zo'n hert 3 of meer keer waar te nemen nog steeds klein, maar een stuk groter dan bij een Poisson-parameter van 1. In een laatste voorbeeld wordt verondersteld dat de Poisson-parameter $m = .75$ is. Dan geldt het volgende:

aantal keer gepakt	0	1	2	3	4	5	6
kans	.472	.354	.133	.033	.006	.001	.000

Uit de voorbeelden blijkt dat bij een kleinere Poisson-parameter de kans om een hert waar te nemen steeds kleiner wordt. Hierbij moet worden opgemerkt dat:

- de bovenstaande kansverdeling in principe steeds voor één hert geldt;
- het toeval bepaalt hoe vaak wij dat specifieke hert zien.

In de praktijk zien wij een bepaald hert bijvoorbeeld twee keer. Als wij alleen deze informatie hebben, kunnen wij niet afleiden wat zijn Poisson-parameter m is. De vraag rijst nu hoe we met de Poisson-verdeling komen tot de schatting van het aantal herten dat wij nul keer hebben gezien (f_0). In het navolgende wordt uitgelegd hoe dit doorgaans wordt gedaan.

3.2.1 Van Poisson-verdeling naar f_0

Bij het schatten van f_0 wordt vaak aangenomen dat alle herten dezelfde Poisson-parameter hebben. Dan zijn de volgende gegevens nodig om te kunnen rekenen:

aantal keer gepakt	1	2	3	4	5	6
aantal dieren	f_1	f_2	f_3	f_4	f_5	f_6

Hierbij is mogelijk de Poisson-parameter m te schatten die zo goed mogelijk past bij de geobserveerde frequenties f_1, f_2, f_3, \dots etc. Als de schatting

gemaakt is, wordt deze ingevoerd in formule (4) voor $y=0$. Enkele simpele berekeningen leiden dan tot een schatting van f_0 , zodat het schattingsprobleem is opgelost. We weten dan immers (2) en kunnen (3) berekenen.

Er zijn ook speciale schatters die vooral geschikt zijn voor die gevallen waarin met name de frequenties f_1 en f_2 erg hoog uitvallen. Deze schatters -die vrijwel alleen gebruik maken van f_1 en f_2 - zijn door van Gils en van der Heijden eerder gebruikt in een onderzoek voor het Ministerie van Binnenlandse Zaken, namelijk een studie naar het aantal vuurwapens in Nederland (Van Gils en Van der Heijden 1996; Van der Heijden en van Gils, 2000).²⁴ Inmiddels zijn enkele nieuwe manieren van schatten ontwikkeld die sterke voordelen hebben boven deze schatters.

3.3 Centrale aannamen en problemen bij het schatten van illegale vreemdelingen

Om een zinvolle schatting te berekenen moeten we bepaalde aannamen maken. Hiertoe zullen we ook de stap zetten van het in de vorige paragraaf uitgewerkte voorbeeld naar de door ons uitgewerkte schatting van het aantal illegale vreemdelingen in de vier grote steden. Daartoe zetten we eerst de aannamen van de door ons gebruikte schattingsmethode op een rij.

Aanname 1: alle geobserveerde wezens hebben dezelfde Poisson-parameter.

Wanneer alle geobserveerde wezens dezelfde Poisson-parameter hebben, spreekt men in de statistische literatuur van een homogene populatie. We weten te weinig van herten om te kunnen beoordelen of deze assumptie realistisch is. In veel toepassingen is deze assumptie waarschijnlijk echter geschonden. Wel kan aangetoond worden dat de schatting van f_0 in dit geval een ondergrens oplevert. Dat wil zeggen, als bijvoorbeeld f_0 geschat wordt op 1.000, dan zijn er *minimaal* 1.000 herten niet geobserveerd. Wanneer er sprake is van een heterogene populatie, kan deze worden opgesplitst in homogene groepen. De schatting wordt voor elke homogene groep apart berekend en de som van de uitkomsten leidt tot de totale schatting. Het mag duidelijk zijn dat in het geval van illegale vreemdelingen de assumptie van homogeniteit zeker geschonden is. Sommige illegalen zijn nu

²⁴ De speciale schatters waarvan wordt gesproken zijn momentschatters in plaats van maximum likelihoodschatters.

eenmaal zichtbaarder dan anderen, en lopen daardoor een grotere kans om gepakt te worden. Ook het beleid van de politie is doelbewust selectief en kan bovendien van stad tot stad verschillen (Engbersen *et al.* 1999).

Daarnaast kunnen specifieke steden op specifieke soorten illegalen ook een verschillende aantrekkingskracht uitoefenen. Aanvankelijk was daarom de bedoeling de illegale populatie op te splitsen in homogene groepen. In de volgende paragrafen zullen wij echter een elegantere oplossing voor het probleem met de eerste aanname bespreken.

Aanname 2: de Poisson-parameter verandert niet door de tijd heen. Dat wil zeggen er is sprake van tijdonafhankelijkheid van de observaties.

In hoeverre de Poisson-parameter van herten door de tijd constant blijft weten we niet, en ook voor illegalen is dit nogal duister. Het kan zijn dat illegale vreemdelingen zich 'voorzichtiger' gaan gedragen als ze zijn staandegehouden (zodat de pakkans kleiner wordt) maar het kan ook zijn dat ze zich 'roekelozener' gaan opstellen omdat de eerdere staandehouding niet leidde tot een uitzetting (in dit geval wordt de pakkans groter). Uit onderzoek onder illegale vreemdelingen komen beide reacties naar voren.²⁵ Als de pakkans kleiner wordt, kan worden aangetoond dat de schatting van f_0 te hoog wordt, omdat er te weinig 'herpakkingen' zijn. Als de pakkans groter wordt, wordt de schatting van f_0 juist te laag, omdat er teveel 'herpakkingen' komen. Eerdere simulatiestudies voor het Ministerie van Binnenlandse Zaken van Van Gils en van der Heijden (1996) hebben dit uitgewezen. Aangezien er geen oplossing voor dit probleem van de tijdafhankelijkheid bekend is, gaan berekeningen echter toch uit van een constante pakkans.

Aanname 3: de populatiegrootte is constant: het aantal individuen is constant gedurende één jaar.

Voor herten is de aanname dat de populatie constant is waarschijnlijk niet erg problematisch. Voor illegale vreemdelingen is dit vanzelfsprekend een groter probleem. Illegale vreemdelingen die worden staandegehouden, worden in principe uit Nederland verwijderd. Sommige illegalen worden effectief uitgezet naar het land van herkomst, met als gevolg dat zij een kleinere kans hebben terug te komen. Als zij niet terugkomen, kunnen zij niet opnieuw staandegehouden worden. Voor dit probleem hebben wij een op

²⁵ Burgers en Engbersen 1999.

inhoudelijke gronden gefundeerde oplossing in het model verdisconteerd, die wij hieronder zullen bespreken.

Een tweede probleem met deze aanname is dat illegalen uit vrije wil vertrekken, of lopende het jaar in Nederland arriveren. Ook zijn er categorieën illegale vreemdelingen die slechts korte tijd in Nederland verblijven, zoals drugstoeristen of 'pendelaars'. Dit probleem is enigszins onder controle voor de jaar-schattingen en vormt waarschijnlijk een groter probleem voor de langere periode. Los daarvan zijn er twee categorieën illegale vreemdelingen waarvoor men op grond van ander onderzoek mag aannemen dat deze assumptie wordt geschonden. In de eerste plaats gaat het daarbij om de West-Europeanen. Dit zijn veelal toeristen die korte perioden - meestal in de weekeinden - in de Nederlandse steden verblijven, vaak met het oogmerk om drugs te kopen. Het is niet reëel aan te nemen dat zij het hele jaar aan te houden zijn. Bovendien zou het vreemd zijn om een aantal niet-staandegehouden West-Europese illegalen 'bij te schatten' aangezien West-Europeanen die niet zijn staandegehouden legaal in het land verblijven. Om deze reden worden de West-Europeanen buiten het schattingsmodel gehouden. In de tweede plaats levert de assumptie problemen op in het geval van Oost-Europese illegalen. Veel Oost-Europese arbeidskrachten verrichten seizoenswerk en verblijven daarvoor enkele maanden in Nederland (Odé 1995: 101). Ook Oost-Europese illegale vreemdelingen 'pendelen' waarschijnlijk vaker dan veel andere groepen (Kloosterboer *et al.* 2002). Het is echter dan ook onrealistisch te veronderstellen dat Oost-Europese illegalen het hele jaar zijn aan te houden. Op basis van deze onzekerheden met de aanname van de constante populatie wordt ook de categorie staandegehouden illegalen uit Oost Europa niet in de schatting meegewogen.

3.4 Oplossingen voor de schendingen van assumpties

Omdat we in de voorgaande paragraaf hebben gezien dat de drie centrale assumpties van de gebruikte methode ten dele worden geschonden, hebben we daarvoor oplossingen gezocht, die hieronder worden uitgelegd.

a) Een oplossing voor de heterogeniteit van Poisson-parameters: afgeknotte Poisson-regressie.

Voor het probleem van de heterogeniteit van de populatie is het schattingsmodel aan te passen door de Poisson-parameter te laten afhangen

van een aantal verklarende variabelen. Met andere woorden: we beschouwen het aantal herpakkingen als een functie van een aantal achtergrondkenmerken waar we iets over weten. Dit doen we met behulp van Poisson-regressie. Poisson-regressie is een variant op gewone multiple regressie waarbij er sprake is van een afhankelijke variabele y die voorspeld wordt uit een aantal verklarende variabelen. In Poisson-regressie is elk individu een aantal keer herpakt. Voor individu i noemen we dit aantal $y(i)$. Verder heeft elk individu i een Poisson-parameter $m(i)$. We hebben eerder gezien dat de Poisson-parameter de kans bepaalt dat iemand veel of weinig gepakt wordt. Bij Poisson-regressie is deze Poisson-parameter $m(i)$ een functie van een aantal verklarende variabelen. Dan ziet het gehele model voor Poisson-regressie er als volgt uit:

$$p(y(i); m(i)) = \frac{e^{-m(i)} m(i)^{y(i)}}{y(i)!} \quad (5)$$

waarbij:

$$\log m(i) = b_0 + b_1 x_{1i} + b_2 x_{2i} + \dots + b_k x_{ki} \quad (6)$$

De i -tjes geven hier aan dat er sprake is van individuele waarden voor elke illegale vreemdeling afzonderlijk. Elke illegale vreemdeling heeft zijn eigen Poisson-parameter $m(i)$, zijn eigen aantal keren dat hij is staandegehouden $y(i)$, en de Poisson-parameter van elk individu i is een functie van een aantal verklarende variabelen $x(i)$. Deze verklarende variabelen kunnen voor elk individu invloed uitoefenen op de hoogte van zijn Poisson-parameter $m(i)$, d.w.z. op zijn kans dat hij herpakt wordt, d.w.z. op de hoogte van $y(i)$. Op deze wijze incorporeren wij de heterogeniteit van pakkansen in het model: de pakkansen mogen over individuen heen verschillen, maar moeten een functie zijn van verklarende variabelen. Met andere woorden: als we van illegale vreemdelingen de reden van staandehouding, de leeftijd, het geslacht en het land van herkomst weten, kunnen we ze op een aantal kenmerken indelen in homogene groepen. Hierbij gebruiken we de volgende verklarende variabelen waar we beschikking over hebben en die hoogstwaarschijnlijk gerelateerd zijn aan de pakkans, namelijk (1) de reden van staandehouding, (2) de leeftijd, (3) het geslacht en (4) het land van herkomst. Voor technische details verwijzen we naar Bustami, van der Heijden, van Houwelingen en Engbersen (2001).

b) Het schatten van de niet-geobserveerde illegalen

Het bovenstaande model houdt er geen rekening mee dat de frequentie van f_0 niet geobserveerd kan worden. Dit probleem wordt echter opgelost door gebruik te maken van een computerprogramma voor Afgeknotte Poisson-regressie. In dit computerprogramma wordt (6) geschat terwijl er rekening mee wordt gehouden dat personen met f_0 niet geobserveerd kunnen worden. Dit computerprogramma levert de schattingen voor de b-waarden en de constante uit formule (6). Met deze schattingen is voor elke illegale vreemdeling i zijn Poisson-parameter $m(i)$ te berekenen. Als dan voor elk individu i zijn Poisson-parameter $m(i)$ bekend is, dan is met behulp van (5) de kans te berekenen dat een dergelijk iemand niet wordt geobserveerd (d.w.z. de kans dat $y = 0$ voor persoon i , die we noteren als $P(y=0|i)$) en de kans dat persoon i wel wordt geobserveerd (d.w.z. de kans dat $y > 0$, $P(y>0|i)$). Met deze kansen is voor elke afzonderlijke illegale vreemdeling i het aantal 'vergelijkbare illegalen' te schatten dat we niet hebben geobserveerd. Dit doen we met de volgende formule:

$$f(0_i) = \frac{p(y = 0_i)}{p(y > 0_i)} \quad (7)$$

Formule (7) is met twee voorbeelden intuïtief aannemelijk te maken. Stel dat voor een illegaal i geldt dat wij op basis van zijn Poisson-parameter $m(i)$ vaststellen dat $P(y>0|i) = .5$. Dat wil zeggen dat de kans om deze illegaal daadwerkelijk te zien slechts 50% was. Toch hebben we hem gezien. Wij verwachten daarom dat er voor deze ene illegale vreemdeling nog een vergelijkbare persoon rondloopt die wij niet hebben geobserveerd. Dit volgt uit (7), want als $P(y>0|i) = .5$, dan geldt dat $P(y=0|i) = .5$, zodat $f(0|i) = 1$. Met 'vergelijkbare illegaal' bedoelen we dan een illegaal die dezelfde verklarende variabelen $x(i)$ heeft als de geobserveerde illegaal. Een tweede voorbeeld: stel dat de kans dat wij een bepaalde illegale vreemdeling aantreffen slechts .25 was. Toch hebben wij deze persoon aangetroffen. De verwachting is dan dat er in totaal vier van dergelijke illegale vreemdelingen zijn (25% van 4 geeft de ene illegale migrant die is geobserveerd), en $f(0|i) = .75/.25 = 3$. Op deze manier schatten we de niet-staandegehouden illegale vreemdelingen (f_0).

c) Een oplossing voor de open populatie: parameters slechts schatten op basis van niet-effectief uitgezette

De derde assumptie was dat het aantal illegalen constant bleef gedurende het steekproefjaar. Deze assumptie wordt onrealistisch geacht om verschillende redenen. Een belangrijke reden waarover wij informatie hebben, is dat illegalen in een deel van de gevallen effectief worden uitgezet naar het land van herkomst (zie hoofdstuk 2). Het is aannemelijk dat velen van hen niet direct terugkeren, hetgeen ertoe leidt dat zij gedurende een bepaalde periode niet opnieuw staandegehouden (herpakt) kunnen worden. Voor de berekening heeft dit tot gevolg dat de waarden $y(i)$ voor deze illegalen te laag kunnen zijn. Met andere woorden, voor effectief uitgezette illegalen vertrouwen wij de $y(i)$ -waarden niet.

Wat wij wel vertrouwen zijn hun $x(i)$ -waarden. Daarom doen we het volgende: we schatten de b -waarden op basis van die illegalen waarvoor we zowel de $x(i)$ -waarden als de $y(i)$ -waarde vertrouwen (d.w.z. op basis van de niet-effectief uitgezette illegalen), en stellen een vergelijking (6) op.

Vervolgens berekenen we voor de illegalen waarvan we de $y(i)$ -waarde niet vertrouwen (d.w.z. de effectief uitgezette illegalen) met (6) hun Poisson-parameter $m(i)$. Wij hebben dan voor elke illegale vreemdeling i een Poisson-parameter $m(i)$, en deze gebruiken we om kansen uit te rekenen die nodig zijn om berekeningen met (7) uit te voeren.

Met deze aanpassingen van het rekenmodel komen wij voor zover mogelijk tegemoet aan de bezwaren van de geschonden assumptie. Het moge duidelijk zijn dat niettemin een dergelijke schatting altijd met enige voorzichtigheid moet worden beschouwd.

3.5 Aanpassingen van het schattingsmodel

Op basis van de bovenstaande overwegingen is gekozen voor een model waarbij we rekenen met gegevens over de illegale vreemdelingen die in de jaren 1997, 1998, 1999 en 2000 zijn staandegehouden. De schattingen die we presenteren behelzen de staandegehouden illegale vreemdelingen (exclusief personen uit West- en Oost- Europa) en de bijgeschatte 'vergelijkbare' illegalen. Omdat we nu beschikking hebben over gegevens over meerdere jaren, hebben we een schatting uitgeprobeerd voor steeds één jaar, voor twee jaar tezamen, voor drie jaar tezamen en voor de gehele periode 1997-2000. Op die manier zijn tien datasets samengesteld die zijn

geselecteerd op personen die niet-effectief zijn uitgezet (zonder West- en Oost-Europeanen)²⁶ (vgl. tabel 3.2).

Een tweede selectieprobleem betrof de uitschieters op het aantal pakkingen die in een aantal datasets aanwezig zijn. Er komen in de VAS-bestanden illegale vreemdelingen voor die vele malen in een jaar worden staandegehouden. Het effect van deze uitschieters op de populatieschattingen en de betrouwbaarheidsintervallen is onderzocht door in alle datasets pakkingen van 8 hoger te hercoderen tot 7. Een vergelijking van de resultaten van deze analyses met die van de niet-hergecodeerde data gaf slechts zeer geringe verschillen te zien. Dit geeft aan dat de populatie- en betrouwbaarheidsintervalschattingen robuust zijn tegen uitschieters met extreem veel pakkingen. Dit is te verklaren uit het feit dat personen met veel pakkingen ook een grote poissonparameter hebben en daardoor een kleine nulschatting. De populatieomvang van de overige groepen – de effectief uitgezette illegalen en de groep waarvoor het vervolg van de staandehouding onbekend is – is geschat op basis van de met formule (6) geschatte b-waarden van de niet-effectief uitgezette groep.

Voor de groep West- en Oost-Europeanen is deze benadering niet mogelijk omdat de voor deze groep een deel van de x-en (het land van herkomst) uit formule (6) niet overeenkomt met die van de niet-effectief uitgezette personen. Een (grove) schatting van de populatieomvang kan worden verkregen door op deze groep de gemiddelde verhouding tussen het aantal geobserveerde en het totaal aantal geschatte niet-effectief uitgezette personen toe te passen.

In de tabellen 3.1a en 3.1b zijn de verdelingen van respectievelijk de (afgeronde) geschatte en geobserveerde frequenties weergegeven. In het oog springend zijn de verschillen in de lengte van de staarten van de verdelingen; enkele personen zijn in werkelijkheid veel vaker gepakt dan op basis van de schattingen waarschijnlijk geacht wordt. In het algemeen geldt verder dat in verhouding tot de observaties de schattingen van:

1. de frequenties van de 1-pakkingen te laag zijn;
2. de frequenties van de 2-pakkingen te hoog zijn;
3. de frequenties van de hogere pakkingen (over het algemeen) te laag zijn.

²⁶ Ten aanzien van de groep niet-effectief uitgezette met onbekende nationaliteit bestond aanvankelijk twijfel omtrent de representativiteit van deze groep voor de doelgroep, gezien de mogelijkheid dat deze groep (veel) West- en Oost-Europeanen zou kunnen bevatten. Aangezien de groep wel voldoet aan het criterium van niet effectieve uitzetting en zeer waarschijnlijk weinig Europeanen bevat, is zij wel meegenomen in de analyses.

Dit patroon lijkt aan te geven dat er sprake is van negatieve besmetting (bijvoorbeeld doordat men vermijdingsgedrag gaat vertonen na een eerste contact met de politie), schending van de assumptie van een gesloten populatie (doordat men geen heel jaar aanwezig is in Nederland) of door ongeobserveerde heterogeniteit (wanneer de illegale vreemdelingen verschillen op niet-gemeten kenmerken). Negatieve besmetting leidt tot een daling van de poissonparameter (pakkans) als gevolg van het feit dat de persoon is gepakt en daardoor tot een ondervertegenwoordiging van de meervoudige pakkingen. De schending van de assumptie van de gesloten populatie leidt ertoe dat er personen in de populatie zijn waarvoor de pakkans kleiner is dan de poissonparameter suggereert, omdat deze personen niet gedurende de volledige periode van observatie in de populatie aanwezig zijn geweest. Dit leidt eveneens tot een ondervertegenwoordiging van meervoudige pakkingen. De voornoemde schendingen van het Poissonmodel zouden een verklaring kunnen zijn voor de voornoemde discrepanties tussen geobserveerde en geschatte frequenties van de 1- en 2-pakkingen. Zij geven echter geen verklaring voor de aanwezigheid van de (extreem) hoge pakkingen in de geobserveerde data; als gevolg van negatieve besmetting en open populaties neemt de kans op meervoudige pakkingen immers af. Ongeobserveerde heterogeniteit refereert aan mogelijke niet gemeten verklarende variabelen (de x-en uit formule 6) die de discrepanties tussen geobserveerde en geschatte frequenties – waaronder de aanwezigheid van hoge pakkingen - zouden kunnen verklaren. Hierbij moet gedacht worden aan bepaalde – onbekende - persoons- of groepskenmerken die een sterk verband houden met de pakkans.

Tabel 3.1a **Geschatte frequenties**

	Periode									
	97	98	99	00	97-98	98-99	99-00	97-99	98-00	97-00
1	2.440	2.318	2.210	2.313	4.388	4.241	4.210	6.201	6.102	7.986
2	193	170	142	160	498	438	430	797	775	1148
3	15	17	8	11	61	48	42	104	99	164
4	1	2	0	1	8	5	4	14	13	24
5					1	1		2	2	3

Tabel 3.1b Geobserveerde frequenties

	Periode									
	97	98	99	00	97-98	98-99	99-00	97-99	98-00	97-00
1	2.467	2.360	2.226	2.339	4.505	4.346	4.298	6.400	6.301	8.289
2	158	120	115	121	359	305	297	554	518	777
3	13	15	17	18	55	57	67	99	112	153
4	6	5	2	2	20	10	11	29	31	53
5	3	3	0	1	6	7	7	19	13	24
6	1	0	1	2	5	1	4	7	5	13
7	0	0	.	1	1	1	0	0	2	4
8	1	0	.	.	1	1	1	0	1	1
9	.	1	.	.	0	0	1	1	1	3
10	.	0	.	.	1	0	.	1	1	1
11	.	1	.	.	2	3	.	1	2	1
12	.	0	.	.	0	0	.	1	0	0
13	.	0	.	.	0	0	.	1	1	1
14	.	0	.	.	0	1	.	2	2	2
15	.	1	.	.	2	1	.	2	1	2
16	0
17	0
18	0
19	0
20	1

Tabel 3.2 Totaal aantal gepakte personen (niet-effectief uitgezet) per periode

	Periode									
	97	98	99	00	97-98	98-99	99-00	97-99	98-00	97-00
aantal gepakte personen	2.649	2.509	2.361	2.484	4.956	4.733	4.686	7.117	6.991	9.325

Geschatte populatiegrootte van niet-effectief uitgezette illegalen

De geschatte populatiegrootte van de groep niet effectief- uitgezette illegalen is in tabel 3.3 weergegeven. Wat in de eerste plaats opvalt is het periode-effect; naarmate de geobserveerde periode langer is neemt de grootte van de populatie toe. Een mogelijke verklaring hiervoor is de eerder genoemde schending van de assumptie van een gesloten populatie. Een zekere mate van doorstroming van illegalen leidt tot een geringere pakkans en dus tot te lage frequenties van de meervoudige pakkingen. Relatief lage frequenties op de meervoudige pakkingen impliceren een grote populatie en een schending van de assumptie van een gesloten populatie leidt daarom tot een overschatting van de omvang van de populatie. Dit effect is geringer naarmate de geobserveerde periode kleiner is.

De conclusie van deze exercitie is dat schattingen voor de éénjaarsperioden - uitgaande van een niet gesloten populatie – het meest valide zijn.

Tabel 3.3 Geschatte populatie en betrouwbaarheidsinterval voor niet-effectief uitgezette illegalen

	populatie	min 95% CI	max 95% CI
97	26.026	19.985	32.067
98	41.156	22.715	59.597
99	27.308	15.990	38.626
00	28.523	21.053	35.993
97-98	37.330	31.586	43.074
98-99	35.972	30.962	40.982
99-00	37.378	29.022	45.734
97-99	43.503	39.027	47.979
98-00	42.119	38.082	46.156
97-00	49.561	45.711	53.411

Een tweede opmerkelijkheid is de afname van het bereik van het betrouwbaarheidsinterval naarmate de periode langer is. Dit effect is voornamelijk het gevolg van het grotere aantal observaties in de langere perioden en het feit dat, naarmate een groter deel van de populatie is gepakt, de omvang van de populatie nauwkeuriger te schatten is. Ten derde valt op dat schatting van de populatie in het jaar 1998 aanzienlijk hoger uitvalt dan die van de andere enkele jaren. De meest waarschijnlijke reden hiervoor is de frequentieverdeling van de vrouwen over het aantal pakkingen in dat jaar. In 1998 zijn in totaal 380 vrouwen gepakt, hiervan zijn 375 vrouwen éénmaal en slechts 5 vrouwen tweemaal gepakt. Deze verdeling leidt tot zeer hoge schattingen van het aantal niet geobserveerde vrouwen per gepakte vrouw, er komen zelfs schattingen van 170 voor. Ter illustratie: van de in totaal 464 vrouwen in 1997 zijn er 13 tweemaal gepakt en 1 driemaal, het percentage meervoudige pakkingen ligt hier dus hoger. Daardoor bedraagt de maximale schatting van het aantal niet-geobserveerde vrouwen per gepakte vrouw hier slechts 40 en is de schatting van het gemiddelde aantal niet geobserveerde vrouwen per geobserveerde vrouw ongeveer 4 maal lager dan in 98. Het effect van deze verdeling op de populatieschatting kan ten dele worden geneutraliseerd door de verklarende variabele geslacht uit het model te verwijderen. Een analyse zonder deze variabele levert een populatieschatting op van 31.500 (t.o.v. 41.156) met een standaarddeviatie van 4238 (t.o.v. 9409). Deze resultaten zijn veel meer in lijn met die van de overige éénjaarsperioden en lijken er op te duiden dat de verdeling pakkingen van de vrouwen in 1998 als niet-representatief voor de normale situatie moet worden beschouwd.

De populatieschattingen van de effectief uitgezette illegalen en de groep waarvan de situatie na staandehouding onbekend is, zijn gebaseerd op de met formule (6) geschatte b-waarden in de niet-effectief uitgezette groep. Alvorens deze populatieschattingen te presenteren zal eerst nader worden ingegaan op de analyse van pakkansen voor subgroepen.

3.5.1 Pakkansen van subgroepen

In het gebruikte rekenmodel zijn vier verklarende variabelen opgenomen; geslacht, leeftijd, nationaliteit en reden van staandehouding.²⁷ De b-waarden in de tabel geven het verschil in pakkans aan met de corresponderende referentiecategorie. Een negatieve b-waarde duidt op een grotere pakkans en een positieve b-waarde op een kleinere pakkans. Een b-waarde van nul betekent dat de pakkans van die categorie van de verklarende variabele niet van die van de referentiecategorie verschilt. Indien de absolute t-waarde (t) groter is dan 2 is dan verschilt de bijbehorende b-waarde statistisch gezien significant afwijkend van nul, hetgeen er op duidt dat het verschil echt is en niet op toeval berust. Naarmate het aantal observaties kleiner is wordt het echter steeds moeilijker vast te stellen of een verschil echt is of niet. Om die reden is de periode 97-00 ook in de tabel opgenomen, vanwege het grotere aantal observaties kunnen in die dataset ware verschillen beter worden opgespoord.

Tabel 3.4 Geschatte b- en t- waarden voor de enkele jaren en de vierjaarsperiode (niet-effectief uitgezette illegalen)

		periode				
		97	98	99	00	97-00
intercept	b	-2.49	-4.28	-1.86	-2.59	-1.60
	t	-5.44	-5.37	-3.77	-4.81	-9.26
geslacht	b	.84	1.36	.33	.31	.63
	t	3.06	2.96	1.21	1.23	6.40
leeftijd	b	.52	.93	.30	.32	.33
	t	1.60	2.45	.88	.98	3.01
Turks	b	-.61	-.16	-.80	-.71	-.81
	t	-1.48	-.23	-1.74	-1.17	-4.61
Noord Afrikaans	b	.21	1.33	.01	.85	.45
	t	.76	2.28	.03	2.01	3.66
rest Afrika	b	-.47	.06	-.73	.27	-.29
	t	-1.57	.10	-1.98	.63	-2.27
Surinaams	b	-.09	.01	-.78	.13	-.16
	t	-.20	.01	-1.30	.24	-.91
Aziatisch	b	-.56	.16	-.90	-.77	-.62
	t	-1.87	.27	-2.39	-1.66	-4.70
nationaliteit onbekend	b	-.53	.74	-2.40	.	-.75
	t	-1.04	1.11	-2.29	.	-3.49
reden staandehouding	b	-.61	-.66	-.35	-.24	-.53
	t	-4.32	-4.44	-2.15	-1.55	-10.23

Referentiecategorieën:

geslacht: vrouw, leeftijd: jonger dan 40 jaar, nationaliteit: N-Amerika/Z-Amerika/Oceanië, reden staandehouding: anders dan illegaal verblijf, intercept: indicatie pakkans voor de referentiegroep

* vanwege convergentieproblemen is in 00 de groep met onbekende nationaliteit samengevoegd met de groep Aziaten.

De positieve b-waarden voor geslacht en leeftijd duiden erop dat de pakkans van mannen en oudere illegalen groter is dan van respectievelijk vrouwen en jongeren. Op dezelfde wijze is af te leiden dat van alle nationaliteiten de groep afkomstig uit Noord-Afrika de grootste pakkans heeft en dat de

²⁷ De covariaten als dummy-variabelen in het model ingevoerd, hetgeen wil zeggen dat één categorie van de covariaat (de referentiecategorie) steeds vergeleken wordt met de overige categorieën van die covariaat. De referentiecategorieën zijn onderaan tabel gepresenteerd.

pakkans van de Surinamers niet wezenlijk verschilt van die van de referentiegroep. De reden van staandehouding is, gezien grote t-waarden, een belangrijke verklarende variabele. Uit de negatieve bèta is af te leiden dat illegale vreemdelingen die in aanraking komen met de politie in verband met illegaal verblijf, een grotere kans hebben gepakt te worden dan illegalen die voor andere zaken worden verdacht.

Om inzichtelijk te maken hoe de b-waarden aan populatieschatting zijn gerelateerd zijn voor 1997 de b-waarden de geobserveerde-, geschatte- en de ratio van geobserveerde en geschatte frequenties van de verklarende variabelen opgenomen in tabel 3.5. De referentiecategorieën hebben een b-waarde van nul. De ratio geobserveerd/geschat geeft aan hoeveel personen van een bepaalde categorie niet zijn geobserveerd per gepakt persoon uit die categorie.

In de tabel is te zien dat per gepakte man 7,7 mannen niet gepakt zijn en dat per gepakte vrouw 19,5 vrouwen niet zijn gepakt. De pakkans van de mannen t.o.v. de vrouwen is dus veel groter hetgeen wordt gereflecteerd in de positieve b-waarde van de mannen. Op deze wijze zijn binnen elk van de verklarende variabelen de categorieën met referentiecategorieën te vergelijken. Door voor alle groepen het aantal niet-geobserveerde personen op te tellen wordt een schatting van de totale populatiegrootte verkregen.

Tabel 3.5 Aantal geobserveerd, geschat, b-waarden en aantal niet-geobserveerd per pakking (niet-effectief uitgezette illegalen)

	geobserveerd frequentie	geschatte frequentie	b-waarde	ratio geobserveerd/geschat
mannen	2.171	16.689	.84	7.7
vrouwen (ref)	478	9.337	.00	19.5
< 40 jaar	2.413	21.974	.52	9.1
> 40 jaar (ref)	236	4.053	.00	17.2
Turkije	220	3.177	.21	14.4
Noord Afrika	684	3.043	-.47	4.4
rest Afrika	622	7.197	-.09	11.6
Suriname	71	566	-.56	8.0
Azië	802	9.710	-.53	12.1
Amerika/Oceanië (ref)	250	2.332	.00	9.3
illegaal	89	1.033	-.61	11.6
andere reden(ref)	2.560	24.994	.00	9.8

3.6 Resultaat: schattingen van de totale populatie illegale vreemdelingen

Tot zover hebben we ons beperkt tot de niet-effectief uitgezette illegalen. De populatieomvang van de overige twee groepen (de effectief uitgezette personen en degene die in de categorie overig vielen) is berekend door - op basis van de voor de corresponderende periode berekende beta's in de niet-effectief uitgezette groep - het totale aantal geobserveerde en niet-

geobserveerde personen te berekenen. De schattingen van de drie groepen zijn bij elkaar opgeteld en vervolgens is – op een vergelijkbare wijze als bij de niet-effectief uitgezette groep – een betrouwbaarheidsinterval berekend. De resultaten van deze berekeningen zijn voor alle perioden in de onderstaande tabel samengevat, achtereenvolgens voor de afzonderlijke jaren en voor de langere perioden. Aangezien de afzonderlijke jaren de meest valide schattingen geven, gaan we daar verder vanuit. De tabel dient als volgt gelezen te worden: in 1997 komt de schatting uit op ruim 77.000 personen, het betrouwbaarheidsinterval ligt tussen de 67.000 en 87.000, en zo verder. Wanneer we de schattingen van 1997, 1999 en 2000 middelen komen we uit op tussen de 65.000 en 91.000 personen per jaar, exclusief West- en Oost- Europeanen.

Tabel 3.6 Schatting totale populatie alle illegale groepen tezamen voor tien perioden, inclusief betrouwbaarheidsinterval, exclusief Oost- en West Europeanen

	totale populatie illegalen	min 95% CI	max 95% CI
97	77.120	67.286	86.954
98	128.367	91.994	164.740
99	73.401	56.511	90.292
00	84.523	71.578	97.467
97-98	112.559	102.399	122.719
98-99	103.608	95.077	112.139
99-00	102.837	90.489	115.184
97-99	129.468	121.790	137.146
98-00	121.004	114.160	127.848
97-00	146.310	139.740	152.881

Voor de totale illegalenpopulatie (van buiten de Europese landen) is dezelfde trend te zien als bij de niet-effectief uitgezette; de omvang van de populatie neemt toe en het betrouwbaarheidsinterval wordt kleiner bij toename van de geobserveerde periode. Ook hier steekt de schatting over 1998 af tegen de overige enkele jaren. Dit is te verklaren uit het feit dat voor de schatting van deze populatie dezelfde b-waarden (berekend met de verklarende variabele geslacht in het model) zijn gebruikt die voor de niet-effectief uitgezette groep ook al tot afwijkende schattingen leidden.

Wanneer we tenslotte een grove inschatting van het aantal West- en Oost-Europese illegalen willen maken, kunnen we de verhoudingen binnen de geschatte populatie ook toepassen op deze groepen. Het percentage van de groepen West en Oost Europeanen bedraagt 40% op het geheel, circa 12% is afkomstig uit West-Europese landen en de overige 28% uit Oost Europa. In het totaal komt dit op een aantal van ongeveer 5.000 illegale Europeanen per jaar. Het aantal niet-geobserveerde personen per gepakt persoon bij de niet-effectief uitgezette personen – over de enkele jaren gezien – bedraagt circa 12. Als we deze factor toepassen op de Europese groepen levert dit een

populatieschatting van circa 60.000 personen. Een grof betrouwbaarheidsinterval bij deze ruwe schatting kan worden berekend door de populatiegrootte van de niet-effectief uitgezette illegalen te vermenigvuldigen met een bepaalde factor gelijk te stellen aan die van de Europese groepen en door vervolgens de populatievarianties met dezelfde factor te vermenigvuldigen. Die berekening levert de betrouwbaarheidsintervallen zoals in tabel 3.7 weergegeven.

Tabel 3.7 Populatieschatting en betrouwbaarheidsinterval Europese illegalen

	geschatte populatiegrootte	min 95% CI	max 95% CI
97	60.000	50.828	69.172
98	60.000	37.734	82.266
99	60.000	43.224	76.776
00	60.000	49.166	70.834

Uit deze tabel kunnen we – met de nodige slagen om de arm – opmaken dat de groep Oost en West Europeanen tezamen op jaarbasis tussen de 47.000 en de 72.000 zou kunnen bedragen (minimum en maximum gemiddeld over 1997, 1999 en 2000).

3.7 Conclusies

In dit hoofdstuk hebben we aan de hand van de vangst-hervangst methode die is toegepast op de in hoofdstuk 2 beschreven VAS-data een aantal schattingen van het aantal illegalen in Nederland gepresenteerd. Het gaat daarbij om schattingen die berekend zijn voor steeds een jaar en voor schattingen over langere periodes (resp. 2, 3, en 4 jaar). De hoogte van schatting blijkt afhankelijk te zijn van de lengte van de bestudeerde periode: hoe langer de periode, des te groter de geschatte populatie. De veronderstelling is dat dit effect is te wijten aan een schending van de assumptie van een gesloten populatie. De meest valide schattingen zijn dan ook de schattingen voor de periode van een jaar. Opmerkelijk was de consistentie van de schatting door de jaren heen. Alleen 1998 vertoonde een afwijking van dit gelijkmatige beeld. Dit verschil is waarschijnlijk aan toevalligheden in de dataset te wijten, een heranalyse waarin voor deze toevalligheden werd gecorrigeerd gaf een vergelijkbaar beeld als dat van de overige jaren te zien. Gebleken is dat de populatieschatting robuust is tegen uitschieters op de pakkingen. Zelfs observaties met extreem veel pakkingen hebben slechts een geringe invloed op de hoogte van de populatieschatting of op de breedte van het betrouwbaarheidsinterval. Hercodering of zelfs verwijdering van de extreme observaties leidde niet tot noemenswaardige

verschillen in deze schattingen. De schattingen zijn echter minder robuust tegen toevallig afwijkende verdelingen binnen een verklarende variabele. Groepen waarbinnen nagenoeg alle personen slechts éénmaal zijn gepakt leiden tot convergentieproblemen in het computerprogramma of tot (te) hoge schattingen van het niet geobserveerde aantal personen.

Wat betreft de uitkomsten beperken we ons dus bij voorkeur tot de schattingen per jaar. Wanneer we ons daarbij baseren op 1997, 1999 en 2000 kunnen we concluderen dat de schatting op jaarbasis exclusief uit Europa afkomstige illegale vreemdelingen uitkomt rond de 78.000 illegalen. Dit aantal lijkt tamelijk constant over de jaren heen, hetgeen aansluit bij de bevindingen in het voorafgaande hoofdstuk. In tegenstelling tot in het eerdere onderzoek (van der Leun *et al.* 1998) zijn we nu ook in staat een betrouwbaarheidsinterval aan te geven. Wanneer we ook hierbij het gemiddelde nemen over de beste datasets (1997, 1999 en 2000), komen we uit op tussen de 65.000 en de 91.000 illegalen exclusief Oost- en West-Europeanen. Voor de laatste groepen kunnen we slechts een zeer ruwe raming maken, die uitkomt op tussen de 47.000 en 72.000 tezamen. De betrouwbaarheid van deze berekening is echter aanzienlijk minder dan van die bij de andere groepen. Illegale West- en Oost-Europeanen zijn immers minder goed te schatten omdat in hun geval de assumpties sterker worden geschonden. Vermoedelijk zijn zij vaker 'te kort' in Nederland, hetgeen leidt tot een hoger aantal personen dat niet vaker dan één keer wordt gepakt en daarmee tot een te hoge schatting. Wanneer we daar toch vanuit gaan zou het totaal op tussen de 112.000 en 163.000 uitkomen. Hierbij moet echter nogmaals met nadruk gemeld worden dat de onzekerheden groot zijn en dat dit laatste getal slechts een grove indicatie betreft. Bij alle schattingen geldt bovendien dat we alleen die personen kunnen 'bijschatten' die in principe de kans lopen te worden aangetroffen door de politie of Vreemdelingendienst. Illegale vreemdelingen die een volledig schaduwbestaan leiden vallen hierbuiten.

Aangezien de verhouding staandehoudingen in de vier grote steden en in de rest van Nederland ongeveer 1:1 is, zie hoofdstuk 2, kunnen we tot slot concluderen dat de uitkomsten van deze schattingen de schatting gebaseerd op politiegegevens uit 1995 niet sterk ontlopen.²⁸ Destijds kwamen we uit op

²⁸ Deze bevindingen zijn ook consistent met andere schattingen zoals die van het CBS, zie Hoogteijling 2002. Een kanttekening daarbij is wel dat de schattingen van het CBS ten dele op onze eigen onderzoeken zijn gebaseerd.

minimaal 40.000 illegale vreemdelingen (exclusief Oost- en West-Europeanen) in de vier grote steden. De meerwaarde ten opzichte van de schatting van enkele jaren geleden is (1) dat we nu betrouwbaarheidsintervallen kunnen berekenen en (2) dat we over data van meerdere jaren beschikken.

Komst en verblijf van illegale vreemdelingen

In dit hoofdstuk wordt verslag gedaan van het intensieve onderzoek dat is verricht onder 156 illegale vreemdelingen. Daarbij zullen we proberen om de volgende drie onderzoeksvragen te beantwoorden: (1) hoe komen illegale vreemdelingen naar Nederland?; (2) hoe voorzien illegale vreemdelingen in hun levensonderhoud? En (3) welke rol spelen derden bij de komst en de manieren van inkomstenverwerving van illegale vreemdelingen? Om deze drie hoofdvragen te kunnen beantwoorden, hebben we gesproken met 156 illegaal in Nederland verblijvende vreemdelingen uit Turkije, Marokko, China, het voormalige Joegoslavië, de voormalige Sovjet Unie, Iran, Sri Lanka en Somalië. Uit de vier eerst genoemde landen (Turkije, Marokko, China en het voormalige Joegoslavië) hebben zich in Nederland hoofdzakelijk arbeidsmigranten gevestigd. Uit de laatste vier landen komen relatief veel asielzoekers naar Nederland. Deze tweedeling in herkomstlanden - arbeidsmigratie landen versus asielmigratie landen - is minder hard dan wellicht op voorhand lijkt. Uit typische 'arbeidsmigratielanden' als Turkije, China en het voormalige Joegoslavië komen eveneens aanzienlijke aantallen asielzoekers. Zo heeft de afgelopen jaren een groot aantal Koerdische vluchtelingen uit de oostelijke provincies van Turkije in Nederland asiel aangevraagd. Omgekeerd is het niet zo dat uit de typische asielbronlanden omvangrijke arbeidsmigratie naar Nederland plaatsvindt. Wel zien we vanuit sommige landen die tot de voormalige Sovjet Unie behoorden pendelmigratie naar Nederland (Snel *et al.* 2000). Met deze selectie van landen hebben we dus drie verschillende typen migranten in ons onderzoek opgenomen: arbeidsmigranten, asielmigranten en pendelmigranten. Alvorens de bevindingen te presenteren en antwoorden te formuleren wordt uitleg gegeven over de dataverzameling van dit kwalitatieve deel van het onderzoek.

4.1 Methodologische verantwoording van het kwalitatieve deelonderzoek

Het kwalitatieve deel van het onderzoek is uitgevoerd door een team van interviewers, waarvan de leden geselecteerd zijn op etnische achtergrond, relevante contacten met de geselecteerde onderzoeksgroep, en interviewkwaliteiten. Waar nodig zijn deze interviewers begeleid bij het afnemen van interviews en bij de verdere uitwerking hiervan. De interviewers wonen verspreid over het land (Rotterdam en regio, Amsterdam, Den Haag, Utrecht, Arnhem). Een deel van de interviewers heeft zelf een achtergrond als vluchteling en iedereen heeft tenminste een HBO opleiding gevolgd. Door de diversiteit en omvang van het interviewteam is gebruik gemaakt van een deels gestructureerde vragenlijst met eveneens open vragen, die zich richten op belevingsaspecten van de respondenten. Deze 'open' vragen bood respondenten de ruimte voor het vertellen van hun verhaal; hoe bepaalde zaken in het werk zijn gegaan en wat ze hiervan vonden. De meeste interviews duurden ongeveer twee uur. Interviewers probeerde zo veel mogelijk het informele karakter van de interviews te benadrukken. De specifieke opdracht die elk van de interviewers heeft meegekregen is om in hun eigen omgeving en in hun sociale netwerken op zoek te gaan naar illegale landgenoten. Daarnaast is geprobeerd respondenten te werven door contacten te leggen met instanties die zich specifiek bezig houden met (uitgeprocedeerde) asielzoekers of die zich inzetten voor het verbeteren van hun positie en met zelforganisaties. Bij twee instanties die ondersteuning bieden aan uitgeprocedeerde en of illegaal verblijvende vreemdelingen is direct naar respondenten geworven. Tot slot hebben we ook aan respondenten zelf gevraagd of ze ons in contact konden en wilden brengen met andere illegale vreemdelingen. Deze zogenaamde 'sneeuwbalmethode' is een veel gebruikte sample-methode binnen het etnografische onderzoeksmetier en wordt vaak toegepast bij het benaderen van moeilijk toegankelijke groepen, waaronder 'ongedocumenteerde' migranten (Chavez 1992, Cornelius 1982, Mahler 1995: 26-28, Margolis 1994: xx-xxi). De sneeuwbalmethode werd in deze studie met weinig succes toegepast. Slechts een enkele respondent was bereid of in staat ons in contact te brengen met een andere illegaal verblijvende vreemdeling. De meeste interviews zijn afgenomen in de moedertaal van de respondent. Een uitzondering hierop vormen de interviews met de illegalen afkomstig uit Sri Lanka. Deze interviews zijn overwegend in het Engels gevoerd, soms in samenwerking met een tolk. Daarnaast zijn sommige interviews met Iraanse

respondenten in het Turks afgenomen. In vrijwel alle gevallen betrof het een eenmalig interview van rond de twee uur. Voorafgaand aan de interviews heeft de interviewer vaak al contact gehad met de respondent en daar waar mogelijk is er ook na het interview nog contact geweest met de geïnterviewde. Aangezien interviewers voor een belangrijk deel in hun sociale omgeving hebben geworven, bestond er bovendien met sommige respondenten al een langdurige relatie. De interviews zijn afgenomen op plekken die zijn voorgesteld door de respondenten. Dit betekent in veel gevallen dat we de respondenten hebben kunnen spreken in hun 'thuisituatie'. Ook zijn er interviews afgenomen in restaurants, cafés en bij culturele verenigingen; meestal in de plaats waar de respondenten op dat moment verbleef. Om het eventuele wantrouwen bij respondenten zoveel mogelijk te beperken, zijn de interviews niet op tape opgenomen. Een deel van de respondenten is gerekruteerd in de eigen kring van familieleden, vrienden of vrienden van vrienden. Een dergelijke werkwijze heeft als groot voordeel dat er al een zekere mate van vertrouwen tussen de geïnterviewde en de interviewer bestaat. Indien respondenten buiten de directe kring werden geworven, was er vrijwel altijd sprake van een bepaalde mate van wantrouwen dat moest worden weg genomen. Zo ook bij een interview met een Somalische uitgeprocedeerde asielzoeker, die Nederland binnen 24 uur had moeten. De Somalische interviewer schrijft in zijn methodologische notities:

Interviewer: "U heeft een aantal keren een afspraak met me gemaakt en drie keer ben ik gekomen. Waarom kwam u toen niet?" Respondent: "Omdat ik bang was om gepakt te worden. Ik had veel twijfels, maar mijn excuses, dat was niet tegen jouw persoonlijk bedoeld". Interviewer: "Voor wie ben je bang?" Respondent: "Ik heb gehoord dat de politie me wil oppakken. Ik ben nog steeds een beetje bang" (148).

De veronderstelling is dat naarmate er meer vertrouwen of *rapport* bestaat de betrouwbaarheid van de informatie eveneens toeneemt.²⁹ De interviewers hebben soms ter plekke de voorgecodeerde vragen ingevuld en daar waar meer open vragen werden gesteld aantekeningen in de vragenlijst gemaakt. Soms kende het interview een opener karakter en werden de vragen na afloop van het interview uitgewerkt. Antwoorden op de voorgecodeerde vragen zijn ingevoerd in een statistisch analyse programma SPSS en de

²⁹ "The only information of value is that which people give freely", stellen de antropologen Crane en Angrosino (1974:11).

antwoorden op de meer kwalitatieve vragen zijn ingevoerd in een kwalitatief verwerkingsprogramma Kwalitan. Als dank voor hun medewerking is aan respondenten een cadeaubon van 11,30 euro gegeven. Overigens hebben we respondenten hier niet bewust mee geworven. In sommige gevallen werd ons geschenk niet geaccepteerd. Vrijwel alle interviews hebben we ook kunnen afronden. In een enkel geval weigerde de respondent gedurende het interview zijn of haar verdere medewerking. Deze respondenten waren van mening dat het zinloze vragen waren, en dat het beantwoorden daarvan tot niets zou leiden. Dit is twee maal voorgekomen onder Somalische respondenten. Zoals uit de hierna te presenteren methodologische case van de Sri Lankaanse respondenten zal blijken, kwam het wel regelmatig voor dat potentiële respondenten hun medewerking weigerden. Dit gebeurde vooral op het moment dat er niet of nauwelijks sprake was van enige bekendheid tussen de potentiële respondent en de interviewer. Naarmate men elkaar beter kende kwamen weigeringen om mee te werken niet meer voor en veel interviewers beschrijven de motivatie van de respondent om aan het onderzoek mee te doen uit respect en waardering voor, of vriendschap met de interviewer.

4.1.1 Op zoek naar illegale Sri Lankanen: een methodologische case

Om een idee van onze werkwijze te geven, richtten we hier de aandacht op de werving van de illegale vreemdelingen uit Sri Lanka. De interviewer, zelf van Hindoestaans-Surinaamse afkomst en voormalig AZC medewerker, heeft in eerste instantie aan contactpersonen van maatschappelijke instellingen, kerken, scholen, zelforganisaties en werkgroepen die zich op Sri Lankanen richten, gevraagd of ze hem in contact zouden konden brengen met illegale vreemdelingen uit Sri Lanka (Panchu 2001). Evenals de andere interviewers die op deze wijze te werk zijn gegaan, werd hij geconfronteerd met een grote mate van scepsis over de haalbaarheid van het onderzoek. De contactpersonen brachten naar voren dat illegale Tamils niet over hun situatie willen praten; dat uitgeprocedeerde Tamils naar andere landen als Canada en Engeland doormigreren en dat ze - als ze nog in Nederland verblijven - moeilijk te traceren zijn. Andere contactpersonen wisten te vertellen dat illegale Tamils verspreid over heel Nederland wonen en maar kort op een plaats blijven wonen. Naast een zeker ongeloof in de uitvoerbaarheid van het onderzoek bestond er ook een groot wantrouwen ten aanzien van de bedoelingen van het onderzoek. De interviewer kreeg herhaaldelijk de vraag gesteld of hij niet voor de IND werkte, werd geconfronteerd met vragen over zijn politieke kleur en wat er met de resultaten zou gebeuren. Veel

contactpersonen stonden in eerste instantie huiverig ten opzichte van het onderzoek omdat men vreesde dat de overheid met de onderzoeksgegevens de beperkte mogelijkheden voor illegale vreemdelingen verder zouden kunnen afsluiten. Het kostte de onderzoeker bij ieder nieuw gerealiseerde contact moeite de contactpersoon te overtuigen van het anonieme karakter en de zin van het onderzoek.

Veel contacten liepen, hoe veelbelovend ze in eerste instantie ook waren, op niets uit. Eén van die veelbelovende contacten was in Den Helder gelokaliseerd. Den Helder is voor Sri Lankanen een belangrijke plaats, onder meer vanwege de vestiging van een tempel voor Tamils. De interviewer werd door een priester van de 'Tamil Tempel' in contact gebracht met een tot Nederlander genaturaliseerde Tamil. Het kennismakingsgesprek met deze contactpersoon was veelbelovend en naar zijn zeggen zouden we makkelijk een aantal Tamils voor het onderzoek kunnen interviewen. Tijdens een tweede gesprek met dezelfde persoon krabbelde hij echter terug en vertelde dat de illegale Tamils waarmee hij in Den Helder contact had gezocht liever niet over hun situatie met vreemden praten. De contactpersoon suggereerde de mogelijkheid van een groepsinterview waar zowel legale als illegale Tamils aan mee zouden doen. Mochten er na het interview illegale Tamils worden opgepakt dan zou de contactpersoon met de aanwezigheid van andere legale Tamils daar niet alleen verantwoordelijk voor kunnen worden gehouden. Het groepsinterview is er uiteindelijk nooit van gekomen. De contactpersoon belde de eerste afspraak op de dag van het interview af waarna een tweede afspraak door de contactpersoon werd verzet en uiteindelijk afgezegd. Dit is slechts een voorbeeld uit een serie van pogingen om tot een interview te komen met illegale Sri Lankanen. Afspraken in Maassluis, Heerenveen, Roermond, Den Helder en in Leersum met illegale Sri Lankanen gingen allemaal niet door. Soms haakten de potentiële respondenten in laatste instantie af omdat ze het onderzoek uiteindelijk niet vertrouwden. Vaak ook weigerde men medewerking omdat ze er zelf geen voordeel in zagen. Afspraken werden wel gemaakt omdat de illegale Sri Lankanen de hoop hadden dat de interviewer toch iets voor hen kon betekenen. Zo wachtten er in Leersum zoals afgesproken vier Sri Lankanen op de interviewer. Toen de interviewer op een vraag van hen uitlegde dat het niet in zijn macht lag hen aan een verblijfstatus te helpen, antwoordde één van de illegale Sri Lankanen:

"The problem is actually not that we don't want to co-operate, we only want to co-operate if you can tell us that you can

arrange a status for us. Assure us of a status and we give you our true story”.

Deze Sri Lankanen hebben voet bij stuk gehouden en zijn uiteindelijk niet gezwicht voor de argumenten van de interviewer. Naast deze weinig succesvolle pogingen, is de interviewer er in een tijdsbestek van drie maanden toch in geslaagd zeventien illegaal verblijvende Sri Lankanen te interviewen. De redenen voor vreemdelingen om uiteindelijk wel aan het onderzoek mee te doen zijn divers. Soms participeerde men om zijn of haar verhaal te kunnen vertellen, soms om de tussenpersoon een dienst te bewijzen en soms ook omdat men het door de interviewer opgetekende verhaal meende te kunnen gebruiken naar (latere) advocaten toe. De Sri Lankaanse respondenten zijn uiteindelijk over heel Nederland geworven. Via de eerste twee respondenten in Rotterdam werd contact gelegd met twee andere respondenten in Heerenveen. De vijfde respondent die in Nieuwegein verbleef, werd bereikt via een in die regio gevestigde kerkelijke opvang voor uitgeprocedeerde asielzoekers. De zesde respondent in Assen werd aangeleverd door de eerste respondent uit Rotterdam. De zevende respondent in Roermond kwam via een kerkelijke instelling uit Emmen en deze respondent bracht ons in contact met een landgenoot die eveneens illegaal in Roermond verbleef. Een Indische winkeleigenaar in Rotterdam introduceerde de interviewer bij drie respondenten in Arnhem. Een kerkelijke instelling in Heerenveen bracht de interviewer in contact met twee Sri Lankanen in Deventer. Een onderwijzer van een Rotterdamse basisschool schoof de Tamil ouders van één van zijn leerlingen naar voren. Een officieel erkende tolk voor Tamils leverde uiteindelijk de laatste drie respondenten, die op dat moment in Heerhugowaard woonden, aan. Zoals uit deze beschrijving naar voren komt, zijn de respondenten niet alleen over heel Nederland geworven, maar ook uit verschillende netwerken geworven. De meeste respondenten kennen elkaar niet. Dit laatste geldt overigens niet uitsluitend voor de respondenten uit Sri Lanka, maar ook in belangrijke mate voor de geworven respondenten uit de andere landen van herkomst.

Selectiviteit en representativiteit van de onderzoeksgroep

De moeite die de interviewer ondervond in het traceren van illegale Sri Lankanen en het motiveren tot deelname aan het onderzoek staat niet op zichzelf, maar is een ervaring die hij deelt met de interviewers die op zoek waren naar illegalen uit Iran en Somalië. Om bij deze groepen tot het gewenste aantal respondenten komen, zagen de interviewers zich

genoodzaakt om buiten hun eigen netwerk en stad te treden. Voor wat de Iraanse en Somalische respondenten betreft, is het pas na een langere periode en dankzij de inzet van extra interviewers uit deze groepen gelukt om het gewenste aantal personen te spreken. Daarentegen stuitten de interviewers bij het vinden van illegalen uit de voormalige Sovjet Unie, Turkije en Marokko op minder moeilijkheden. Zij konden vaak op relatief eenvoudige wijze illegale landgenoten uit hun directe kennissenkring en in hun geografische nabijheid rekruteren.

Voor alle duidelijkheid, de respondenten die aan de basis van dit kwalitatieve verslag liggen, zijn selectief geworven zijn en kunnen niet als representatief voor de grotere groep van illegaal in Nederland verblijvende vreemdelingen gezien worden. Gezien de juridische status van de onderzoeksgroep is het ook onmogelijk om een representatieve groep samen te stellen. Wel hebben we zoveel mogelijk geprobeerd de gegevens zo te verzamelen dat generaliseren mogelijk zou zijn (vergelijk Burgers en Engbersen 1999: 308-313). In dit verband is het belangrijk om respondenten uit verschillende netwerken te rekruteren. Op deze wijze wordt voorkomen dat respondenten in hun verhalen over hoe men woont, waar men werkt en wat men verder doet bij voorbaat een grote onderlinge gelijkheid vertonen. Zoals uit bovenstaande uitwerking van de illegale Sri Lankanen blijkt, is dat voor die specifieke groep gelukt. De meeste respondenten uit één herkomstland zijn in verschillende steden in Nederland geworven (zie bijlage 2). De enige uitzondering hierop vormen de respondenten uit de voormalige Sovjet Unie, die overwegend in Amsterdam gesitueerd zijn. Veruit de meeste respondenten kenden elkaar echter niet.

Ruim de helft (58%) van de respondenten is woonachtig en geïnterviewd in één van de vier grote steden (vooral Rotterdam en Amsterdam).³⁰ De spreiding en/of concentratie van de respondenten over Nederland zegt uiteraard niets over de spreiding van illegale vreemdelingen over Nederland. Dit heeft bovenal te maken met het selectieve karakter van de dataverzameling. Zo is de concentratie van geïnterviewde respondenten uit de voormalige Sovjet Unie in Amsterdam het resultaat van de activiteiten van de interviewster die voor haar promotieonderzoek Amsterdam als de Nederlandse onderzoekssite had geselecteerd en daar dus ook over de meeste contacten met illegale vreemdelingen uit de voormalige Sovjet Unie beschikte (Kopnina 2001). Ook de inzet van een aantal interviewers voor

³⁰ Bijlage 2 laat zien waar de respondenten ten tijde van het interview naar eigen zeggen woonachtig zijn.

illegale vreemdelingen uit één herkomstland heeft bijgedragen aan een zekere spreiding van de respondenten over Nederland.

Aan de basis van dit kwalitatieve deelonderzoek staan de gesprekken met illegale respondenten. Respondenten hebben hierbij volop de gelegenheid gehad om hun werkelijkheid te verdraaien, zich beter voor te doen dan de situatie er wellicht aanleiding toe gaf of de interviewer ronduit voor te liegen. We hebben geen mogelijkheden gehad hun uitspraken voor te leggen aan derden of anderszins - uitgezonderd op interne consistentie - te controleren. We hebben wel op verschillende manieren gepoogd de risico's op verdraaiing, die overigens altijd aan eenmalige interviews hangen, te beperken.³¹ In de eerste plaats door vrijwel alle respondenten te laten interviewen door landgenoten die tenminste voor een deel bekend zijn met de situatie en de achtergronden. Daarnaast zijn de interviewers geïnstrueerd om voorafgaand aan het interview aan respondenten te melden dat als zij ergens geen antwoord op wilden geven, we dat prefereerden boven een verdraaid antwoord of een leugen. Uiteraard werd anonimiteit gewaarborgd en bestond er altijd de mogelijkheid om een interview voortijdig af te breken. Slechts een enkeling maakte hiervan gebruik. Meer in het algemeen werden we niet zozeer geconfronteerd met een grote dosis wantrouwen, maar veeleer met mensen die aan de buitenwereld duidelijk wilden maken hoe zij er voor stonden. Een deel van de respondenten wilde ook expliciet hun situatie, die zij soms als uitzichtloos en vaak - zeker waar het uitgeprocedeerde asielzoekers betrof - als onrechtvaardig ervoeren, voor het voetlicht brengen. Bovendien hadden veel respondenten voorafgaand aan het interview al een dermate vertrouwelijke band met de interviewer dat men deelname eveneens toelichtte vanuit vriendschappelijke motieven. Ondanks al deze voorzorgsmaatregelen kunnen we uiteindelijk weinig zeggen over de validiteit van de interviewdata.³² Daar waar de thema's aanleiding kunnen geven tot minder valide antwoorden, zullen conclusies met enige voorzichtigheid gepresenteerd worden.

³¹ De validiteit van zelfrapportages - "onderzoek waarbij respondenten wordt gevraagd opgave te doen van door hen gepleegde criminele activiteiten" (Moerland 1991: 167) - behoort in de criminologie tot de belangrijke methodologische discussies. De validiteit staat hierbij ter discussie vanwege de mogelijke discrepantie tussen feitelijk crimineel gedrag van de geïnterviewde en zijn of haar mondelinge verslag hiervan (cf. Bruinsma 1995). De idee is dat naarmate de informatie waarnaar de interviewer vraagt gevoeliger ligt en/of belastender kan zijn voor de geïnterviewde of zijn omgeving, de validiteit afneemt. Comparatief onderzoek naar deze methodologische kwestie relateert deze mogelijke discrepantie overigens (cf. Akers et al. 1983, Hindelang and Hirschi 1979, Moerland 1991: 167-87)

³² De meer kwalitatieve benadering die we hebben toegepast is bij uitstek geschikt om groepen, die voor grootschalig survey-onderzoek moeilijk of niet bereikbaar zijn, te beschrijven.

Criminaliteit of criminele betrokkenheid is een thema waar het voor de hand ligt dat respondenten de werkelijkheid verdraaien. We hebben niet gesproken met illegale vreemdelingen die in de criminaliteit actief zijn of waren; althans geen enkele respondent heeft dit als zodanig expliciet te kennen gegeven. Bij drie respondenten hadden we het sterke vermoeden dat ze hun inkomsten uit criminaliteit verwierven. Het betrof twee Joegoslavische jongens die met zoveel woorden en vooral met hun overvolle portemonnees te kennen gaven in de misdaad actief te zijn, zonder hier overigens meer over te willen vertellen. Daarnaast wist één van de interviewers door haar bekendheid met een Russische respondent dat zij zich bij tijd en wijle inliet met de verkoop van gestolen goederen (naast zelfgebreide sokken en handschoenen) en zich soms schuldig maakte aan winkeldiefstal. Hier zijn verschillende verklaringen voor te geven. In de eerste plaats kunnen respondenten hun criminele betrokkenheid hebben verzwegen (cf. Moerland 1991). In de tweede plaats blijkt uit de bevindingen van het kwantitatieve deelonderzoek en eerder verricht onderzoek onder illegale vreemdelingen (Engbersen *et al.* 1999) dat criminele betrokkenheid selectief is waar te nemen onder specifieke groepen. In de derde plaats hebben we niet - zoals in eerder onderzoek onder illegale vreemdelingen - gericht geworven onder illegalen die criminele inkomsten genereerden (vergelijk Van der Leun 1999). Daarmee is deze uitkomst voor een belangrijk deel het resultaat van de gevolgde methode. Zoals we hebben aangegeven zijn de meeste respondenten via via geworven en voor een belangrijk deel via de familie en wijdere vriendenkring (van de familie) van de interviewer. Tussenpersonen die de interviewers doorverwezen naar illegale vreemdelingen zullen hier ongetwijfeld selectief in zijn geweest. Dit blijkt bijvoorbeeld uit het relaas van één van de Chinese interviewsters die uiteindelijk zes illegale Chinezen heeft geïnterviewd. Zij vertelt dat zij bij de meeste respondenten via haar ouders terecht is gekomen. Op de vraag aan haar of ze het idee had dat de door haar geïnterviewde Chinezen representatief zijn merkt ze het volgende op:

“Wij kennen wel een illegale Chinees die zich bezig houdt met afpersing, maar wij houden ons verre van hem. We hebben zo weinig mogelijk contact met hem. Mijn ouders sturen hun dochter echt niet naar zo iemand toe, dus die mis je om een volledig beeld te krijgen”.

Soortgelijke selectieprocessen zullen zich onherroepelijk ook bij de andere interviewers hebben voorgedaan. De gesprekken met respondenten - hoe

selectief ook - bieden niettemin inzichten in strategieën en ideeën van respondenten die niet op andere wijzen kunnen worden achterhaald dan door de betrokkenen zelf te spreken. Bij de selectie van de herkomstlanden en de respondenten is er naar gestreefd om representanten van verschillende migratiebewegingen te spreken. De respondenten vertegenwoordigen dan ook een mix van migratiestromen uit verschillende richtingen (oost-west, zuid-noord migratie) die verschillend gemotiveerd zijn (irreguliere arbeidsmigratie versus asielmigratie).

4.2 Respons en kenmerken van respondenten

Uiteindelijk hebben we met 156 illegaal in Nederland verblijvende vreemdelingen gesproken. In tabel 4.1 staat het aantal respondenten per herkomstland beschreven.

Tabel 4.1 Respondenten³³ naar herkomstlanden en legaal ingezetenen naar herkomstlanden (per 1-1-2001)³⁴

	aantal	percentage	aantal
Turkije	26	17	319.600
Marokko	20	13	272.752
China	19	12	32.280
voormalig Joegoslavië	19	12	71.438
Somalië	19	12	29.631
voormalige Sovjet-Unie	17	11	28.694
Sri Lanka	17	11	8.384
Iran	14	9	24.642
overige	5	3	nvt
totaal	156	100	

De zeventien respondenten uit de voormalige Sovjet Unie zijn afkomstig uit Armenië (N=1), Georgië (N=2), Wit-Rusland (N=2), Moldavië (N=1), Oekraïne (N=4), Kazakstan (N=1), en in het bijzonder Rusland (N=6). De respondenten uit het voormalige Joegoslavië, komen uit het huidige Bosnië-Herzegovina (N=6), Kroatië (N=3), Joegoslavië (N=9) en Slovenië (N=1). Onder de 'overige landen' bevinden zich twee respondenten uit Bulgarije, één respondent uit Zaïre, één uit Algerije en, tenslotte, één respondent uit Afghanistan (die samenwoonde met een Somalische respondent).³⁵

³³ Aangezien van sommige respondenten de gegevens onvolledig zijn, zal de N in de navolgende tabellen variëren.

³⁴ Bron CBS (Statline). Betreft het aantal inwoners per 1 januari 2001 naar herkomstgroepering onder de geregistreerde bevolking van Nederland. De opgenomen gegevens over de bevolking hebben betrekking op alle personen die in de Gemeentelijke Basisadministratie Persoonsgegevens (GBA) zijn opgenomen: 1e en 2e generatie, volgens ruime definitie.

³⁵ Deze respondenten behoorden weliswaar niet tot de vooraf geselecteerde herkomstlanden (en wijken wat aantal betreft dan ook van de overige groepen af), maar dragen wel bij aan het inzichtelijk maken van mechanismen achter bestaansstrategieën.

De Bulgaarse respondenten vormen - samen met de Iraniërs - een interessante case omdat zij door hun taal in sterke mate tegen de Turkse gemeenschap in Nederland voor wat hun komst, werk en huisvesting betreft, aanleunen. De afschaffing van de Europese visumplicht voor Bulgaren met ingang van april 2001 heeft wellicht hun afhankelijkheid van Turkse smokkelaars voor komst naar Nederland verminderd, maar voor wat (het vinden van) arbeid betreft blijven Bulgaren voorsnog aangewezen op de agrarische uitzendbureaus die vaak door Turken worden geleid. Het gaat hierbij vooral om Bulgaren die tot de etnische Turken worden gerekend. Deze specifieke groep Bulgaren heeft tot voordeel dat zij de Turkse taal spreken. Ook onder de Iraniërs bevinden zich een omvangrijke groep Turks sprekenden. Hierdoor heeft men toegang tot de Turkse gemeenschap in Nederland met de bijbehorende mogelijkheden op (informele) arbeid (Kloosterboer *et al.* 2002, Schenk 2001b, Staring 2001a).³⁶

Het algemene beeld over illegale vreemdelingen is dat het vooral gaat om jonge, alleenstaande mannen, die zich voornamelijk in grootstedelijke gebieden bewegen en werkzaam zijn in specifieke sectoren als de land- en tuinbouw, horeca en de bouw (vergelijk Miller 1995: 539). Onze respondentengroep voldoet voor wat het geslacht, leeftijd en burgerlijke staat in grote lijnen aan dit algemene beeld. Tegelijkertijd kunnen we constateren dat het beeld minder geprononceerd is als men op basis van bovenstaande constatering zou verwachten. Als we in tabel 4.2 naar de leeftijd van de respondenten kijken, valt op dat we van doen hebben met een relatief groot aantal dertig plussers. Als we de grens bij jonger dan veertig jaar leggen, valt ruim tachtig procent van de respondenten onder deze norm.

³⁶ Bulgarije is één van de Oost-Europese kandidaat-lidstaten waarmee de Europese Unie formeel in februari 2000 toetredingsonderhandelingen heeft geopend. Sinds de afschaffing van de visumplicht voor Bulgarije wordt met enige regelmaat melding gemaakt van grote groepen illegaal in Nederland verblijvende en werkzame Bulgaren die het land worden uitgezet. Voor een deel blijken deze Bulgaren in het Westland werkzaam te zijn. Daarnaast maakt *De Volkskrant* voor Amsterdam melding van een stijgend aantal Bulgaren dat wordt staandegehouden voor zakkenrollerij (*de Volkskrant* 20-02-2002). Het afschaffen van de visumplicht voor Bulgaren gaat samen met nieuwe beperkingen. Zo mogen Bulgaren formeel niet langer dan 90 dagen aaneengesloten per half jaar in een Schengenland verblijven en is het gedurende dit verblijf eveneens niet toegestaan om te werken (*Migration News* 2001a, 2001b, *Beseda, Tijdschrift van de vereniging Nederland-Bulgarije* 2001).

Tabel 4.2 Respondenten naar herkomstland, leeftijd en geslacht

	0 tm 20	21 tm 30	31 tm 40	41 tm 50	> 51	man	vrouw	totaal
China		10	4	4	1	13	6	19
Iran		2	8		1	7	7	14
Marokko	2	7	5	5	1	11	9	20
Somalië		7	9	3		12	7	19
Sri Lanka	1	5	7	2	2	11	6	17
Turkije	1	14	8	3		19	7	26
voormalig Joegoslavië	1	7	7	2	2	13	6	19
voormalig Sovjet-Unie		10	5	1	1	7	10	17
anders			5			3	2	5
totaal	5	62	58	20	8	96	60	156

Uit tabel 4.2 komt ook naar voren dat we beduidend meer mannen dan vrouwen hebben gesproken. Ruim zestig procent van de geïnterviewde en illegaal verblijvende migranten zijn van het mannelijk geslacht.

Tabel 4.3 Respondenten naar herkomstland en naar burgerlijke staat

	gehuwd	vrijgezel	weduwe/weduwenaar of gescheiden	totaal
China	11	7	1	19
Iran	5	3	3	11
Somalië	6	10	3	19
Sri Lanka	9	5	3	17
voormalig Joegoslavië	6	11	2	19
voormalige Sovjet-Unie	4	9	4	17
Marokko	6	12	2	20
Turkije	12	13	1	26
anders	4	1		5
totaal	63	71	19	153

Uit tabel 4.3 blijkt dat ongeveer één op de drie illegale respondenten gehuwd is. Voor het merendeel woont de partner in het herkomstland: ruim tweederde (69%) van de gehuwde respondenten verblijft dan ook zonder partner in Nederland. Zeven respondenten wonen weliswaar niet met hun partner samen, maar weten wel dat hun partner elders in Nederland verblijft. Bijna één op de drie gehuwde respondenten - het gaat hier om 17 van de 55 gehuwden - woont samen met de echtgeno(o)t(e). Met uitzondering van Iran zijn onder deze 'samenwonende gehuwden' alle herkomstlanden vertegenwoordigd en is er geen sprake van één oververtegenwoordigd land. Daarnaast hebben 62 van de 146 respondenten kinderen. Uit deze groep van respondenten met kinderen hebben 24 respondenten de kinderen ook daadwerkelijk bij zich. Het gaat hierbij overwegend om respondenten die één of twee kinderen bij zich hebben. Een uitzondering vormen twee afgewezen Somalische asielzoeksters, die elk voor zes kinderen zorg dragen. Het is overigens niet zo dat het hier uitsluitend uitgeprocedeerde asielzoekers betreft. Negen van de 24 respondenten die samen met hun kinderen wonen hebben geen asiel in Nederland aangevraagd. In totaal hebben deze 24 respondenten 42 kinderen bij zich. Het merendeel van de kinderen gaat naar school.

Als we naar het opleidingsniveau van de respondenten kijken, blijkt dat ongeveer eenderde geen onderwijs of ten hoogste lager onderwijs heeft gevolgd.³⁷ In totaal hebben 78 respondenten (57%) ten hoogste een lbo of mavo opleiding doorlopen.

Tabel 4.4 Respondenten naar herkomstland en naar gerealiseerd opleidingsniveau in herkomstland

	lager niveau (ten hoogste MAVO)	middelbaar niveau (HAVO, VWO, MBO)	hoger niveau (HBO/Uni)	anders	totaal
China	13	4	1	1	19
Iran	2	8	4		14
Somalië	8	8	3		19
Sri Lanka	15	1	1		17
voormalig Joegoslavië	3	11	5		19
voormalig Sovjet-Unie	3	4	9	1	17
Marokko	14	2	2	2	20
Turkije	22	1	3		26
anders	2	0	3		5
totaal	82	39	31	4	156

Van den Tillaart *et al.* signaleren in hun onderzoek naar vluchtelingen en statushouders uit een aantal belangrijke asiellanden (waaronder Somalië en Iran) opmerkelijke verschillen in opleidingsniveau tussen de herkomstlanden (2000: 259-60). Waar Iraniërs vaker een hogere beroepsopleiding of universitaire studie hebben afgerond, komt dit onder Somaliërs juist minder voor. Deze legaal in Nederland verblijvende vluchtelingen hebben vaak een middelbaar opleidingsniveau (34%) of een hoger opleidingsniveau (27%). In het algemeen - zo constateren de auteurs - komen nieuwe etnische groepen in vergelijking met de oude etnische groepen gemiddeld met meer opleiding naar Nederland. Ongeveer eenderde van de respondenten uit het onderzoek van Van den Tillaart *et al.* beschikt over ten hoogste een opleiding vergelijkbaar met MAVO. Het opleidingsniveau van de respondenten die deel uitmaken van het huidige onderzoek is over de hele linie aanmerkelijk lager. Dat is ook niet verwonderlijk aangezien respondenten uit de gevestigde etnische groepen sterk vertegenwoordigd zijn. Voor een belangrijk deel komt dit lage opleidingsniveau dan ook voor rekening van de Turkse, Marokkaanse en Chinese respondenten. 82 Respondenten (bijna 60%) moeten tot de lager opgeleiden gerekend worden, 23% behoort tot de middelbaar opgeleiden en slechts 18% tot de hoger opgeleiden. Van de 82 lager opgeleide respondenten zijn er 49 afkomstig uit Marokko, Turkije en China. Van de 'nieuwe etnische groepen' met een lagere opleiding springen de Somaliërs (8 van de 17) en vooral de Sri Lankanen (15 van de 17) er uit. In het oog springende herkomstlanden van respondenten met een opleiding op

³⁷ De opleidingen die respondenten in het thuisland hebben afgerond, zijn door de interviewers naar eigen inzicht vertaald naar de Nederlandse opleidingen. Betrouwbaarder zijn - wellicht - het aantal jaren dat men onderwijs heeft genoten.

middelbaar niveau of hoog niveau zijn het voormalige Joegoslavië (vooral middelbaar niveau), de voormalige Sovjet Unie (vooral op HBO of universitair niveau) en tenslotte Iran.

In tabel 4.5 staat de illegale verblijfsduur van de respondenten in Nederland weergegeven.

Tabel 4.5 Respondenten naar herkomstland en naar illegale verblijfsduur in Nederland

	< 1 jaar	1-3 jaar	3-5 jaar	5-10 jaar	> 10 jaar	totaal
China	6	5	3	3	1	18
Iran	6	5	1	1	0	13
Somalië	16	3	0	0	0	19
Sri Lanka	3	10	2	1	0	16
voormalig Joegoslavië	7	6	2	3	1	19
voormalige Sovjet-Unie	4	5	4	4	0	17
Marokko	3	8	2	3	3	19
Turkije	10	5	4	2	3	24
anders	3	1	0	1	0	5
totaal	58	48	18	18	8	150

Uit tabel 4.5 blijkt dat een relatief groot deel van de respondenten zich recent in Nederland heeft gevestigd. Ongeveer eenderde van de respondenten verblijft drie jaar of langer illegaal in Nederland. Deze uitkomst contrasteert met eerder onderzoek onder illegale vreemdelingen waaruit blijkt dat driekwart van de staandegehouden illegale vreemdelingen in Nederland op zijn minst drie jaar of langer in Nederland verblijft (Van der Leun *et al.* 1998). Daarnaast bleek tachtig procent van de respondenten die deel uitmaakten van het onderzoeksproject *De ongekende stad* (Burgers en Engbersen 1999) ten tijde van het interview drie jaar of langer zonder de vereiste verblijfsdocumenten in Nederland te verblijven. In het huidige onderzoek hebben we dus gesproken met illegale vreemdelingen die zich meer recent in Nederland hebben gevestigd. Dit beeld blijft vrijwel onveranderd als we de voormalige asielzoekers niet in de analyse meenemen. Bij de verblijfsduur van de meeste voormalige asielzoekers kan ten minste twee jaar (doorgebracht in de asielprocedure) worden opgeteld. De verblijfsduur van de respondenten uit de voormalige Sovjet Unie en het voormalige Joegoslavië geeft geen aanleiding om te veronderstellen dat we met typische pendelmigranten hebben gesproken die slechts korte tijd illegaal in Nederland verblijven om weer terug te keren naar het herkomstland.

In tabel 4.6 staat - uitgesplitst naar herkomstland - het aantal respondenten dat asiel in Nederland heeft aangevraagd, beschreven.

Tabel 4.6 Respondenten naar herkomstland en naar asielaanvraag

	ja	nee	totaal
China	2	17	19
Iran	14	0	14
Somalië	19	0	19
Sri Lanka	17	0	17
voormalig Joegoslavië	6	13	19
voormalige Sovjet-Unie	4	13	17
Marokko	0	20	20
Turkije	2	24	26
overig	3	2	5
totaal	67	89	156

Ruim veertig procent (43%) van de respondenten (N=67) heeft in het verleden een asielerzoek ingediend. Voor het overgrote deel gebeurde dit in Nederland; slechts vijf respondenten hebben in een ander West-Europees land asiel aangevraagd. Na hun afwijzing zijn zij om verschillende redenen naar Nederland gegaan en hebben daar opnieuw asiel aangevraagd om vervolgens weer afgewezen te worden. Naar verwachting en zoals ook in de tabel naar voren komt, vindt de asielaanvraag niet evenredig over de verschillende herkomstlanden verdeeld plaats. Respondenten uit Sri Lanka, Iran en Somalië hebben zonder uitzondering asiel in Nederland aangevraagd. Onder respondenten uit Marokko, China en Turkije hebben we toch hoofdzakelijk met illegaal verblijvende arbeidsmigranten van doen, een enkele uitgeprocedeerde asielzoeker uitgezonderd. Als we gericht onder specifieke groepen uit deze herkomstlanden hadden geworven - bijvoorbeeld de Koerden uit Turkije - hadden we naar alle waarschijnlijkheid meer uitgeprocedeerde asielzoekers uit deze landen kunnen spreken. De enige uitzondering hierop vormt Marokko waaruit we uitsluitend met illegale arbeidsmigranten of volgmigranten hebben gesproken. De respondenten uit de voormalige Sovjet Unie en het voormalige Joegoslavië laten een gedifferentieerdere achtergrond zien: het gaat hierbij vaker om illegaal verblijvende (arbeids)migranten, maar uitgeprocedeerde asielzoekers vormen een niet te veronachtzamen deel.

Samenvattend: we hebben met 156 respondenten gesproken uit acht vooraf geselecteerde herkomstlanden. Per herkomstland – uitgezonderd Iran - hebben we met tenminste 15 respondenten gesproken. Een positieve uitzondering vormt het aantal Turkse illegalen (26 personen) en een negatieve uitzondering betreft het aantal geïnterviewde Iraniërs (14 personen). De onderzoeksgroep bestaat voor ongeveer tweederde uit mannen en eenderde uit vrouwen. Het opleidingsniveau is in vergelijking met de bevindingen van Van den Tillaart laag, Bijna tweederde heeft ten hoogste een lagere opleiding genoten. Dit komt voor een belangrijk deel op rekening van illegale vreemdelingen uit de gevestigde etnische groepen (Turken,

Marokkanen en Chinezen) en ten dele door het lage opleidingsniveau van respondenten uit een beperkt aantal 'nieuwe etnische groepen'. Het betreft dan Somaliërs en in het bijzonder de respondenten uit Sri Lanka, die bijna zonder uitzondering laag zijn opgeleid. Respondenten uit de voormalige Sovjet Unie, het voormalige Joegoslavië en Iran zijn daarentegen in het algemeen hoog opgeleid. Eenderde van de respondenten (N=55) is gehuwd, maar slechts 17 wonen daadwerkelijk samen met hun partner. Van de 62 respondenten met kinderen hebben 24 personen - hoofdzakelijk vrouwen - hun kinderen ook bij zich. In totaal gaat het om 42 kinderen. De illegale verblijfsduur van de respondenten is in vergelijking met eerder onderzoek onder illegaal verblijvende vreemdelingen relatief kort. Eenderde van de respondenten woont zelfs korter dan één jaar zonder geldige verblijfsdocumenten in Nederland. Uitgeprocedeerde asielzoekers verblijven over het algemeen korter illegaal in Nederland dan de migranten die zich om niet-politieke redenen in Nederland hebben gevestigd. Achttien procent van de geïnterviewde migranten verblijft langer dan vijf jaar illegaal in Nederland. De tijd die men eventueel in de asielprocedure heeft doorgebracht is hier niet bij meegerekend. Ruim eenderde (N=58) heeft in Nederland asiel aangevraagd. Dit geldt voor alle geïnterviewde Somaliërs, Iraniërs en Sri Lankanen en in beperkte mate voor respondenten uit het voormalige Joegoslavië en de voormalige Sovjet Unie.

4.3 De komst naar Nederland

Het is belangrijk aandacht te schenken aan de wijze waarop de respondenten die uiteindelijk in de illegaliteit zijn beland naar Nederland zijn gereisd en wie hen daarbij heeft geholpen. Het belang van een dergelijke analyse ligt in het inzicht dat op deze wijze verkregen wordt in de eigenstandige dynamiek van migratiebewegingen in een restrictieve beleidscontext. Een dergelijke analyse vestigt de aandacht ook op de relatie die er bestaat tussen de wijze van overkomst én de mogelijkheden die deze nieuwkomers in een later stadium hebben. De bevindingen zoals gepubliceerd in *De ongekende stad* wezen uit dat het type netwerk dat ondersteuning heeft geboden bij de komst van de nieuwkomer, implicaties heeft voor de mogelijkheden van deze nieuwkomer tijdens het latere verblijf (Burgers en Engbersen 1999, Engbersen *et al.* 1999, Staring 1999, 2001a). Op basis van gesprekken met 170 illegale vreemdelingen in Rotterdam is toen een onderscheid gemaakt tussen de meer *geregisseerde migratiepatronen* waarbij illegale vreemdelingen zich

rechtstreeks vanuit het herkomstland in Nederland vestigen en de meer *geïmproviseerde migratiepatronen*, waarbij illegale vreemdelingen pas na allerlei omzwervingen in Nederland belanden.

Aan de *geregisseerde migratiepatronen* liggen veelal omvattende hulp van familieleden die zich al in Nederland hebben gevestigd ten grondslag. Deze familieleden stellen zich garant voor de nieuwkomer op basis waarvan deze een toeristenvisum kan bemachtigen. Eenmaal in bezit van een dergelijk visum kan de nieuwkomer zich op reguliere wijze direct in Nederland vestigen om pas na verloop van het visum in de illegaliteit te geraken. Het zijn vaak ook dezelfde familieleden die voor de nieuwkomer een vliegticket regelen en hem of haar na aankomst (tijdelijk) in huis opnemen en helpen met het vinden van werk. De regie van het 'migratieproject' ligt vrijwel altijd volledig in handen van de familie van de nieuwkomer. Dit migratiepatroon komt overeen met wat in de literatuur wordt aangeduid als 'ketting' of 'volg' migratie (MacDonald en MacDonald 1974, Price 1963). Soms is de regie van de reis niet in handen van familieleden maar zijn het de mensensmokkelaars die de touwtjes in handen hebben. Ook bij dit scenario is sprake van een vastomlijnd en sterk geregisseerde overkomst. Maar de ondersteuning die smokkelaars bieden is per definitie tegen (forse) betaling en beperkt zich meestal tot de feitelijke reis. Eenmaal op de plaats van bestemming aangekomen is de nieuwkomer op zichzelf en eventueel op zijn aanwezige familieleden en vrienden aangewezen (Staring 1999: 85-86).

Complexere migratiepatronen waarbij nieuwkomers zich pas in latere instantie in Nederland vestigen en de regie veelal ontbreekt of in eigen handen ligt, hebben we gedefinieerd als *geïmproviseerde migratiepatronen*. Hier treffen we illegale vreemdelingen aan die veelal zonder een concreet land in gedachten te hebben op pad gaan en zich laten leiden door de mogelijkheden die zich onderweg voordoen. Hun reis wordt bepaald door de mogelijkheid om te werken en de aanwezigheid van bekenden die hen willen ondersteunen. Onder deze geïmproviseerde migratiepatronen neemt verwantschappelijk gebaseerde ondersteuning een minder prominente plaats in en deze hulp is - indien aanwezig - in de regel vaak minder omvattend en vrijblijvender van karakter. Illegale vreemdelingen die op deze wijze door (West) Europa reizen, maken vooral gebruik van de aanwezige etnische netwerken van landgenoten en hoppen daarbij als het ware van gemeenschap naar gemeenschap. In vergelijking met de geregisseerde migratiepatronen zijn de laatste illegale vreemdelingen dan ook beter te typeren als internationale nomaden of '*birds of passage*' zoals ze in de literatuur worden geduid (zie Piore 1979).

Aan de respondenten die van het onderhavige onderzoek deel uitmaken, is gevraagd hoe ze naar Nederland zijn gekomen, of ze eventueel ook in andere (West-Europese) landen hebben gewoond en wie hen bij hun komst naar Nederland hebben geholpen. We hebben bij deze vragen naar de ondersteuning door derden een onderscheid gemaakt tussen steun *tegen betaling* versus de steun die *zonder financieel gewin* als oogmerk wordt gegeven. Door in de beschrijving de nadruk te leggen op het financiële gewin dat voortvloeit uit de ondersteuning bij binnenkomst in Nederland, sluiten wij aan bij de definiëring van het delict mensensmokkel zoals deze in de Nederlandse wetgeving is opgenomen. Mensensmokkel - het uit winstbejag behulpzaam zijn bij het verschaffen van toegang tot of verblijf in Nederland terwijl dit verblijf wederrechtelijk is - is in 1993 in het Wetboek van Strafrecht opgenomen en als zodanig strafbaar gesteld.³⁸ Dit betekent dat we in deze rapportage de steun die familieleden, vrienden, landgenoten of anderszins aan migranten bij hun komst naar en illegale verblijf in Nederland vanuit niet-financiële motieven geven, niet onder mensensmokkel scharen. Familieleden of vrienden kunnen deze ondersteuning motiveren vanuit altruïstische beweegredenen; een sterke loyaliteit naar achtergebleven verwanten; een zekere solidariteit naar landgenoten of geloofsgenoten, of zelfs als een antwoord op eerder ontvangen ondersteuning. We hebben het in deze rapportage pas als mensensmokkel geclassificeerd op het moment dat de ondersteuning van deze familieleden of vrienden met financieel gewin als achterliggend motief is verleend (vergelijk Staring 1999, 2001a).

³⁸ Voor de volledige omschrijving van mensensmokkel (artikel 197a Wetboek van Strafrecht) zie de inleiding van Nijboer, Hesseling en Smit (2001: 325) in een themanummer van het *Tijdschrift voor Criminologie* dat in zijn geheel aan mensensmokkel en mensenhandel is gewijd. Waar het in de tekst over mensensmokkel gaat is het belangrijk te beseffen dat niet over mensenhandel (artikel 250a Wetboek van Strafrecht) wordt geschreven. Alhoewel beide delicten raakvlakken hebben, richt mensenhandel zich volgens het Nederlandse strafrecht nadrukkelijk op uitbuiting in de prostitutie (Ibid.). Hesseling en Taselaar (2001: 342) operationaliseren mensensmokkel als volgt: binnenkomst in Nederland zonder geldige reisdocumenten, geholpen door een reisagent én migrant heeft betaald voor de ondersteuning.

Tabel 4.7 Respondenten naar herkomstland en naar migratiepatroon

	direct vanuit herkomstland naar Nederland	vanuit herkomstland naar andere Europese landen en daarna Nederland	via niet Europese landen, naar Europa en uiteindelijk Nederland	totaal
China	8	7	4	19
Iran	11	2	1	14
Somalië	2	7	10	19
Sri Lanka	9	3	5	17
voormalig Joegoslavië	15	4		19
voormalige Sovjet-Unie	9	7		16
Marokko	18	2		20
Turkije	15	10		25
anders	5			5
totaal	92	42	20	154

Het merendeel van de respondenten (57%) heeft zich direct in Nederland gevestigd. Dit geldt in het bijzonder voor respondenten uit Marokko, het voormalige Joegoslavië, Sri Lanka en in iets mindere mate Turkije. Een niet te verwaarlozen deel van de respondentengroep (29%) heeft - alvorens zich in Nederland te vestigen - in andere (West) Europese landen gewoond. Voor een deel gaat het hier om de respondenten (N=5) die in eerste instantie in een ander West-Europees land asiel hebben aangevraagd. Daarnaast bestaat deze groep uit zes respondenten die na hun verblijf in een ander land pas in Nederland asiel hebben aangevraagd. Tot slot gaat het hier om illegale vreemdelingen die geen gebruik hebben gemaakt van de asielprocedure en afkomstig zijn uit de voormalige Sovjet Unie en het voormalige Joegoslavië. Vaak gaat het hierbij om toevalligheden die de directe aanleiding vormen om zich in Nederland te vestigen. Neem bijvoorbeeld het relaas van de Russische Dina.

Dina wilde weg van haar ouderlijk gezin, weg van de economische en sociale problemen in Rusland en besloot dat een betere toekomst voor haar in het Westen was weggelegd. Duitsland was haar keuze omdat daar familie van haar woonde en zijzelf ook een Duitse achtergrond had. Eenmaal in Berlijn waar haar familie verbleef, bleek ze echter weinig welkom bij haar familie. Meer in het algemeen voelde ze zich niet welkom in Duitsland en kon ze slecht uit de voeten met haar talen: "mensen spraken geen Engels en waren niet vriendelijk tegenover buitenlanders". Een aantal weken stond ze er alleen voor en trok ze van vriend naar vriend. Op een gegeven moment ontmoet ze een Russische man in Berlijn die zijn zuster in Amsterdam wilde gaan bezoeken. Dina besluit om met hem mee te gaan en samen met deze Rus nemen ze de trein naar Nederland. Van de reis herinnerde ze zich alleen nog dat ze geen documenten nodig hadden en dat ze de hele reis heeft geslapen. Eenmaal in Nederland trekken ze bij zijn zuster in. Na een flinke ruzie wordt Dina door 'haar Rus' op straat gezet. Na verloop van tijd heeft ze zich als

asielzoekster in Nederland gemeld, werd afgewezen en inmiddels woont ze weer bij anderen in Amsterdam (40).

Daarnaast hebben 19 respondenten zich pas na een langdurig verblijf in een niet-Europees land in Nederland gevestigd. Het gaat hierbij zonder uitzondering om asielzoekers die na ongeregelde heden en oorlogssituaties in eigen land naar een grensland zijn gevlucht. Daar is men enige tijd gebleven alvorens - vaak met hulp van een mensensmokkelorganisatie en eventueel via andere Europese Unie landen - naar Nederland reist. Meer dan de helft van de Somalische asielzoekers is op deze wijze gereisd. Een voorbeeld hiervan is de vrijgezel Solomon (146), een universitair geschoolde econoom:

Solomon is met andere Somalische vluchtelingen in juli 1997 naar Ethiopië gelopen. Daarmee ontvlucht hij de oorlog in Mogadishu tussen de verschillende clans en *warlords*. Hij herinnert zich nog goed hoe moeilijk dat was omdat ze dagen zonder eten hebben moeten lopen. Eenmaal in Ethiopië aangekomen, blijft hij zes weken in de grensregio om van daaruit de trein naar Djibouti te nemen. Solomon vertelt: "In Djibouti heb ik contact opgenomen met mijn broer in Engeland. Ik heb hem verteld dat ik naar het buitenland ben gevlucht. Hij heeft me geadviseerd en via een kennis geld gestuurd. Die kennis van mijn broer heeft ook een smokkelaar geregeld en die heeft een reis naar Parijs geregeld. Ik ben met twee landgenoten in Parijs aangekomen en de volgende dag zijn we met de trein naar Rotterdam gereisd. Daar hebben we asiel aangevraagd". Over de rol van smokkelaar vertelt hij: "De smokkelaar heeft onze eindbestemming bepaald, niet wij" (146).

Solomon is weliswaar door zijn broer geholpen, maar deze ondersteuning beperkte zich tot het geven van informatie en vooral het financiële deel van het verhaal. De regie van zijn reis is in handen van de smokkelaar waar we via het relaas van Solomon helaas te weinig zicht op krijgen. Wel maakt zijn verhaal duidelijk dat de smokkelaar doorslaggevend is geweest in de keuze voor Nederland. Deze Somalische vluchteling staat daarmee niet alleen. Als er sprake is van ondersteuning door een smokkelaar, bepaalt deze meestal ook waar de reis naar toe gaat. Verhoudingsgewijs zijn de respondenten die zich direct in Nederland vestigen, vaker met hulp van mensensmokkelaars naar Nederland gekomen dan degenen die zich pas in een later stadium van hun verblijf buiten het herkomstland in Nederland hebben gevestigd.

Eén van de centrale bevindingen van *De ongekende stad* (Burgers en Engbersen 1999; Engbersen *et al.* 1999, Staring 2001a) was de belangrijke rol die in Nederland gevestigde familieleden en vrienden speelden bij de komst van illegale vreemdelingen (vooral afkomstig uit traditionele migratielanden als Turkije, Kaap Verdische Eilanden, Marokko). Een belangrijk deel van deze overkomst lag in handen van al in Nederland woonachtige familieleden, die zich garant stelden zodat men een toeristenvisum kon aanvragen. Ook in het huidige onderzoek spelen familieleden en vrienden in Nederland een belangrijke rol bij de komst en het verdere verblijf van illegale vreemdelingen. Dit geldt in het bijzonder voor de illegale vreemdelingen met de Turkse, Marokkaanse en Chinese nationaliteit. Illustratief voor deze door familieleden geregisseerde overkomst is de volgende beschrijving van de reis naar Nederland door de Chinees Wai Si.

Wai Si heeft zich in oktober 1996 in Nederland gevestigd omdat zijn broer al in Nederland woonde. De aanleiding voor hem om China te verlaten was zijn slechte financiële situatie. Hij gaf teveel geld uit en had geen vaste bron van inkomsten. Als hij geld nodig had, vroeg hij het gewoonweg aan zijn welgestelde ouders. Wai Si: "Volgens de familie zou het voor mij beter zijn om naar Nederland te gaan, dan in China door te gaan met mijn onverantwoordelijke uitgaven en mijn luie gedrag". Met zijn moeder reisde Wai Si met de trein naar Sjanghai. Daar verbleven ze bijna een week bij familie. Vanuit China vloog hij eerst naar Griekenland. De reis heeft hij met een geldig toeristenvisum gemaakt. Dit visum was geregeld door kennissen van zijn ouders die in Griekenland wonen. Met hetzelfde visum heeft hij zich ook in Nederland kunnen vestigen. Vanuit Sjanghai heeft hij het vliegtuig genomen naar Athene. Omdat alle documenten geldig waren was hij niet bang. De vrienden van zijn ouders hebben hem opgehaald en hij heeft al die tijd kosteloos bij hen geloged. Wai Si heeft de kennissen van zijn ouders af en toe geholpen met hun zaken. Na bijna drie maanden is hij vanuit Griekenland naar Nederland gevlogen. Op Schiphol heeft zijn broer hem opgehaald. De 3.176 euro die zijn komst naar Nederland hebben gekost, zijn door zijn vader gefinancierd. Wai Si beargumenteerde zijn vertrek uit Griekenland door er op te wijzen dat hij daar alleen maar kennissen had en Chinezen in Griekenland meer gediscrimineerd worden. Voordat hij naar Nederland kwam, kende hij het alleen van het voetballen en natuurlijk van zijn broer die daar woonde. Zijn broer vertelde hem ook dat het hard werken was in Nederland en dat je bereidt moest zijn om te leren. De situatie die zijn broer beschreef kwam redelijk overeen met wat hij in Nederland aantroef. Maar zijn broer had niet gezegd dat er in Nederland zo weinig te doen was.

De respondent zei: "Vergeleken met China is hier echt niks te doen, ik verveel me bijna altijd" (65, Chinese alleenstaande man).

De bevindingen van onderhavige studie laten voor wat de hulp bij de komst naar Nederland betreft een gedifferentieerd beeld zien. Respondenten uit bepaalde herkomstlanden vestigen zich vooral met hulp van familieleden in Nederland, bij respondenten uit andere herkomstlanden is de rol van mensensmokkelaars juist groot. In het eerste geval gaat het vaak om landen waar familieleden en vrienden in Nederland of elders in West-Europa een cruciale rol spelen bij de komst van achterblijvers naar Nederland. Het gaat hierbij om de meer traditionele 'gastarbeiderlanden' - Turkije, Marokko, voormalig Joegoslavië - en China, geen wervingsland, maar wel een land met een lange migratietraditie naar Nederland. Dit zijn tevens de landen waar de legaal gevestigde gemeenschappen groeien door kettingmigratie, bijvoorbeeld door gezinsvorming.

Ook in het tweede geval - waar mensensmokkelaars de belangrijkste ondersteunende rol bij de komst van de illegale vreemdelingen hebben gespeeld - is er een rol voor familieleden en vrienden weggelegd. Zij het dat voor veel van de gesmokkelde respondenten de rol van familie en vrienden zich beperkt tot het aanleveren van informatie over mogelijke bestemmingslanden en bovenal door de reis en de smokkelaars te het financieren. De meeste gesmokkelde respondenten beschikten voor hun vertrek dan ook niet over familieleden en vrienden in Nederland. Deze geografische begrenzing van verwantschappelijke netwerken komt bij de Sri Lankaanse illegale vreemdelingen nadrukkelijk naar voren. Zij worden in Sri Lanka door familie financieel ondersteund om de reis te kunnen ondernemen, de reis naar Nederland staat onder begeleiding van de smokkelaars, en eenmaal in Nederland zijn deze vreemdelingen volledig op zichzelf aangewezen. De diensten van de smokkelaars beperken zich tot de reis en in Nederland hebben ze geen familieleden of vrienden die hen zouden kunnen opvangen of verder zouden kunnen helpen. Meer in het algemeen blijkt dat deze respondenten maar zelden van grensoverschrijdende of transnationale ondersteuningsnetwerken deel uitmaken. Dit komt bijvoorbeeld tot uitdrukking in het beperkte aantal respondenten dat zich op basis van een garantverklaring van een familielid in Nederland met een toeristenvisum in Nederland heeft kunnen vestigen. De meeste respondenten moeten als zij eenmaal in Nederland zijn aangekomen nieuwe contacten aangaan en een volledig nieuw ondersteuningsnetwerk zien op te bouwen.

Niet alleen heeft men maar zelden een loyaal verwantschappelijk netwerk tot hun beschikking, eveneens maken deze respondenten deel uit van een gemeenschap die eenzijdig is samengesteld en nog geen infrastructuur heeft ontwikkeld die vergelijkbaar is met die van bijvoorbeeld de Turken of Chinezen. Illegale vreemdelingen uit deze laatste landen kunnen volledig in hun gemeenschap 'opgaan' en hun leven leiden zoals men dat gewend was te doen in Turkije of China. Voor wonen, werken en recreëren hoeft men niet - zoals later nog zal blijken - buiten de eigen gemeenschap te treden (Staring 2001a, Silver 2001).

4.3.1 De rol van mensensmokkelaars bij de overkomst

In het voorafgaande is op een aantal plaatsen geschreven over de invloed van 'mensensmokkelorganisaties' op de komst van verschillende respondenten.³⁹ Hier willen we wat uitvoeriger bij mensensmokkel stil blijven staan.

In tabel 4.8 is de rol van smokkelaars bij de overkomst van de respondenten geduid.

Tabel 4.8 Respondenten naar herkomstland en naar gebruik van smokkelaar

	ja	nee	totaal
China	10	9	19
Iran	14	0	14
Somalië	19	0	19
Sri Lanka	17	0	17
voormalig Joegoslavië	2	17	19
voormalige Sovjet-Unie	1	16	17
Marokko	2	17	19
Turkije	2	24	26
anders	2	3	5
totaal	69	86	155

Schattingen over het percentage illegale vreemdelingen (arbeidsmigranten en asielmigranten) dat zich van de diensten van mensensmokkelaars bedient, kennen slechts zelden een wetenschappelijke basis en de percentages variëren dan ook enorm. In een overzichtswerk van mensensmokkel binnen Europa wijzen Salt en Hogarth (2000) op het onverifieerbare karakter van de meeste schattingen over de omvang van dit fenomeen. De auteurs geven de in hun ogen meest betrouwbare schatting weer, die dateert van 1993. In deze raming wordt het aandeel migranten dat in dat jaar op illegale wijze en met tussenkomst van mensensmokkelaars West-Europa is binnengekomen op vijftien à dertig procent geschat. Van de asielzoekers wordt twintig à veertig

³⁹ Ik gebruik de term mensensmokkelorganisatie met aanhalingstekens omdat lang niet altijd duidelijk is of er daadwerkelijk sprake is van een organisatie of veeleer van betaalde ondersteuning bij overkomst door individuen.

procent West-Europa binnen gesmokkeld (Salt and Hogarth 2000: 32-3, cf. Salt 2000). Recenter laten Hesseling en Taselaar (2001: 348) zien hoe de betrokkenheid van smokkelaars bij de binnenkomst van asielzoekers in Nederland al naar gelang het herkomstland tussen de tien en zestig procent uiteenloopt.

Van de 169 illegale vreemdelingen die centraal stonden in het onderzoeksproject *De ongekende stad* (hierna DOS-project) bleek ongeveer 10 procent met hulp van smokkelaars in Nederland te zijn gekomen (Staring 1999). De dataverzameling voor het DOS-project heeft zich vooral in 1994-1995 afgespeeld. De bevindingen van het huidige onderzoek laten bijna een verviervoudiging zien van de betrokkenheid van smokkelaars bij de overkomst van illegale vreemdelingen. Deze sterke toename kan niet alleen op conto van de strengere, restrictievere migratieregimes worden geschreven, maar is in de eerste plaats gerelateerd aan een verschil in de herkomstlanden van de illegale vreemdelingen in de verschillende projecten. In het huidige project is nadrukkelijk geprobeerd om uitgeprocedeerde asielzoekers uit een beperkt aantal 'asiellanden' in het onderzoek te betrekken. In het DOS-project lag het accent veel meer op illegale vreemdelingen uit de gevestigde migrantengemeenschappen.

Zoals op basis van bovenstaande te verwachten valt, zijn de verschillende tussen respondenten uit de geselecteerde herkomstlanden bij het gebruik van mensensmokkelaars groot. Respondenten uit de voormalige Sovjet Unie, het voormalige Joegoslavië, Turkije en Marokko – blijkt uit tabel 4.8 - hebben niet of nauwelijks van smokkelaars gebruik gemaakt. Respondenten uit voormalige Sovjet Unie en Joegoslavië kwamen vaak op eigen gelegenheid; namen de auto of de bus en arriveerden uiteindelijk op betrekkelijk eenvoudige wijze in Nederland. Respondenten uit de voormalige Sovjet Unie beschikten hierbij vaak over een toeristenvisum, waar soms familie maar vaker vrienden voor garant stonden. Respondenten uit Turkije en Marokko kwamen eveneens vaak met een toeristenvisum waarvoor familieleden of vrienden in Nederland zich garant stelden.⁴⁰ Respondenten uit Sri Lanka,

⁴⁰ Het is ook onder Turkse migranten niet altijd louter een kwestie van loyale familieleden of vrienden die vanuit altruïstische motieven achterblijvers in Turkije uitnodigen. Ook is er niet altijd sprake van criminele organisaties of georganiseerde misdaad (in de 'klassieke' duiding van georganiseerde misdaad) die de overkomst van illegalen regelen. Zo viel in het regionale dagblad *De Gelderlander* te lezen dat een Turkse inwoner uit Terborg mensen uit zijn eigen streek Horasan tegen betaling van 2270 euro per persoon uitnodigde voor verjaardagen en bruiloften. Van feesten bleek echter geen sprake en eenmaal in Nederland gingen deze Turken door naar Duitsland of Frankrijk om asiel aan te vragen. De Terborgenaar stond garant voor deze personen. Vertegenwoordigers van de Nederlandse ambassade in Istanbul kregen na verloop van tijd argwaan. De Terborgenaar is uiteindelijk veroordeeld voor de smokkel van zes mensen, het verhaal gaat dat het om enkele tientallen mensen gaat. Een jaar gevangenisstraf en 10.000 Euro boete luidde het vonnis van de rechter (Vegt 2002).

Somalië en Iran zijn daarentegen zonder uitzondering met smokkelaars in Nederland terechtgekomen. Ook respondenten uit China zijn naar verhouding vaak met hulp van mensensmokkelaars in Nederland beland.

In onze onderzoeksgroep hebben 69 respondenten (44%) voor hun komst naar Nederland op enigerlei wijze mensensmokkelaars ingeschakeld. Een beperkt aantal huurde slechts voor een deel van de reis een smokkelaar in, of kwam dankzij de smokkelaars in het bezit van (valse) documenten waarmee men vervolgens op eigen gelegenheid naar Nederland reisde. Het merendeel van de respondenten die voor de komst naar Nederland van de diensten van mensensmokkelaars gebruik maakte, was echter volledig van hen afhankelijk. Als we een onderscheid maken tussen asielzoeker en niet-asielzoekers is er sprake van een duidelijke tweedeling. Bijna negen van de tien uitgeprocedeerde asielzoekers heeft voor zijn komst naar Nederland mensensmokkelaars ingeschakeld, terwijl het bij de overige illegale vreemdelingen – de niet-asielzoekers – ongeveer één op de acht betreft.

Tabel 4.9 Respondenten naar gebruik van mensensmokkelaars en naar asielaanvraag

	asiel aangevraagd	geen asiel aangevraagd	totaal
met smokkelaar	55	11	66
zonder smokkelaar	8	78	86
totaal	63	89	152

Voor veel respondenten uit Somalië, Sri Lanka, Iran – landen waaruit zich hoofdzakelijk asielzoekers in Nederland melden - en in mindere mate China bestond er ook geen andere mogelijkheid om het land te verlaten. Zij waren niet in staat om een paspoort of een ander reisdocument aan te vragen zonder enige verdenking bij de autoriteiten in het herkomstland op zich te laden. Zonder de valse documenten die smokkelaars hen aanleverden, of de reizen die de smokkelaars uit het herkomstland naar Europa organiseerden was het voor deze respondenten vaak onmogelijk geweest om het herkomstland te verlaten.

Respondenten uit Iran, Somalië, en Sri Lanka hebben zonder uitzondering gebruik gemaakt van mensensmokkelaars voor (een deel) van hun reis naar Nederland. China, is één van de herkomstlanden waar de respondenten relatief vaak - de helft van de Chinese respondenten - van smokkelorganisaties gebruik hebben gemaakt.⁴¹ Hieronder geven we twee voorbeelden van de manieren waarop mensensmokkelaars betrokken waren bij de overkomst van respondenten. Bij de eerste casus betreft het de komst

⁴¹ Uit ander onderzoek blijkt dat ook Chinezen die zich illegaal in de Verenigde Staten of Oost-Europa willen vestigen, schakelen mensensmokkelaars in (cf. Chin 1999, Nyiri 2000).

van de Chinees arbeidsmigrant Ho. In de tweede casus draait het om de Iraanse vluchteling Turkan, die na afwijzing van zijn asiolverzoek in de Nederlandse illegaliteit belandt. Allereerst het reisverhaal van Ho:

CASE I: Ho is 27 jaar als hij in 1995 naar Nederland komt. Hij wilde weg uit China omdat hij in China voor zichzelf geen goede kansen meer zag en onvoldoende verdiende. Ho vertelt dat zijn uitgaven elke maand hoger waren dan zijn inkomsten. Daarnaast had hij problemen met de plaatselijke politie. Ho is direct vanuit China naar Nederland gevloden. Een smokkelorganisatie heeft voor hem de valse reisdocumenten geregeld. Zijn vrienden in Nederland regelden de mensen in China om in contact te komen met de smokkelorganisatie. Via de mensen van de smokkelorganisatie, die alleen contact met de geïnterviewde opnam, werd hij op de hoogte gesteld van de gang van zaken. Hij kon hen niet bereiken, alleen zij konden hem bereiken. Uiteindelijk kwamen ze uit op een groep van vier personen. Door middel van een toeristenvisum, dat toegang gaf tot Nederland, heeft hij zich in Nederland gevestigd. Met vier andere landgenoten zijn ze met het vliegtuig naar Nederland gevloden. Bij de douane in China waren ze wel nerveus, maar daar kwamen ze goed doorheen. Daarna moesten ze de douane in Nederland nog doorstaan. Hij gaf aan dat de vliegtuigrit daarom absoluut niet rustgevend was. Iedereen was zich zorgen aan het maken over dat moment. Toen ze eenmaal geland waren gingen ze naar de douane en daar kwamen ze ook goed doorheen. Ho over de smokkelaars: "de mensen van de smokkelorganisaties waren geen wrede mensen, maar ze vragen wel veel teveel geld, dat maakt hen dan toch criminele uitbuiters." De kosten voor de hele reis bedroegen in 1995 17.000 gulden, waarvan 15.000 gulden voor de vervalste reisdocumenten en 2.000 gulden voor het vervoer naar Nederland. Dit bedrag moest ineens aan hen betaald worden en de smokkelaars gaven daarnaast geen garanties. Dat bedrag heeft Ho met hulp van zijn familie en vrienden bij elkaar gehaald. Ho heeft bij hen geld geleend en hij heeft een deel van zijn eigendom in China verkocht, waaronder zijn scooter. Eenmaal in Nederland vindt hij zijn Chinese vrienden werk bij een 'afhaal Chinees'. In de asielprocedure heeft hij nooit gezeten. "Ik kon geen goede reden bedenken en ik was te oud om mij als kind aan te melden".

CASE II: Nadat Turkan uit Iran is ondergedoken in het ouderlijk huis van zijn verloofde in Teheran heeft zijn toekomstige schoonvader naar een smokkelaar gezocht. Turkan is die maand het huis niet uitgeweest. "Hoe mijn schoonvader die smokkelaar heeft gevonden weet ik niet. Ik weet ook niet of

het een bekende van hem was of niet. Feit is wel dat hij het met een maand geregeld had. Die smokkelaar heeft tegen mijn schoonvader gezegd: 'geef mij 5000 dollar en ik zal hem naar Europa brengen'. Ik ben met twee smokkelaars in de auto naar Noord-Iran gereisd, een auto met zo'n gesloten achterkant - naar een plaatsje vlakbij de Turkse grens. In dat dorp ben ik geïntroduceerd aan jongens die mij lopend de bergen en de grens over hebben geleid. Het was in die periode erg koud (december 2000), we hebben ongeveer tien uur gelopen. Het sneeuwde. Die jongens kenden de weg erg goed, maar ze waren allesbehalve vriendelijk. Ze spraken mijn taal ook niet, dus ik kon niet met ze praten. 's Ochtends vroeg kwamen we in een Turks dorp aan. Daar heb ik twee of drie uur geslapen, in een plaats voor beesten [stal]. Ik werd wakker gemaakt door iemand die mij in een witte stationwagen naar Istanbul heeft gereden. Die reis duurde ongeveer 17 uur. Ik kende hem niet, het zijn erg slechte mensen. Deze smokkelaar sprak geen Engels en evenmin Turks. Ik ben toen twee dagen in Istanbul gebleven in een appartement en na die twee dagen nam diezelfde persoon die me naar Istanbul had gereden me mee naar een vrachtwagen buiten Istanbul. Ik herinner me de vrachtwagen nog goed. Geen stalen truck, maar met plastic afgewerkt en binnen in stonden drie grote houten kisten. In een van die kisten zat ik in een aparte afgesloten ruimte. We gingen niet met de boot maar hebben alles over land gereisd. Ik weet niet hoe lang of via welke landen. Ik was mijn horloge met andere bagage kwijt geraakt tijdens de tocht over de bergen van Iran en Turkije. Ik weet het niet, het was ook altijd donker. Ik ben er maar een paar keer uit geweest. Ik had in die ruimte conservenblikjes met eten en 2 plastic potten. Een voor drinken en een voor plassen. Ik kende die chauffeurs ook niet, kon ze niet goed verstaan, maar het moeten Turken zijn geweest. De eigenlijke chauffeur heette Osman, want zo sprak zijn bijrijder hem voortdurend aan. Ik wist niet waar ik naar toe moest, alleen naar een veilig land. Ik kwam aan in Nederland vlakbij Zevenaar. De chauffeur haalde me eruit en liet me een andere auto zien. Ik betaalde 100 dollar aan die chauffeur en die bracht me naar het asielzoekerscentrum. De IND vroeg me later waarom ik niet in Turkije was gebleven. Turkije was voor hen ook een veilig land" (8).

Zowel de Chinees Ho als de Iraanse Turkan hebben zich met hulp van mensensmokkelaars in Nederland gevestigd. Beiden hebben ook een aanzienlijk bedrage voor hun clandestiene binnenkomst moeten betalen. Maar de verschillen tussen de reis die Ho en Turkan hebben gemaakt zijn groot en voor een belangrijk deel gerelateerd aan de *modus operandi* van de

criminele 'organisatie'. Turkan beschikte niet over (vervalste) reisdocumenten en werd geconfronteerd met een moeizame en langdurige reis, verstopt in auto's en vrachtwagens. Een aanzienlijk deel van de respondenten die zich met hulp van smokkelaars in Nederland vestigen en eveneens niet van reisdocumenten werden voorzien, werden vaak tijdens hun reis in tussenliggende landen met andere gesmokkelden 'gestald' in huizen in afwachting van het vervolg van hun reis. Ho daarentegen werd door de smokkelaars van een toeristenvisum voorzien en kon zich op relatief eenvoudige en comfortabele wijze in Nederland vestigen (vgl. Kleemans en Brienen 2001: 352).

Een aspect dat in vrijwel geen enkel reisverhaal van respondenten naar voren komt, is hoe zij in contact zijn gekomen met de smokkelaar. Meestal gebeurt dit met tussenkomst van familieleden, vrienden of bekenden ter plaatse. Zij kennen de juiste mensen. Uit een verhaal van een Somalische respondent blijkt hoe moeilijk het kan zijn om überhaupt een smokkelaar te vinden. Hij vertelt: "Je kunt contact met smokkelaars maken via andere mensen. Maar ze zijn moeilijk te vinden. Je verliest gewoon heel veel tijd om een 'echte smokkelaar' te vinden. Iedereen zegt dat hij een echte smokkelaar is, maar dat is niet waar. Ze willen jouw geld. Dus om een echte smokkelaar te vinden is eigenlijk heel erg moeilijk" (148).

Waar de meeste Iraanse respondenten – als Turkan uit de hierboven gepresenteerde case II - via Turkije in Nederland zijn terechtgekomen, reizen de respondenten uit Sri Lanka via verschillende routes naar Nederland. Twee belangrijke invoerroutes laten zich onderscheiden: via Italië en Rusland. Smokkelaars zorgen allereerst voor valse documenten zodat deze Sri Lankanen uit het bezette gebied kunnen, om vervolgens weer met nieuwe valse papieren (paspoort, toeristenvisum) vanuit Colombo het vliegtuig naar een stad in Rusland of Italië kunnen nemen. Daar brengen ze een beperkt aantal dagen door in door smokkelaars gehuurde appartementen om vervolgens met een auto direct naar Nederland af te reizen.

De ondersteuning van de smokkelaars beperkt zich niet per definitie en uitsluitend tot de reis. Uit de gesprekken met respondenten komen drie elementen naar voren die verder gaan dan betaalde ondersteuning bij 'wederrechtelijke binnenkomst': 1) het influisteren van een asiolverhaal; 2) het bepalen van land van bestemming; 3) het verzorgen van een werkplek in het land van bestemming.

In de eerste plaats maken de verhalen van gesmokkelde ex-asielzoekers duidelijk dat smokkelaars hun een 'vluchtverhaal' of 'asielverhaal' hebben voorgehouden. Dit aspect van de mensensmokkel kwam het meest duidelijk bij de illegale Sri Lankaanse vreemdelingen naar voren. Het voorgekookte asielverhaal wordt vervolgens ook aan de Nederlandse autoriteiten verteld als men eenmaal in de asielprocedure is beland. Dit laatste wil overigens niet zeggen dat we hier per definitie met economische vluchtelingen van doen hebben. Uit de gesprekken met een aantal van deze Sri Lankaanse uitgeprocedeerde asielzoekers bleek wel degelijk dat men het een en ander in het herkomstland had meegemaakt dat wellicht een status als vluchteling zou rechtvaardigen. Soms heeft het er ook de schijn van dat de voorgekookte verhalen van de mensensmokkelaars een negatieve invloed hebben gehad op de asiel beslissing en dat deze Sri Lankanen met hun 'eigen' verhaal meer kans van slagen gehad zouden hebben. Dergelijke voorgekookte verhalen zijn door gesmokkelde respondenten uit andere herkomstlanden, die in de asielprocedure zijn beland, overigens minder vaak genoemd.

In de tweede plaats blijken sommige mensensmokkelaars ook een verregaande invloed te hebben gehad op de keuze voor een specifiek bestemmingsland. In tegenstelling tot wat men wellicht zou verwachten zijn het lang niet altijd de asielzoekers of gesmokkelden zelf die bepalen waar ze naar toe willen maar kiezen de smokkelorganisaties het land voor hun 'klant'. Neem het verhaal van de 33-jarige Iraniër Azim.

Azim heeft twee oudere broers in Canada wonen waarmee hij ook tijdens zijn 'vorige leven' in Iran regelmatig contact mee onderhield. Toen Azim besloot om Iran te verlaten wilde hij het liefst direct naar Canada vertrekken om in de nabijheid van zijn broers een nieuw bestaan op te bouwen. De smokkelorganisatie die hij vertrouwde en bereid was hem te helpen met zijn reis, bleek echter een Italiaans visum voor hem geregeld te hebben en een auto om hem vanuit Italië naar Nederland te brengen waar Azim vervolgens asiel heeft aangevraagd. Vijf jaar na zijn asielaanvraag wordt Azim definitief als vluchteling geweigerd en staat zijn hele illegale verblijf nog steeds in het teken van een mogelijk vertrek naar Canada om zich met zijn broers te herenigen (149).

Eén van de Somalische interviewers is eveneens heel stellig over de macht van de gesmokkelde op de keuze voor een bestemmingsland versus de invloed van mensensmokkelaars hierop:

"Je hebt geen keuze. Ik ben zelf vluchteling. Ik heb het zelf meegemaakt. Als je vanuit Somalië via Kenia of Djibouti wilt vluchten, dan heb je gewoon geen keuze. Wie bepaalt de reis? De smokkelaar. Dat weet ik zeker. Het is de smokkelaar die zegt: ik heb een paspoort voor jou van België, van Nederland of noem maar op. Maar later als hij uitgeprocedeerd is dan zal hij wel proberen om naar zijn broer in de UK te gaan.

In de derde plaats blijkt dat gesmokkelde migranten met hulp van leden van de smokkelorganisatie aan het werk werden gezet of in contact werden gebracht met werkgevers. Afhankelijk van de aanwezigheid van - en de mate van dwang, geweld en uitbuiting die er plaats vindt kan mensensmokkel hierbij overgaan in mensenhandel (cf. Nijboer, Hesseling en Smit 2001).⁴² Overigens zijn we in de interviews met de illegale vreemdelingen slechts in beperkte mate op dit fenomeen gestuit. Uit wetenschappelijke literatuur – bijvoorbeeld over de Turkse confectie industrie in Amsterdam – is overigens wel bekend dat arbeiders Nederland werden binnengesmokkeld om in de naaiateliers te gaan werken (cf. Reil en Korver 2001, Zorlu 1998).

4.4 Illegalen uit de geselecteerde herkomstlanden in het VAS

Alvorens de presentatie van de bevindingen uit het kwalitatieve onderzoek te vervolgen, is het van belang te kijken naar de mate waarin de politie met illegale vreemdelingen uit deze herkomstlanden wordt geconfronteerd. In tabel 4.10 staat het aantal staandehoudingen over de jaren 1997-2000 nader gespecificeerd.

⁴² Internationaal bestaat er vooralsnog overeenstemming over wat er precies onder mensenhandel moet worden verstaan. Mensenhandel (artikel 250a Sr.) richt zich primair op (seksuele) uitbuiting, mensensmokkel doet dat niet. De strafbaarstelling in Nederland beperkt zich tot uitbuiting in de prostitutie, maar in België, bijvoorbeeld, vallen ook andere vormen van exploitatie onder mensenhandel. Zie voor een uitgebreide beschrijving van de verschillen tussen mensensmokkel en mensenhandel Wiarda (2002).

Tabel 4.10 Staandehoudingen illegale vreemdelingen uit geselecteerde herkomstlanden naar jaar (staandehoudingsniveau)

	1997		1998		1999		2000		totaal	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Turkije	1.202	8,4	1.002	7,8	820	6,5	982	7,5	4.006	7,6
vm Joegoslavië*	790	5,5	768	6,0	744	5,9	658	5,0	2.960	5,6
vm Sovjet-Unie**	597	4,2	567	4,4	847	6,7	922	7,0	2.933	5,5
Marokko	1.529	10,7	1.322	10,3	1.087	8,6	1.000	7,6	4.938	9,3
Somalië	84	0,6	153	1,2	112	0,9	119	0,9	468	0,9
China	780	5,4	640	5,0	547	4,3	520	4,0	2.487	4,7
Sri Lanka	82	0,6	153	1,2	122	1,0	121	0,9	478	0,9
Iran	120	0,8	77	0,6	94	0,7	113	0,9	404	0,8
overig	9.149	63,8	8.203	63,7	8.239	65,3	8.681	66,2	34.272	64,7
totaal	14.333	100,0	12.885	100,0	12.612	100,0	13.116	100,0	52.946	100,0

Bron: VAS

* Bosnië, Slovenië, Kroatië, Joegoslavië, Macedonië; ** Georgië, Toerkmenistan, Tadzjikistan, Oezbekistan, Oekraïne, Kyrgystan, Moldavië, Kazachstan, Wit-Rusland, Azerbajdjaan, Armenië, Rusland, Letland, Estland, Litouwen.

Tabel 4.10 laat twee tendensen zien. In de eerste plaats wordt duidelijk dat het aantal staandehoudingen van illegale vreemdelingen die deel uitmaken van de meer gevestigde migrantengemeenschappen (Turkije, Marokko, China, voormalig Joegoslavië) afneemt. Zowel in absolute aantallen als ook procentueel als deel van de totale groep staandegehouden illegale vreemdelingen. De sterkste daling valt waar te nemen onder de staandehoudingen van illegalen met de Marokkaanse nationaliteit: van 10,7 procent in 1997 tot 7,6 procent in 2000. De verhoudingsgewijs minst sterke daling - een half procent over vier jaar - heeft betrekking op de staandehoudingen van illegalen uit het voormalige Joegoslavië. In de tweede plaats vertoont het aantal staandehoudingen van illegale vreemdelingen uit typische asiëlanden als Iran, Somalië en Sri Lanka een minder eenduidig beeld. Het aantal staandehoudingen van illegalen uit Iran is procentueel gezien in de bovengenoemde periode licht gestegen, maar in absolute aantallen afgenomen. De staandehoudingen van illegale vreemdelingen uit Somalië en Sri Lanka is zowel in absolute aantallen als procentueel gezien licht toegenomen. Het gaat hierbij echter om relatief kleine aantallen die procentueel onder of net boven de één procent zitten van het totale aantal staandehoudingen in desbetreffende jaren. Het enige herkomstland dat duidelijk afwijkt van beide tendensen zijn de illegale vreemdelingen uit de voormalige Sovjet Unie die verhoudingsgewijs bijna een verdubbeling van het aantal staandehoudingen laat zien in 2000 in vergelijking met 1997.

Om welke redenen hebben deze staandehoudingen van illegale vreemdelingen plaatsgevonden? In tabel 4.11 staan de redenen over de periode 1997-2000 naar nationaliteit van de staandegehouden illegale vreemdeling weergegeven.

Tabel 4.11 Reden voor staandehouding naar nationaliteit totale periode 1997-2000 (%) (staandehoudingsniveau)

	Turkije	vm. Joegoslavië	vm. Sovjet Unie	Marokko	Somalië	China	Sri Lanka	Iran	overig
1997 tm 2000									
illegaal	77,7	59,2	64,1	49,9	50,4	84,9	52,0	47,1	48,8
overtredingen	5,5	6,6	9,3	13,8	15,7	3,3	4,5	10,4	10,4
lichtere delicten	8,1	28,3	21,8	18,7	30,1	9,4	42,6	36,5	24,5
zwaardere delicten	3,4	3,3	2,0	5,7	2,8	1,3	0,4	1,8	3,2
drugsdelicten	3,9	1,7	1,7	11,3	0,2	0,1	0,4	3,5	12,0
overige delicten zna	1,3	0,9	1,1	0,6	0,7	1,0	0,0	0,8	1,0
N=	3.940	2.894	2.902	4.854	458	2.456	467	395	33.799

De in tabel 4.11 gehanteerde categorieën zijn in hoofdstuk 2 (paragraaf 6) uitgebreid gedefinieerd en becommentarieerd. Hier volstaan we met een korte omschrijving van onze operationalisatie van deze concepten. Illegaal verblijf houdt in dat iemand zonder geldige verblijfsvergunning in Nederland verblijft of illegaal de grens probeert te passeren. Onder overtredingen (maximale straf één jaar hechtenis) worden bijvoorbeeld zwartrijden in het openbaar vervoer en verstoring van de openbare orde gerekend. Lichtere delicten (maximaal vier jaar) zijn vergrijpen als winkeldiefstal, diefstal uit auto's en woningen, vernieling, misdrijven tegen de openbare orde, of bezit van valse papieren. Zwaardere delicten (ten hoogste twintig jaar) betreffen diefstal met geweld, bedreiging, mishandeling, moord, doodslag, dood door schuld in het verkeer en het bezit van vuurwapens. Drugsdelicten (maximaal twaalf jaar) betreffen het bezit van en/of de handel in harddrugs.

Uit tabel 4.11 kunnen we opmaken dat er opmerkelijke verschillen bestaan in de redenen van staandehoudingen tussen illegale vreemdelingen uit verschillende herkomstlanden. Hieruit blijkt opnieuw dat niet alle groepen illegalen in gelijke mate betrokken zijn bij criminaliteit (vergelijk Engbersen *et al.* 1999: 59-62). Illegale vreemdelingen worden vooral staandegehouden voor illegaal verblijf, maar de mate waarin verschilt per herkomstland. Als illegale Chinezen en Turken worden staandegehouden gaat het om driekwart van de gevallen om illegaal verblijf; bij de andere nationaliteiten wordt ongeveer de helft van de staandehoudingen verricht in verband met illegaal verblijf. Naast het relatief grote aantal staandehoudingen voor illegaal verblijf, worden vooral illegale vreemdelingen uit de nieuwe asiellanden (Iran, Somalië en Sri Lanka) en in iets mindere mate de voormalige Sovjet Unie en het voormalige Joegoslavië staandegehouden in verband met zogenaamde 'lichtere delicten'. Ruim veertig procent van de staandehoudingen van Sri Lankaanse illegalen vindt plaats in verband met lichtere delicten. De betrokkenheid bij zwaardere criminaliteit of drugscriminaliteit ligt bij de staandegehouden illegalen uit Somalië, Iran en Sri Lanka juist weer wat lager in vergelijking met de meer traditionele migratielanden. Bovenstaande staandehoudingscijfers baseren zich op de periode 1997-2000. Als we zoals

in tabel 4.12 differentiëren naar de afzonderlijke jaren, springt er één patroon uit.

Tabel 4.12 Reden voor staandehouding naar nationaliteit en jaar (%) (staandehoudingsniveau)

	Turkije	vm. Joego-slavië	vm. Sovjet Unie	Marokko	Somalië	China	Sri Lanka	Iran	overig
1997									
illegaal	81,2	66,1	75,5	52,9	45,8	89,9	38,0	62,6	52,3
overtredingen	3,6	6,2	3,6	14,9	27,7	2,3	0,0	12,2	10,1
lichtere delicten	6,7	22,6	16,0	16,3	25,3	4,8	60,8	20,0	20,8
zwaardere delicten	2,4	3,1	1,5	5,1	1,2	1,6	1,3	1,7	3,0
drugsdelicten	4,6	0,8	2,2	10,1	0,0	0,3	0,0	1,7	12,5
overige delicten zna	1,4	1,3	1,2	0,7	0,0	1,2	0,0	1,7	1,3
<i>N</i> =	1.189	776	588	1.509	83	772	79	115	9.041
1998									
illegaal	81,3	58,3	64,9	51,3	58,3	89,3	48,0	51,3	48,2
overtredingen	4,8	8,2	7,7	12,8	14,6	2,4	12,8	11,8	10,7
lichtere delicten	6,3	26,5	18,9	17,2	23,2	7,1	39,2	30,3	23,4
zwaardere delicten	3,3	4,5	3,7	6,1	2,6	0,3	0,0	2,6	3,6
drugsdelicten	3,4	1,6	3,2	11,7	0,7	0,0	0,0	3,9	13,3
overige delicten zna	0,9	0,9	1,6	0,9	0,7	0,9	0,0	0,0	0,8
<i>N</i> =	988	755	562	1.302	151	634	148	76	8.119
1999									
illegaal	73,2	58,2	62,7	49,8	55,5	86,2	61,2	46,2	49,5
overtredingen	5,2	5,4	13,9	12,9	14,5	4,1	0,8	7,5	9,8
lichtere delicten	8,8	31,3	20,5	20,6	26,4	8,3	36,4	40,9	24,0
zwaardere delicten	6,1	2,5	1,4	5,4	3,6	0,7	0,0	1,1	3,2
drugsdelicten	4,7	1,9	0,8	11,1	0,0	0,0	1,7	3,2	12,4
overige delicten zna	2,0	0,7	0,7	0,3	0,0	0,7	0,0	1,1	1,1
<i>N</i> =	805	720	841	1.063	110	542	121	93	8.095
2000									
illegaal	73,3	52,9	57,5	43,5	38,6	70,5	57,1	28,8	45,1
overtredingen	9,0	6,7	9,7	14,4	9,6	5,3	0,8	9,9	11,2
lichtere delicten	11,3	34,1	28,8	22,1	46,5	20,7	41,2	54,1	29,9
zwaardere delicten	2,6	3,1	1,8	6,7	3,5	2,6	0,8	1,8	3,1
drugsdelicten	2,7	2,5	1,1	12,8	0,0	0,0	0,0	5,4	10,0
overige delicten zna	1,1	0,8	1,2	0,5	1,8	1,0	0,0	0,0	0,7
<i>N</i> =	958	643	911	980	114	508	119	111	8.544

Bron: VAS 1997-2000.

In zijn algemeenheid zien we dat de staandehoudingen van illegale vreemdelingen uit alle herkomstlanden steeds minder vaak illegaal verblijf als reden hebben. De reden van staandehouding verschuift over deze vier jaar steeds meer naar de zogenaamde 'lichtere criminaliteit', waaronder voor een belangrijk deel de zogenaamde 'overlevingscriminaliteit' valt.

4.5 Bestaansstrategieën van illegaal verblijvende migranten: inkomsten en huisvesting

Als in sociaal-wetenschappelijke literatuur over bestaansstrategieën van arme huishoudens wordt gesproken, bedoelen de auteurs het hele scala aan strategieën die erop gericht zijn extra inkomsten of ondersteuning te genereren om de (maatschappelijke) aansluiting met andere groepen en gangbare consumptiepatronen niet te verliezen. Onderzoek naar bestaansstrategieën gaat uit van de veronderstelling dat mensen als *active agents* begrepen moeten worden met een - hoe beperkt soms ook - bepaalde

mate van handelings- en keuzevrijheid (cf. Long 1992; Snel en Staring 2001: 10). Voor de individuen die onderwerp van deze studie zijn, lijkt het bovenstaand perspectief bij uitstek op van toepassing. Zij hebben zich niet neergelegd bij hun situatie. Hun komst naar - en aanwezigheid in Nederland als uitgeprocedeerde asielzoeker, illegale arbeidsmigrant of 'toerist' getuigt van deze daadkracht. Er zijn verschillende definities van bestaansstrategieën, overlevingstrategieën of huishoudstrategieën in omloop die vooral worden toegepast op arme huishoudens (vergelijk Caplowitz 1979, Mingione 1987, Snel en Engbersen 1996). Een voorbeeld hiervan is het Nederlandse onderzoeksproject *Landschappen van armoede* waarin arme huishoudens met verschillende etnische achtergronden in Rotterdam en Amsterdam centraal staan. De onderzoekers die bij dit project betrokken zijn, gaan er vanuit dat arme burgers in meer of mindere mate beschikken over en toegang hebben tot zowel formele als ook informele bronnen van ondersteuning (Engbersen *et al.* 2000: 56-57, Engbersen en Staring 2000). Zij onderscheiden voor arme huishoudens vier relevante economieën: de *formele economie van loonarbeid* of ondernemerschap; de *informele niet-gereguleerde economie* waarin mensen door arbeid of criminaliteit extra inkomsten kunnen genereren; de *verzorgingseconomie* en, tenslotte, de *gifteconomie*. De verzorgingseconomie definiëren zij als het verkrijgen van additionele inkomsten via de voorzieningen van de verzorgingsstaat, zoals bijzondere bijstand of het krijgen van bepaalde subsidies of een additionele arbeidsplek met een hoger inkomen. Onder de gifteconomie verstaan Engbersen *et al.* de netwerken van familieleden, vrienden en bekenden waaraan arme huishoudens bepaalde vormen van ondersteuning kunnen ontleen die van belang zijn om een precaire financiële situatie het hoofd te bieden. Binnen deze economieën spelen uiteenlopende regulerende principes een rol. In de formele en informele arbeidseconomie zijn de marktnormen van vraag en aanbod van belang, terwijl in de gifteconomie reciprociteitsnormen centraal staan en in de verzorgingseconomie normen van behoefte (Engbersen *et al.* 2000: 57).

Wat kunnen bovenstaande bevindingen, die zijn toegespitst op arme, legaal in Nederland verblijvende individuen en arme huishoudens, voor ons onderzoek onder illegaal verblijvende migranten betekenen? In de eerste plaats gaat het bij illegale vreemdelingen naar verwachting om meer traditionele vormen van armoede en zal de nadruk bij de bestaansstrategieën dan ook meer op het genereren van inkomsten - om in primaire levensbehoeften te kunnen voorzien - liggen dan op het behouden van (maatschappelijke) aansluiting bij andere groepen en gangbare

consumptiepatronen. In de tweede plaats vormen de vier hierboven beschreven economieën een relevant kader waarmee bestaanstrategieën van illegale vreemdelingen kunnen worden geduid. Onderzoek onder illegale vreemdelingen laat zien dat de Nederlandse overheid - evenals vele andere West-Europese overheden - de formele wereld van 'wit werk' gedurende de jaren negentig van de twintigste eeuw systematisch door wetgeving voor illegale vreemdelingen heeft proberen af te sluiten (Burgers en Engbersen 1999; Cornelius *et al.* 1994). Terwijl in de eerste helft van deze jaren negentig illegale vreemdelingen formeel in dienst konden zijn van Nederlandse werkgevers, premies betaalden en daarmee ook verzekerd waren, is deze situatie momenteel sterk veranderd. Formeel is het niet langer meer mogelijk om als illegale vreemdeling op legitieme wijze in het bezit te zijn van een sofi-nummer en mogen werkgevers - op straffe van een geldboete - geen werknemers in dienst nemen die geen geldige verblijfsvergunning kunnen aantonen. Belangrijke wetgeving die hieraan heeft bijgedragen is de afgifte van sofi-nummers te koppelen aan het tonen van een geldige verblijfsvergunning in 1991, de Wet Illegale Arbeid, invoering van de identificatieplicht in 1994 en de zogenaamde koppelingswet (1998). Deze laatste wet heeft er mede toe geleid dat het voor illegale vreemdelingen formeel ook niet langer meer mogelijk is om aanspraak te maken op collectieve voorzieningen van de Nederlandse verzorgingsstaat zoals bijvoorbeeld kinderbijslag, een uitkering in het kader van de Bijstandswet of de WAO (Bernini en Engbersen 1999). Na een fase waarin illegale vreemdelingen in Nederland werden gedoogd, is er steeds meer sprake van formele uitsluiting van illegale vreemdelingen op allerlei fronten.

In de tweede plaats is het van belang om binnen de 'gifteconomie' een onderscheid te maken tussen de ondersteuning gegeven door familieleden en vrienden enerzijds en hulp vanuit de informele en charitatieve instanties die (beperkte) hulp bieden aan vreemdelingen zonder een geldige verblijfstatus (Pluymen en Minderhoud 2002, Rusinovic *et al.* 2002). Parallel aan de nieuwe vreemdelingenwet en een stijgend aantal uitgeprocedeerde asielzoekers die op straat belandt, ontwikkelt zich een onbekend aantal opvanginstanties die specifieke groepen illegale vreemdelingen elk op eigen wijze ondersteuning geven. Soms bieden dergelijke instanties uitsluitend nachtopvang of verstrekken zij wekelijks geringe geldbedragen, soms gaat het ook om informele instanties die illegalen 'in huis' opnemen en werk aanbieden. Het betreft ook instanties die zich uitsluitend bezig houden met het ontwikkelen van vaardigheden bij illegale, uitgeprocedeerde asielzoekers om door te

migreren of naar het herkomstland terug te keren. Uit het onderzoek van Rusinovic *et al.* blijkt dat instanties die langdurige opvang - meer dan drie maanden - bieden slechts in beperkte mate aanwezig zijn. Het voert in de ogen van deze auteurs dan ook te ver om over een alternatief vangnet onder de bijstandswet te spreken (2002: 78).

In de context van illegaal verblijvende migranten die geen rechten hebben op formele voorzieningen van de verzorgingsstaat en waarvan de toegang tot deze voorzieningen op systematische wijze wordt afgesloten, valt het te verwachten dat de informele economieën - de informele arbeidsmarkt en de gifteconomie - belangrijk zullen zijn en wellicht met verder restrictief beleid in toenemende mate belangrijker zullen worden. Op basis van het eerder aangehaalde onderzoek onder illegalen valt ook te verwachten dat de verschillende economieën niet voor alle etnische groepen van even groot belang zullen zijn. Anders geformuleerd: illegale vreemdelingen uit de verschillende etnische groepen hebben niet in gelijke mate toegang tot de verschillende economieën (vergelijk Engbersen *et al.* 1999). Naarmate illegalen beter in staat zijn om zelfstandig in hun levensonderhoud te voorzien - bijvoorbeeld door het verrichten van informele arbeid - zullen zij minder aangewezen zijn op de 'gifteconomie'. Omgekeerd valt ook te verwachten dat een slechte toegang tot de arbeidsmarkt een grotere afhankelijkheid ten opzichte van de 'gifteconomie' met zich mee zal brengen. Illegale vreemdelingen die deel uitmaken van gevestigde omvangrijke gemeenschappen zullen naar alle waarschijnlijkheid niet of nauwelijks gebruik maken van instanties uit het opvangcircuit, maar veeleer een beroep doen op hun familieleden, vrienden of landgenoten (Staring 2001a).

In het navolgende zullen we ons dan ook in de eerste plaats richten op het beantwoorden van de vraag hoe deze illegale vreemdelingen in hun levensonderhoud kunnen voorzien en wat het belang is van de verschillende hierboven beschreven economieën. In de tweede plaats zullen we aandacht besteden aan de wijze van huisvesting en de rol die derden spelen bij het verkrijgen van onderdak en het vinden van (informeel) werk. Dit betekent dat we aan mogelijke andere bestaansstrategieën of verblijfstrategieën⁴³ - uitgezonderd het benutten van sociaal kapitaal - nauwelijks aandacht zullen besteden. Tegelijkertijd zijn we ervan overtuigd dat met het beschrijven van

⁴³ Engbersen definieert verblijfstrategieën als de strategische activiteiten die zich richten op het verlengen van het verblijf in Nederland en het voorkomen van eventuele uitzetting. Hij onderscheidt vier belangrijke strategieën: het benutten van sociaal kapitaal, manipuleren met de eigen identiteit, aangaan van een (schijn)huwelijk en het strategisch opereren in de openbare ruimte (1999: 219-37).

de positie van illegalen op de arbeidsmarkt (inkomen) en de huisvestingsmarkt (onderdak) én het belang van derden (sociale netwerken) hierbij, de meest substantiële bestaanstrategieën zullen worden beschreven.

4.5.1 Inkomsten uit informele arbeid en anderszins verkregen inkomsten

Van de 156 respondenten beschikken ten tijde van het interview 53 respondenten niet over (informele) inkomsten uit arbeid. Hier zijn ook de respondenten onder gerekend die arbeid verrichten zonder dat hier een directe financiële tegemoetkoming tegenover staat. Deze respondenten (N=5) ontvangen in ruil voor het werk dat zij verrichten eten, of hebben onderdak zonder dat hier verdere kosten voor hen aan verbonden zijn. Het ging hierbij vooral om respondenten van Sri Lankaanse origine. Als we de participatie op de (informele) arbeidsmarkt naar herkomstland specificeren blijken er opmerkelijke verschillen te bestaan tussen illegalen uit de verschillende herkomstlanden.

Tabel 4.13 Respondenten naar herkomstland en naar inkomsten uit arbeid (absolute aantallen)

	ja, uit formeel werk	ja, uit zwart werk	ja, uit niet-monetair werk of uit criminaliteit	nee	totaal
China		18		1	19
Iran		5	1	8	14
Somalië		4		15	19
Sri Lanka		12	1	4	17
voormalig Joegoslavië		11		8	19
voormalige Sovjet-Unie	1	13	1	2	17
Marokko	2	10	1	7	20
Turkije	2	19		5	26
anders		2		3	5
totaal	5	94	4	53	156

De Chinese en de Turkse respondenten zijn het actiefst op de arbeidsmarkt. Zij werken vrijwel allemaal en beschikken dan ook voor een belangrijk deel over een inkomen. Hiertegenover staan de respondenten uit Marokko, het voormalige Joegoslavië, Iran en in het bijzonder Somalië die ten tijde van de interviews vaak geen baan hadden en daarmee ook de inkomsten moesten missen. Het ontbreekt ongeveer eenderde van de respondenten aan werk en directe financiële inkomsten uit arbeid. Dit percentage arbeidslozen onder de illegale vreemdelingen komt overeen met bevindingen uit het onderzoeksproject *De ongekende stad* waar ook ongeveer eenderde van de illegalen zonder werk zat (Van der Leun en Kloosterman 1999: 128). Dit lijkt ook één van de weinige overeenkomsten want in vergelijking met deze bevindingen is het aandeel illegale vreemdelingen dat betaald wit werk in de formele economie verricht, enorm afgenomen. Van der Leun en Kloosterman komen nog tot een percentage van dertig procent dat wit werk verricht

(*Ibid.*). In ons onderzoek gaat het nog slechts om een enkeling- om precies te zijn vijf personen - die nog vanuit een oude situatie formeel zijn blijven werken of op oneigenlijke gronden met een sofi-nummer werken.

Een voorbeeld van dit laatste is de illegale Turkse respondent Murat (124) die in het Westland bij een rozenkwekerij werkt. Zijn vader die in het verleden in Nederland heeft gewoond en gewerkt heeft zijn sofi-nummer aan Murat gegeven. De nog jonge Murat is via familie in contact gebracht met een Turkse koppelbaas via wie hij bij een Nederlandse rozenkweker is beland. Zijn werk is voor een deel wit en hij vermoedt dat de koppelbaas tenminste over deze uren belasting betaalt. Dat hij verder niet over een medische verzekering beschikt, zijn loon slechts nog geen zes euro per uur bedraagt en hij zijn salaris wekelijks cash ontvangt, lijkt zijn gedachtegang echter niet te ondersteunen.

Het uiterst geringe aantal illegale vreemdelingen dat nog formeel wit werkt in vergelijking met enkele jaren geleden maakt duidelijk dat de overheid via verschillende wetgevingen er goed in lijkt te zijn geslaagd om de formele arbeidsmarkt voor illegale vreemdelingen af te sluiten. Een effect van deze formele afsluiting van de arbeidsmarkt lijkt een stijging van het aantal koppelbazen of malafide uitzendbureaus te zijn die illegale vreemdelingen informele emplooi bieden op dezelfde werkplekken als waar illegalen in een eerdere fase rechtstreeks en formeel in dienst waren bij werkgevers. Slechts één respondent uit het huidige onderzoek beschikt over een formele witte baan en is direct in dienst bij een Nederlandse werkgever. Dit betekent dat illegale vreemdelingen vaker in dienst zijn van een koppelbaas met alle afhankelijkheden en kwetsbaarheden die hiermee samengaan waaronder in veel gevallen een lager salaris.

Volgens een rapportage van het Westland Interventie Team – waarin de belastingdienst, het Openbaar Ministerie, het GAK en de arbeidsinspectie samenwerken – staan in Den Haag ruim 2000 agrarische uitzendbureaus ingeschreven bij de Kamer van Koophandel. Volgens een schatting van het ministerie van Sociale Zaken zijn ongeveer 600 van deze uitzendbureaus als malafide te karakteriseren met een geschatte omzet van 55 miljoen euro per jaar (Schenk 2001a).

Tabel 4.14 Sectoren waarbinnen respondenten werken⁴⁴

sector	N	%	DOS* (in %)
tuinbouw	16	14	20
schoonmaak	14	12	17
industrie en bouw	14	12	14
horeca	25	22	12
overige persoonlijke dienstverlening	25	22	10
handel en detailhandel	15	13	9
haven en transport	4	3	5
drugs	1	1	13
prostitutie	1	1	
totaal	115	100	100

*DOS= De ongekende stad, Bron: Van der Leun en Kloosterman (1999: 142)

Respondenten werken in allerlei sectoren, maar er zijn twee sectoren die er expliciet uitspringen: de horeca en de persoonlijke dienstverlening. Als we kijken naar de derde kolom in tabel 4.14 blijkt dat bijna de helft van de respondenten werkzaam is in één van beide sectoren. Daarnaast werkt een substantieel deel van de respondenten in traditionele sectoren voor illegale arbeid waaronder de tuinbouw en de schoonmaaksector. Ter vergelijking is in de laatste kolom de verdeling van de respondenten die deel uitmaken van het onderzoeksproject *De ongekende stad* (DOS) toegevoegd. Deze gegevens baseren zich op de werkplekken van 140 illegale vreemdelingen rond 1995, terwijl de data voor het onderhavige onderzoek in 2001 en voor een klein deel in 2002 hebben plaatsgevonden (Van der Leun en Kloosterman 1999). Bij beide projecten gaat het om een relatief gering aantal personen die de onderzoeksgroep vormen, terwijl in het DOS onderzoek naar verhouding minder uitgeprocedeerde asielzoekers in de onderzoeksgroep zaten. Verder was een deel van de respondenten uit het DOS onderzoek in de criminaliteit (drugs) of prostitutie werkzaam terwijl in het onderhavige onderzoek dit slechts in zeer beperkte mate werd aangegeven. Deze ogenschijnlijke afname is echter vooral het resultaat van de werving van respondenten. In het DOS project zijn we bijvoorbeeld gericht naar respondenten gaan werven op Perron Nul. Ondanks deze beperkingen is het interessant om in tentatieve zin te kijken in hoeverre en in welke sectoren er zich verschuivingen hebben voorgedaan.

In de eerste plaats kunnen we constateren dat illegale vreemdelingen meer in de persoonlijke dienstverlening zijn gaan werken. Het betreft in vergelijking met de DOS bevindingen meer dan een verdubbeling van het percentage respondenten dat in deze sectoren werkzaam is. Het gaat dan voor ruim de helft om illegale vreemdelingen uit de zogenaamde nieuwe (asiel)migratielanden: Iran, Sri Lanka en in het bijzonder de voormalige

⁴⁴ Gegevens van respondenten die ten tijde van het interview geen baan hadden, maar dit in het verleden in Nederland wel hebben gehad, zijn eveneens meegenomen in de beschrijving van werk.

Sovjet Unie. Zij zijn voor een belangrijk deel actief als kinderoppas, als schoonmaak(st)er, als hulp in de huishouding of combineren al deze activiteiten zoals, bijvoorbeeld, de Russin Helen:

Helen is van beroep boekhoudster en na haar echtscheiding zoekt ze haar dochter – twee kleine kinderen en getrouwd met een Nederlandse man in Rotterdam - op. Met een toeristenvisum reist ze naar Nederland en eenmaal bij haar dochter, schoonzoon en kleinkinderen aangekomen, zegt ze tijdens het interview: "toen ik zag hoeveel hulp zij nodig hadden voor het huis en de verzorging van hun kinderen - Ze hadden nooit tijd om te koken, schoon te maken of voor hun zieke kind te zorgen – toen besloot ik te blijven. Mijn schoonzoon verdient meer dan genoeg om het hele gezin te kunnen onderhouden en ik voel me ook niet als een last voor het gezin". Haar schoonzoon betaalt al haar onkosten en oma Helen zorgt voor de kinderen, doet de inkopen, maakt het huis schoon, kookt het eten en strijkt de overhemden van haar Nederlandse schoonzoon.

Naast deze au pair werken andere illegale vreemdelingen in de persoonlijke dienstverlening als privé-onderwijzer wiskunde of Russisch en zijn verschillende illegalen actief als allround particulier klusjesman. Zij schilderen huizen van (Nederlandse) particulieren en helpen mee met kleine en grote verbouwingen. De werkgevers van deze illegale vreemdelingen zijn vaak geen landgenoten maar werkende autochtone Nederlanders, die op deze wijze over een fulltime kinderoppas kunnen beschikken of iemand in huis hebben om de boel schoon te houden waar zijzelf niet meer aan toekomen. Sommigen zijn meer artistiek bezig als portrettekenaar, schilder of muzikant. In de tweede plaats zien we dat respondenten in belangrijke en in toenemende mate in de horeca zijn gaan werken. In vergelijking met het eerdere DOS onderzoek heeft de horeca als arbeidssector voor illegalen aan belang gewonnen. De illegalen die in deze sector werkzaam zijn, in het bijzonder Chinezen en Turken - verrichten soms werk voor autochtone Nederlanders, bijvoorbeeld als afwashulp in het restaurant, maar zijn vaker in dienst van een landgenoot. Het zijn de illegalen die tegen geringe bedragen lange werkweken maken. In de sectoren waarin illegale vreemdelingen in het verleden vaker over een formele 'witte' baan beschikten - tuinbouw, bouw, schoonmaak - werken nog steeds illegale vreemdelingen, maar zoals de tabel suggereert is het aandeel afgenomen. Ook dit zou kunnen wijzen op de impact van het beleid waardoor de risico's om illegale vreemdelingen in dienst te nemen groter zijn geworden. Het betreft hier overwegend de

traditionele sectoren waarvan bekend is dat daarin informele arbeid een belangrijke rol speelt. Sectoren waar zwarte arbeid moeilijk te controleren valt - horeca en 'overige persoonlijke dienstverlening' - zijn in toenemende mate belangrijk geworden. De toename in met name de persoonlijke dienstverlening valt al langer in andere landen waar te nemen (Van der Leun en Kloosterman 1999).

We hebben de respondenten ook gevraagd of ze naast hun informele inkomsten uit arbeid nog neveninkomsten genoten, bijvoorbeeld geld van familie, vrienden, vanuit de particuliere opvang of anderszins. Van de werkende respondenten (N=98) heeft dertig procent aanvullende inkomsten. Voor het grootste deel betreft het hier (financiële) steun van familie en vrienden en steun vanuit de particuliere opvang, in het bijzonder vanuit religieuze hoek. Het is daarnaast niet ongebruikelijk dat respondenten verschillende informele banen naast elkaar uitoefenen. Dit heeft te maken met het beperkte aantal uren dat men vaak werkt en met het 'los-vaste' karakter van het dienstverband. Bijna de helft van de werkende respondenten heeft een baan, die zijzelf als 'min of meer vast' omschrijven. Geen van de werkende respondenten werkt echter met arbeidscontracten, en de constatering dat zij een 'min of meer vaste' baan hebben, betekent dan ook feitelijk niet meer dat men onder gelijkblijvende omstandigheden er vanuit gaat deze baan te kunnen behouden. Ruim de helft van de respondenten geeft te kennen dat men over een tijdelijke baan beschikt. Zij blijven voortdurend bezig met het zoeken naar werk. Uit tabel 4.15 blijkt dat de meeste respondenten in staat zijn om op regelmatige basis te kunnen werken. Ongeveer eenderde geeft aan regelmatig zonder werk te zitten.

Tabel 4.15 Respondenten naar herkomstland en naar beschrijving continuïteit arbeid

	continue gewerkt	vooral gewerkt, soms zonder	regelmatig zonder werk	zeer onregelmatig	totaal
China	10	6	1		17
Iran	2		1	2	5
Somalië		2		1	3
Sri Lanka	8	3		2	13
voormalig Joegoslavië	7	2	2	2	13
voormalige Sovjet-Unie	3	8	1	1	13
Marokko	7	3	5	3	18
Turkije	5	5	9	3	22
anders		2	1	1	4
totaal	42	31	20	15	108

De meeste respondenten komen op maandbasis met hun verdiensten niet boven de 450 Euro uit.

Zoals we eerder constateerden waren 52 respondenten zonder werk en ontbrak het hen aan directe inkomsten uit werk. Dit roept de vraag op of en

hoe zij financieel weten rond te komen. Zoals uit tabel 4.16 blijkt, weet het overgrote deel van deze respondenten anderszins financiële inkomsten te genereren. Zij krijgen veelal geld van familieleden of vrienden, wonen bij hen in en krijgen de kost en inwoning op basis van loyaliteit en hoeven dan ook geen huur te betalen. Anderen kunnen dankzij charitatieve instanties die nachtopvang bieden, een wekelijkse financiële bijdrage leveren of in ruil voor het aanhoren van een preek en gezamenlijk gebed een maaltijd verstrekken. Eén uitgeprocedeerde asielzoeker studeerde dankzij studiefinanciering van een organisatie die buitenlandse studenten ongeacht hun verblijfsstatus ondersteunt.

Daarnaast ontvangt een enkele uitgeprocedeerde asielzoeker – ondanks de negatieve beschikking - een bescheiden financiële tegemoetkoming in het kader van het 'Zelf-Zorg-Arrangement (ZZA)'. Deze minimale 'uitkering' die vaak rond de 100 euro per maand ligt, is bedoeld voor asielzoekers die de uitslag van hun asielaanvraag buiten de asielzoekerscentra mogen afwachten.⁴⁵

Tabel 4.16 Werkloze respondenten naar herkomstland en naar andere inkomstenbronnen

	geen	uitkering	geld van familie of vrienden	liefdadigheid	anders	totaal
China	1					1
Iran		2	5			7
Somalië	7	2	2	1	3	15
Sri Lanka	1		2		1	4
voormalig Joegoslavië			5		3	8
voormalige Sovjet-Unie		1			1	2
Marokko	2		3		2	7
Turkije	1		2		1	4
anders	1		2		1	4
totaal	13	5	21	1	12	52

Bij nadere analyse blijken uiteindelijk 13 van de 156 illegale vreemdelingen over geen directe financiële inkomsten te beschikken. Zij zijn volledig afhankelijk van liefdadigheid of naaste familieleden die hen in huis hebben opgenomen en zonder verdere financiële verplichtingen kost en inwoning bieden. Voor een belangrijk deel gaat het hier om uitgeprocedeerde Somalische asielzoekers die zonder werk en inkomen van clangenoot naar clangenoot zwerven en volledig van hen afhankelijk zijn.

⁴⁵ Het Zelf Zorg Arrangement (ZZA) is voortgekomen uit onvoldoende opvangcapaciteit voor asielzoekers in 1998 waardoor de overheid naar andere opvangmogelijkheden is gaan zoeken. "Met het Zelf Zorg Arrangement mogen asielzoekers op vrijwillige basis zelf bij bijvoorbeeld bij familie of vrienden verblijven. In dat geval moeten asielzoekers zich één keer per week bij een opvangcentrum melden. Het centrum zorgt ervoor dat asielzoekers beschikbaar zijn voor de asielprocedure en informatie plus verstrekkingen ontvangen. (<http://www.coa.nl> onder "vormen van opvang").

Het is opmerkelijk dat een beperkt aantal respondenten zonder verblijfsstatus nog geld van de Nederlandse overheid ontvangt. Vijf respondenten ontvangen een geldbedrag in het kader van het zogenaamde ZZA, die door COA (Centraal Orgaan Opvang Asielzoekers) wordt verstrekt. Ondanks de illegale status van deze respondenten, die zelf aangaven eveneens een brief van de Nederlandse overheid te hebben ontvangen waarin hen is medegedeeld dat hun asielverzoek definitief is afgewezen en dat zij Nederland dienen te verlaten, is de uitkering niet stopgezet. Onder deze respondenten heerst verwarring; naast blijdschap over de uitkering die zij ontvangen, leven zij met het besef dat deze inkomsten van de één op de andere dag kunnen worden stopgezet. Geen enkele respondent beschikt over (extra) inkomsten via uitkeringen verstrekt in kader van de Bijstandswet, de WAO of AOW.

Vanuit het perspectief van de Nederlandse overheid lijkt het restrictieve beleid van de laatste jaren succesvol. De verzorgingseconomie - zo belangrijk voor arme burgers - lijkt daarmee voor illegale inwoners van Nederland niet of nauwelijks van belang te zijn als bestaansstrategie.

Onder de respondenten nemen de Somaliërs een uitzonderlijke positie in omdat zij veruit het minst werken. Slechts vier van de negentien respondenten beschikten ten tijde van de interviews over werk. Het algemene beeld dat prominent uit de interviews én uit het commentaar van de Somalische interviewers naar voren komt, kan het best getypeerd worden in termen van een gebrek aan toekomstperspectief en een verregaande marginalisering. Muhammed, één van de drie Somalische interviewers, reflecteert als volgt over zijn illegaal verblijvende landgenoten:

“De meeste van hen hebben geen werk, dat is een moeilijk verhaal. Een jonge man die geen werk heeft, die de hele dag thuis blijft, geen inkomen heeft. Zijn leven is moeilijk. De meeste blijven ook thuis. Ik vraag ze ook: “waarom ga je niet naar de bibliotheek, om er iets van te maken en op een goede manier je tijd te besteden; ga iets lezen, kranten of boeken om uit het isolement te komen. Ga naar buiten.” Ze zeggen dan dat ze geen zin meer hebben, helemaal geen zin of ze verliezen hun toekomst. Ze zeggen dat ze niet meer over de toekomst na kunnen denken, ze hebben helemaal geen zin meer om iets te doen. Hij zit al in een isolement. Dan vraag je: “Wat ga je doen”? Dan zeggen ze: “we gaan proberen ergens anders naar toe te gaan, naar de UK of noem maar op”. Ze zijn daar mee bezig. Dat is één van de problemen. Ze zijn uitgeprocedeerd en ze proberen ergens anders naar toe te

gaan binnen Europa. Probleem is dat ze niet terug kunnen keren, Amnesty International, allerlei NGO's en ook het IOM, allemaal zeggen ze dat de situatie in Somalië niet goed is".

De interviews met Somaliërs overtroffen vrijwel alle andere gesprekken in termen van moedeloosheid en somberheid. Een beeld dat als we de huisvesting van de illegale vreemdelingen beschrijven voor wat de Somaliërs betreft alleen nog maar in al zijn troosteloosheid wordt versterkt.

Een belangrijke veronderstelling in het huidige onderzoek is dat illegale vreemdelingen die deel uitmaken van een loyale, solidaire gemeenschap van landgenoten met mogelijkheden tot het verrichten van werk en huisvesting een betere uitgangspositie hebben om zich staande te houden in Nederland dan degene die dit moeten ontberen. In tabel 4.17 komt naar voren dat de Turken en de Chinezen in belangrijke mate voor een landgenoot werken, wat in veel gevallen betekent dat zij binnen de eigen etnische economie werken. De horeca is daarbij een zowel voor de Turkse als voor de Chinese respondenten een belangrijke werkgever.

Tabel 4.17 Respondenten naar herkomstland en naar werken voor een landgenoot

	ja	nee	totaal
China	16	2	18
Iran	2	5	7
Somalië	1	3	4
Sri Lanka	2	10	12
voormalig Joegoslavië	2	10	12
voormalige Sovjet-Unie	4	9	13
Marokko	3	15	18
Turkije	19	4	23
anders		3	3
totaal	49	61	110

Opmerkelijk is de situatie van een aantal Turks sprekende Iraniërs - zoals Kobra in onderstaande case beschrijving - en Bulgaren die aansluiting hebben gevonden bij de Turkse informele economie.

Kobra heeft in eerste instantie voor een Iraniër gewerkt die een uitzendbureau had. Die man bleek op een goede dag spoorloos vertrokken en zijn telefoon was afgesloten. Ze heeft nog ruim 900 euro van hem tegoed, die ze met werken voor hem had verdiend, maar naar dat geld kan ze fluiten. "waar kan ik naar toe, ik kan moeilijk als illegaal naar de politie stappen met het verhaal". Via dit uitzendbureau heeft ze wel contact gelegd met een Turkse man - waarschijnlijk een koppelbaas - die werk voor haar had in de champignons; snijden en steken. Maar dit werk was onzeker, soms werkte ze een week continue en dan was er weer geen werk, paar dagen wel en paar

dagen niet. Een Turkse man die ze op dit werk ontmoette, heeft haar vervolgens geïntroduceerd bij een Turkse bareigenaar waar ze nu werkt. Deze man heeft haar goed geholpen. Ze heeft ook een tijdje in zijn huis met zijn moeder gewoond. Heel erg aardige en behulpzame mensen. Dat hij het goed met haar voor had, bleek ook uit het feit dat hij haar niet heeft geïntroduceerd bij zijn broer die ook een café bezit. Die plek was niet goed voor haar, vond hij maar deze bar wel. Zelf heeft ze het er naar haar zin. Ze werkte afwisselend dagdiensten en avonddiensten. De laatste week werkt ze uitsluitend avonddiensten omdat de baas op zoek is naar een nieuwe barkeepster. Toen ik haar op het werk afzette bleek dat hij inmiddels iemand had gevonden. Kobra denkt dat het om een Poolse vrouw gaat, ze spreekt in elk geval geen Nederlands, noch Turks. Ze verdient 22,50 euro per avond voor 7 uur werken (van 19.00 tot 02.00 uur). Ongeveer drie euro per uur dus. Als ze ziek is, wordt ze niet doorbetaald. Geld krijgt ze na afloop van het werk in de hand en als haar baas te dronken is de volgende dag. Daar kan ze op vertrouwen. Haar werksituatie blijft enigszins vernederend voor Kobra. In het uurtje dat ik er gezeten heb wordt er veel aan haar getrokken door halfdronken mannen. Haar baas brengt haar elke avond na afloop van het werk naar huis en hem vertrouwt ze ook volledig. Over de klanten zegt Kobra: "ze denken dat ze alles kunnen zeggen en alles kunnen doen omdat je illegaal bent. Maar ik heb twee voordelen", zegt Kobra. "In de eerste plaats dat ik een vrouw ben. Hierdoor krijg ik meer hulp dan de illegale mannen in haar omgeving. Bijvoorbeeld bij het vinden van werk. In de tweede plaats omdat ik Turks spreek en daarmee toegang heb tot de Turkse gemeenschap waar van alles zwart en informeel gebeurt en men elkaar volledig afschermt en ondersteunt. Ze kopen zelfs hun tafels bij andere Turken, ze kopen hun eten bij Turken". Gemiddeld verdient ze 135 euro per week en daarmee kan ze haar huur betalen en eten kopen. Meer niet. "Als er iets bijzonders gebeurt kom ik in de problemen".

Sociaal kapitaal, in de betekenis van het vermogen sociale contacten ten gunste van je positie te mobiliseren, is juist op het terrein van arbeid - zoals ook uit het verhaal van Kobra blijkt - erg belangrijk. Maar goede contacten alleen zijn niet voldoende. Deze contacten moeten ook toegang tot de informele arbeidsmarkt hebben. Zij moeten in staat zijn om de illegale vreemdeling die zich op hen beroept, een baan te bezorgen of door te verwijzen naar een werkgever of koppelbaas met werk. Hier blijkt het belang van de mogelijkheden die er bestaan binnen de etnische gemeenschappen en het belang om toegang tot deze gemeenschappen te hebben. In vergelijking

met bijvoorbeeld de Turkse en Chinese groepen ontbreekt onder de Somaliërs het etnisch ondernemerschap vrijwel volledig. Dit betekent dat Somaliërs aangewezen zijn op informele arbeid buiten de gemeenschap met alle problemen van dien. Eén van de Somalische interviewers vertelt over de enige bedrijfstak waar de Somalische gemeenschap in Nederland rijk aan is en die zich heeft ontwikkeld rondom het zogenaamde 'qat' en één van de Somalische respondenten die daar werk heeft gevonden.

"Er zijn geen ondernemers onder de Somaliërs. De enige uitzondering hierop vormen de qat huizen. Dat is allemaal heel erg goed geregeld tegenwoordig. De qat komt gewoon met het vliegtuig via Schiphol Nederland binnen. Qathuizen zijn erg populair onder de Somaliërs. Hier in Rotterdam heb je er al twintig. Ze trekken zelfs Somaliërs aan uit de Scandinavische landen. Daar is qat strafbaar en kunnen ze voor gebruik celstraf krijgen. Dus komen ze hier om te kauwen, een paar dagen en dan gaan ze weer terug. Qat is een onstabiel product, soms komt het wel en soms komt het niet op tijd. Soms 30, 20 of 50 euro. Deze respondent werkt daar en als er verdiend wordt dan krijgt hij ook geld. Soms krijgt hij ook niks. Wat doet hij daar: schoonmaken. Qat kauwen is een sociale bezigheid, het is voor de gezelligheid. Mensen komen bij elkaar en kauwen samen in zo'n qathuis. Sommigen nemen het ook mee naar huis, maar de meesten gebruiken het in de huizen zelf. In een kamer zitten mensen op de vloer, iedereen krijgt een bundel qat, thee, koffie en wat er is in het midden en iedereen gaat kauwen. Men praat met elkaar, gezellig en dat duurt een paar uur, soms 3,5 uur. Sommigen nemen het me naar huis en gebruiken ook daar. Deze persoon let op dat de kamer netjes blijft, hij ruimt alles op voor de volgende dag, hij maakt schoon en verzorgt het drinken etc..."

Onder Nederlandse werkzoekenden vindt ruim de helft een plek op de arbeidsmarkt via de formele kanalen, hetzij door bemiddeling van arbeids- en uitzendbureaus of door zelf te reageren op een personeelsadvertentie (*de Volkskrant* 27 juli 1999). Uit de studie van Van den Tillaart komt naar voren dat vluchtelingen uit verschillende herkomstlanden in hun zoektochten naar werk de voorkeur geven aan verschillende kanalen. Zo beschrijven zij hoe legaal verblijvende Somaliërs net als Nederlandse werkzoekenden vooral werk zoeken (en vinden) via de reguliere kanalen als uitzend- en arbeidsbureau relatief. Legaal verblijvende Somaliërs maken slechts weinig gebruik hun sociale netwerken hierbij (Van den Tillaart *et al.* 2000: 142). Voor illegale vreemdelingen is deze weg naar werk afgesloten aangezien zowel op

de arbeidsbureaus als op de uitzendbureaus een verblijfsvergunning verplicht is alvorens men kan worden ingeschreven. Een slechte Nederlandse taalbeheersing maakt het voor de meeste illegalen ondoenlijk om zonder hulp van anderen op een Nederlandse vacature uit de krant te reageren. In tabel 4.18 staat beschreven hoe de respondenten dan wel aan hun baan zijn gekomen.

Tabel 4.18 Respondenten naar herkomstland en naar wijze waarop laatste baan is gevonden

	via familie	via kennissen	via koppelbaas	gesolliciteerd	anders	totaal
China	4	6	1	3	1	15
Iran		5				5
Somalië		3				3
Sri Lanka		10		2	1	13
voormalig Joegoslavië		11	1	1		13
voormalige Sovjet-Unie	1	11		1	2	15
Marokko	5	8		2	2	17
Turkije	6	7	6	1	1	21
anders		2			2	4
totaal	16	63	8	10	9	106

Veruit de belangrijkste weg naar werk loopt via vrienden en kennissen en in beduidend mindere mate via familieleden. Deze resultaten komen redelijk overeen met de bevindingen van het onderzoeksproject *De ongekende stad*. Beide onderzoeken laten zien dat bijna zestig procent van de respondenten werk vindt via vrienden en kennissen en vijftien procent dit bewerkstelligt met tussenkomst van familieleden. Eén opmerkelijk verschil betreft de rol van uitzendbureaus. In het huidige onderzoek heeft geen enkele respondent direct of indirect werk gevonden via een uitzendbureau terwijl in het DOS project dertien procent van de illegalen op deze wijze aan werk kwam (Van der Leun en Kloosterman 1999: 151-53).

Afgaande op onze bevindingen kunnen we allereerst constateren dat de formele wereld van wit werk in een tijdsbestek van een decennium voor illegale vreemdelingen lijkt te zijn afgesloten. Waar we vijf jaar geleden nog constateerden dat bijna eenderde van de illegale vreemdelingen nog over een formele baan beschikte en net als iedere andere burger in Nederland belasting betaalde en premies afdroeg, is er momenteel niemand meer die over een dergelijke positie beschikt. Dit betekent dat illegale vreemdelingen voor wat arbeid betreft in toenemende mate afhankelijk zijn geworden van de informele economie en de poortwachters die toegang bieden tot het zwarte werk. De koppelbazen die zijn opgestaan en als een buffer tussen de werkgevers en de illegale vreemdelingen zijn gaan staan, werken uiteraard niet uit altruïsme en de winsten worden bovenal van het salaris van de illegale vreemdeling afgeroomd. Meer in het algemeen blijkt een grotere

afhankelijkheid van de informele economie en koppelbazen samen te gaan met een sterkere mate van marginalisering.

In de tweede plaats kunnen we constateren dat de Nederlandse overheid er via wetgeving goed in lijkt te zijn geslaagd om illegaal in Nederland verblijvende vreemdelingen de toegang tot de verzorgingseconomie te ontzeggen. De afwezigheid van illegalen die formele arbeid verrichten, brengt met zich mee dat zij niet langer meer verzekerd zijn tegen ziekte en werkloosheid, vakantiegeld en kinderbijslag worden niet langer meer uitbetaald en huursubsidie ontvangt men - zoals in de volgende paragraaf nog zal blijken - al evenmin. Kortom twee van de vier door Engbersen *et al.* (2000) beschreven belangrijke economieën (de formele arbeidseconomie en de verzorgingseconomie) voor arme burgers en huishoudens om hun positie te verbeteren in Nederland zijn systematisch afgesloten voor illegale vreemdelingen. Wat resteert is de gifteconomie en de informele zwarte arbeidsmarkt. Wat deze laatste markt betreft, blijkt niet iedereen hier in gelijke mate toegang tot te hebben. De Chinese en Turkse gemeenschappen blijken hierbij voor de illegalen een belangrijk voordeel te hebben door een sterk ontwikkeld etnisch ondernemerschap met een zekere ruimte voor illegale arbeid. Waar de Chinese informele economie redelijk gesloten lijkt, is de Turkse informele economie in toenemende mate 'multi-etnisch' aan het worden. Het zijn niet uitsluitend Turken die hier werken, maar ook andere groepen hebben hier eveneens toegang tot waarbij een gemeenschappelijke taal een belangrijk voordeel is.⁴⁶

4.5.2 Huisvesting

Burgers concludeert dat illegale vreemdelingen in Nederland, onder andere voor wat huisvesting betreft, langdurig afhankelijk blijven van de etnische gemeenschap waarvan zij deel uitmaken. "Als het om huisvesting gaat rest daarbuiten niets anders dan liefdadigheid en de markt" (Burgers 1999: 117). Ook in het huidige onderzoek blijft de etnische gemeenschap, de markt en liefdadigheid van groot belang voor de positie van illegale vreemdelingen. De vraag is alleen in welke mate en onder welke omstandigheden. Onderstaande tabel 4.19 beschrijft de meest recente woonsituatie van de door ons geïnterviewde illegale vreemdelingen.

⁴⁶ De studie van Reil *et al.* naar de Turkse confectie industrie in Amsterdam ondersteunt het multi-etnische karakter van de informele Turkse economie, in elk geval voor zover het de werknemers betreft (Reil *et al.* 2001).

Tabel 4.19 Respondenten naar herkomstland en naar woonsituatie

	huur- woning van woningcor. of particulier	kamer in onderhuur van formele huurder	(huur) kamer particulier of pension	woont in bij familie	woont in bij vrienden of kennissen	ZVWVP	totaal
China	2	6	3	5	3		19
Iran	1		3	1	8	1	14
Somalië	2				6	10	18
Sri Lanka	2	10		1	4		17
voormalig Joegoslavië		6	1	4	6	2	19
voormalige Sovjet-Unie	2	2	2	3	7		16
Marokko	1	3	2	11	2		19
Turkije	2	2	11	7	2		24
anders		1	2			2	5
totaal	12	30	24	32	38	15	151

Ongeveer een derde van de respondenten (N=54) huurt een kamer van een particuliere verhuurder of huurt een kamer in onderhuur van een derde. Acht respondenten hebben een kamer of bed via de particuliere opvang en bijna de helft van de respondenten woont bij familie of vrienden in huis (Burgers 1999). Deze bevinding onderstreept het specifieke karakter van de etnische gemeenschappen waartoe de respondenten behoren en waarbij al in Nederland gevestigde familieleden bij sommige groepen een belangrijke rol spelen en bij anderen vrijwel volledig ontbreken.

Tabel 4.20 Respondenten naar herkomstland en naar etnische relatie tot huurbaas

	landgenoot	Nederlands	Turks	Marokkaans	Surinaams	anders	totaal
China	16	1		2			19
Iran	7	5				1	13
Somalië	16	1					17
Sri Lanka	10	3			1	1	15
voormalig Joegoslavië	11	4	1			3	19
voormalige Sovjet-Unie	9	4					13
Marokko	16	4					20
Turkije	21	3					24
anders	0	1	2			1	4
totaal	106	26	3	2	1	6	144

Burgers constateerde dat de woningmarkt voor Turkse, Marokkaanse en Kaapverdiaanse illegalen in Rotterdam vrijwel volstrekt homogeen is wat de etnische achtergrond tussen huurder en verhuurder betreft. Ze komen bijna altijd uit hetzelfde land (Burgers 1999: 100). Deze constatering stemt in belangrijke mate overeen met onze bevindingen. Het zijn vooral de Turkse, Chinese en Marokkaanse illegalen die een landgenoot als verhuurder hebben. Over de hele linie huurt bijna drievierde van de respondenten een ruimte van een landgenoot of woont bij een landgenoot in. Respondenten uit het voormalig Joegoslavië, de voormalige Sovjet Unie en Iran beantwoorden het minst aan dit algemene beeld. Naast landgenoten zijn autochtone Nederlanders de belangrijkste verhuurders van woonruimte; zij verstrekken aan bijna twintig procent van de respondenten woonruimte (vergelijk Burgers 1999: 100).

In tabel 4.21 kan men lezen dat ongeveer de helft van de respondenten huur voor de woonruimte waar hij/zij verblijft, betaalt.

Tabel 4.21 Respondenten naar herkomstland en naar al dan niet betalen voor woonruimte

	ja	nee	totaal
China	12	7	19
Iran	4	7	11
Somalië	1	18	19
Sri Lanka	11	6	17
voormalig Joegoslavië	9	10	19
voormalige Sovjet-Unie	10	6	16
Marokko	9	11	20
Turkije	15	10	25
anders	2	3	5
totaal	73	78	151

Als we uitsluitend de groep die van een landgenoot huurt analyseren op het al dan niet betalen van huur, blijkt dat respondenten ook bij landgenoten altijd huurkosten hebben. Een duidelijke uitzondering hierop vormen de Somalische uitgeprocedeerde asielzoekers. De Somalische illegalen betalen in geen enkel geval huur aan de Somaliërs bij wie ze inwonen wat zou kunnen duiden op een sterke etnische loyaliteit. Tegelijkertijd maken de verhalen van de Somalische respondenten duidelijk dat zij zich juist op het terrein van de huisvesting het meest kwetsbaar voelen. Als interviewers aan de Somalische respondenten vroegen hoe ze woonden, gaven zij vaak te kennen dat zij niet over een vaste woon of verblijfplaats beschikten. Dit wil niet zeggen dat ze op straat zwierven – wat in een enkel geval overigens wel gebeurde – of vaste klanten bij het Leger des Heils waren. Vrijwel alle Somaliërs verblijven bij een landgenoot zonder huur te betalen, maar leggen sterk de nadruk op het *tijdelijke* karakter van hun verblijf. Deze situatie wordt door hen echter als hoogst onzeker ervaren. Ze beseffen dat ze morgen, overmorgen of over drie maanden de vervelende boodschap kunnen krijgen dat ze naar een nieuw onderkomen op zoek moeten gaan. Een van de Somalische interviewers weet deze situatie op basis van de gesprekken die hij gevoerd heeft met zijn illegale landgenoten treffend toe te lichten:

“Ik heb hen [illegale Somaliërs] ook gevraagd hoe ze de toekomst zien. ‘Dan ga ik naar iemand anders in de Somalische gemeenschap’, zeggen ze. Ik ben er zeker van dat uitgeprocedeerde landgenoten onderdak kunnen krijgen binnen de gemeenschap. Tijdelijk voor drie of vier maanden onderdak en eten is geen probleem. [...] Als je iemand tijdelijk een bed geeft dan ben je ook verplicht om hem mee te laten eten. Hij zegt niet alleen dat hij mag komen om te slapen, maar dat betekent dat je hem mee laat eten. Dat je hem verzorgt. Als je [als ondersteuner] nou op een gegeven moment zelf in

een financieel moeilijke situatie komt te zitten, dan ga je op bezoek bij andere clangenoten en vraagt hen om steun: 'Je weet dat ik al vier maanden bezoek heb, kun je iets bijdragen?' Dat doen ze dan ook. Ze [uitgeprocedeerde Somalische asielzoekers] komen in de qathuizen, andere mensen weten dan dat hij uitgeprocedeerd is en ze steunen hem. Bezoekers van qathuizen geven dan ook kleine bijdragen. Kijk als ze echt dringende zaken nodig hebben dan moeten ze andere mensen vragen. Vragen is moeilijk, maar hij moet wel. Als ze niets vragen dan merkt niemand het. Het is een kwestie van vragen, hoe moeilijk dat ook is (Somalische interviewer).

De Somalische interviewers werden ook consequent door de geïnterviewde tijdens of na afloop van het interview benaderd met de vraag of hij ze niet enkele dagen in huis kon opnemen of iets voor hun situatie kon doen. Deze benadering bleek voor hen ook de geijkte manier te zijn om bij andere Somaliërs een plek voor de nacht te vinden. Hoe gaat dat in zijn werk:

"Als iemand die uitgeprocedeerd is bij je komt en om hulp vraagt, dan laat je hem binnen en biedt hem wat te drinken of te eten aan. Je vraagt aan hem: 'waar kom je vandaan?' Als het niet iemand van je eigen subclan is dan geef je hem tijdelijk hulp en probeert hem door te sturen naar iemand anders. Dat is echt verplicht voor iedereen uit Somalië. We gaan naar het qathuis en we zoeken naar iemand uit je clan en je subclan. Een vreemde is een ander verhaal. Misschien is het mogelijk één of twee nachten onderdak te bieden, maar meer... Somalische mensen die acht jaar hier zijn, zijn ook wat geïntegreerd en aan de situatie in Nederland gewend geraakt. Het heeft ook te maken met privacy, je kunt niet iemand vertrouwen die je niet echt kent. Dus onze cultuur is hier ook een beetje veranderd. [...] Als iemand sociaal dichtbij is dan moet je iemand in huis opnemen tot je een andere mogelijkheid vindt. Je kunt niet makkelijk zeggen: 'ik kan je niet helpen'. Dat is een schandaal. Als andere mensen [Somaliërs] dat horen dan heb je een groot schandaal. Kijk we zijn in Nederland, iedereen heeft zijn eigen leven en inkomen, een eigen huis en verzekering. Dat betekent dat sommigen misschien niet naar andere mensen kijken. Maar als je zelf een probleem krijgt dan krijg je ook geen hulp, geen ondersteuning, helemaal niets. Ze weten wat je hebt gedaan, je komt in een soort van isolement, mensen [Somaliërs] willen niets met je te maken hebben. Dus als je met de gemeenschap wat te maken wilt blijven hebben, moet je ook ondersteunen. [...] Maar we zijn geen sociale dienst en ook geen verzekeraar. We kunnen ze wel iets geven. Ze zitten in elk geval niet op straat. Maar ze leven wel in

voortdurende onzekerheid. Als er iets met mij gebeurt dan staat hij op straat, dan moet hij weer dat hele proces door de gemeenschap heen doorlopen. Daarnaast moeten ze wel iets doen, iets teruggeven, dat is een morele verplichting: bijvoorbeeld helpen in huis met de schoonmaak, keuken, koken, boodschap. Dat is normaal”.

De keerzijde van de gratis huisvesting ligt voor de Somalische illegalen besloten in het onzekere en tijdelijke karakter van deze vorm van huisvesting. Uiteindelijk is er sprake van een verregaande afhankelijkheid van de legale Somaliërs, zeker omdat de illegale Somaliërs vaak zonder werk zitten en dus geen zelfstandig inkomen hebben (vergelijk Portes and Landholt 1996). Illegaal verblijvende Somaliërs zijn met andere woorden vrijwel volledig afhankelijk van de Somalische gifteconomie waarin loyaliteit en ondersteuning altijd samengaat met specifieke kosten (Staring 2001a: 17-21).

Evenals bij het vinden van werk is het van belang om te kijken in hoeverre illegale vreemdelingen voor hun huisvesting baat hebben bij hun sociaal kapitaal en deze ook daadwerkelijk weten te benutten.

Tabel 4.22 Respondenten naar herkomstland en naar hoe woonruimte gevonden

	familie	vrienden	advertentie	werk	anders	totaal
China	5	7	2	4		18
Iran	1	6	1		2	10
Somalië		11			4	15
Sri Lanka	2	11			3	16
voormalig Joegoslavië	4	11	1		3	19
voormalige Sovjet-Unie	3	9		1	3	16
Marokko	14	4		1	1	20
Turkije	7	12	1	2	2	24
anders		2			3	5
totaal	36	73	5	8	21	143

Iets meer dan de helft van de respondenten weet onderdak te vinden via vrienden. In vergelijking met het vinden van werk spelen familieleden bij het zoeken naar woonruimte een belangrijkere rol. Voor een deel omdat illegale vreemdelingen uit de gevestigde groepen bij deze familieleden inwonen.

Blijven, terugkeren of verder migreren

Uit eerder onderzoek onder illegaal verblijvende Turken komt duidelijk naar voren dat illegale vreemdelingen gaandeweg hun verblijf in Nederland bindingen opbouwen op verschillende niveaus die er in sterke mate aan bijdragen dat ze zich in Nederland permanent willen vestigen (Staring 2001b). Voor een belangrijk deel zien we deze transformatie van een tijdelijk

verblijf naar een permanent verblijf ook bij respondenten in het huidige onderzoek terug. Het zijn vooral de respondenten uit de meer klassieke etnische groepen en een land als de voormalige Sovjet Unie, die aan dit beeld voldoen. De meeste respondenten uit deze herkomstlanden spreken de verwachting en hoop uit dat zij over tien jaar legaal in Nederland zullen zijn. Concreet gevraagd naar hoe ze dit denken te bewerkstelligen, geven de respondenten aan dat zij dit via een huwelijk hopen te realiseren. Respondenten die in de asielprocedure hebben gezeten, zijn veel minder stellig over hun toekomstverwachtingen. Zij geven aan vooral met vandaag en misschien met de dag van morgen bezig te zijn. Ze zeggen dat ze niet in staat zijn om over een langere tijdsperiode heen te denken "(ik kan zelfs niet over tien dagen denken) en raken geïrriteerd als de vraag aan hen gesteld wordt. Zoals één van de Somalische vrouwen aan de interviewer vertelde: "alleen Allah weet waar ik over tien jaar ben. Ik kan me er niets bij voorstellen, maar ik hoop op een veilige plaats, hier of daar, dat maakt voor mij niets uit. Op een veilige plaats en samen met mijn gezin" (147). Voor sommige ex-asielzoekers heeft de negatieve uitslag jaren op zich laten wachten, anderen zijn geïnterviewd nadat ze amper een maand in Nederland verbleven en al (voorlopig) uitgeprocedeerd waren. Deze teleurgestelde ex-asielzoekers geven allerlei redenen waarom zij Nederland niet verlaten. Bij velen leeft het idee dat men onmogelijk terug kan of terug wil naar het herkomstland een belangrijke rol. Anderen leven nog met de hoop dat zij met enig geduld nieuw bewijsmateriaal kunnen verzamelen zodat een hernieuwde asielaanvraag kans van slagen heeft. Weer anderen zijn het reizen en de onzekerheid moe.

Een van de Iraanse respondenten, een jonge vrouw, die samen met het gezin van haar vriendin naar Nederland was gevlucht, durft de onzekere stap naar een nieuw land niet aan. Ze vertelt dat het gezin van haar vriendin illegaal de oversteek naar Engeland heeft gemaakt en dat ze er sinds hun vertrek echt helemaal alleen voor staat. Op de vraag waarom ze niet met hen is mee gegaan, vertelde ze dat ze niet nog een keer een reis zonder papieren, met alle onzekerheden, spanningen en kans op arrestaties aankon. "De vreselijke tocht vanuit Iran naar Nederland" staat haar nog vers in het geheugen. En als de oversteek zou lukken, zou ze in Engeland ook weer helemaal opnieuw moeten beginnen, net zoals ze eerder in Nederland vanuit het niets haar netwerk heeft moeten opbouwen. Ze had net wat kennissen gemaakt, had recent een baan bij een Turkse werkgever gevonden en begon zich dankzij de

steun van haar Nederlandse, Turkse en Iraanse vrienden geestelijk en lichamelijk net wat beter te voelen.

Verschillende respondenten leven ook met de gedachte dat men gaat doormigreren naar een land waar er wellicht wel kans op een legaal verblijf als asielzoeker bestaat. Vooral onder de Iraanse, Somalische en Sri Lankaanse respondenten leeft de gedachte om naar een ander land (met meer mogelijkheden) te migreren sterk. Canada, Engeland en de Verenigde Staten zijn hierbij het meest populair onder deze respondenten.

4.6 Etnische gemeenschappen en drie patronen van overkomst en verblijf

Portes en Rumbaut (1990) laten zien hoe belangrijk etnische gemeenschappen – naast de wijze waarop nationale staten reageren op de komst van migranten - voor de mogelijkheden van (illegale) nieuwkomers zijn. De mate van ondersteuning zoals die binnen etnische gemeenschappen gegenereerd kan worden, is echter niet uitsluitend terug te voeren op mogelijke verschillen in *bereidheid* tot steunverlening. Ook in het onderzoeksproject *De ongekende stad* (vooral deel 2) bleek hoezeer de Turkse, Marokkaanse en Afrikaanse gemeenschap van elkaar verschillen in mogelijkheden tot ondersteunen, de mate waarin er daadwerkelijk steun werd verleend en de achterliggende motieven dan wel kosten die samengaan met deze ondersteuning (Engbersen *et al.* 1999). Evenmin is er aanleiding om te veronderstellen dat verschillende 'culturele tradities' ('Turken zijn van nature gastvrij') aan de verschillen in ondersteuning ten grondslag liggen. Wat bovenstaande analyse duidelijk heeft moeten maken, is de constatering dat zich - naast de *bereidheid* tot steunverlening - ook *mogelijkheden* tot steunverlening moeten voordoen.

De verschillende etnische gemeenschappen die deel uitmaken van dit onderzoek onderscheiden zich op allerlei punten van elkaar. In de eerste plaats wat omvang betreft (ziet tabel 4.1): De Turkse gemeenschap telde in 2001 ruim 300.000 personen, de Sri Lankaanse groep in Nederland telde in dat jaar nog geen 9.000 personen (CBS Statline). De etnische groepen kunnen, bijvoorbeeld, verschillen in (migratie)achtergronden, en achtergrondkenmerken als opleidingsniveau, participatie op de arbeidsmarkt en aandeel zelfstandig ondernemers. De verschillende kenmerken van een

etnische groep gaan ook samen met verschillende mogelijkheden voor illegale landgenoten om een bestaan te kunnen opbouwen.

Wat dit aangaat is de vergelijking tussen de Turkse en de Somalische gemeenschap in Nederland interessant. Uit de beschikbare sociaal-wetenschappelijke literatuur en meer journalistieke bronnen doemt er een beeld op waarbij onder beide groepen sprake is van een sterke onderlinge loyaliteit en bereidheid om elkaar te helpen, alleen zijn de mogelijkheden tot steunverlening vanuit de legale gemeenschappen totaal verschillend (Van den Tillaart 2000, Mat 2001, Staring 2001a).

Het onderzoek van Van den Tillaart *et al.* (2000) onder een aantal nieuwe etnische groepen in Nederland schetst een somber beeld van de Somalische gemeenschap en de 112 legaal verblijvende Somalische vluchtelingen in het bijzonder. Op 1 januari 2001 telt de Somalische gemeenschap 29.631 zielen (CBS Statline), die zich vrijwel allemaal in de jaren negentig in Nederland hebben gevestigd. Het is wat leeftijd betreft een éénzijdig samengestelde bevolkingsgroep. Deze bestaat voor 41% uit kinderen (jonger dan 15 jaar), jongeren en dertigers; 'ouderen' (44 jaar en ouder) zijn vrijwel volledig afwezig met slechts 4% van de totale groep. Volledige gezinnen waarbij beide partners en kinderen aanwezig zijn, zijn in Nederland grotendeels afwezig. Tweederde van de gezinnen is onvolledig. Het inkomensniveau van de Somaliërs is laag: tweederde van de respondenten uit dit onderzoek ontving studiefinanciering of een bijstandsuitkering. Nog geen dertig procent had betaald werk. Bovendien ondersteunde bijna de helft van de respondenten met hun geringe financiële middelen ook nog eens familieleden buiten Nederland. Werk vindt men vooral via het uitzendbureau, het arbeidsbureau speelde hierbij nauwelijks een rol en het sociale netwerk was evenmin van belang voor het vinden van werk. De banen waar het hier om gaat zijn vrijwel zonder uitzondering in loondienst. Zelfstandig ondernemerschap onder de groep van respondenten is uitgezonderd één - afwezig. Eigen woningenbezit is eveneens afwezig onder deze groep: Iedereen woont in een huurwoning. Clans, subclans en familienetwerken spelen een belangrijke rol als het gaat om vertrouwen en wederzijdse ondersteuning. Tevens is er sprake van sterke afgunst en wantrouwen juist tussen clans en binnen de clans tussen de verschillende subclans.

De Turkse gemeenschap vormt in zekere zin het spiegelbeeld van de Somalische groepen in Nederland. Sinds de werving van gastarbeiders en de spontane binnenkomst van Turkse arbeiders rond 1960 begon, heeft zich inmiddels een gemeenschap van ruim 300.000 Turken in Nederland gevestigd

waarbij onvolledige gezinnen eerder uitzondering dan regel zijn. Deze Turkse gemeenschappen zijn evenwichtig samengesteld voor wat leeftijdsopbouw betreft. Ondanks dat er nog steeds relatief veel werklozen onder de Turken zijn, staat dit werkloosheidspercentage in geen verhouding tot werkloosheid onder de Somalische migranten. Daar komt bij dat het ondernemerschap onder de Turken floreert. Ongeveer 11 procent van de Turkse beroepsbevolking is zelfstandig ondernemer, tegen negen procent onder de Nederlandse beroepsbevolking (Rath en Kloosterman 1998: 5) Turkse ondernemingen zijn in vergelijking met bedrijven uit andere etnische groepen weliswaar het minst levensvatbaar, maar bieden wel een zekere ruimte voor informele arbeid waar illegalen van kunnen profiteren (Staring 2001a). Welk deel van de Turken in Nederland over een eigen woning beschikt is onduidelijk, maar dat het niet ongebruikelijk is zeker. Onder Turken is er sprake van een sterke loyaliteit en oriëntatie op de eigen groep zoals dat bijvoorbeeld blijkt uit het hoge percentage transnationale huwelijken. Tachtig procent van de afgesloten huwelijken in Nederland waarbij tenminste één Turk bij betrokken is, is gesloten met een Turkse partner van buiten Nederland (Hooghiemstra 2000).

Deze korte en impressionistische schets laat zien dat de Turkse gemeenschappen in Nederland een groter potentieel tot ondersteuning hebben dan de Somalische gemeenschappen. Ondanks dat er zowel onder de Turken als onder de Somaliërs sprake is van een sterke etnische loyaliteit zijn de mogelijkheden voor illegale Turken vele malen beter dan voor de illegale Somaliërs. Turkse illegalen hebben toegang tot een grotere gemeenschap met een sterk ontwikkeld ondernemerschap met ruimte om op informele wijze geld te verdienen. Bij Somaliërs ontbreken deze zaken en worden illegalen bovendien geconfronteerd met legaal verblijvende landgenoten die zelf in het merendeel van de gevallen ook in een situatie van armoede het hoofd boven water moeten zien te houden. De afstand tussen de illegale en de legale Somaliër is - uitgezonderd de verblijfsdocumenten - relatief klein.

Op basis van de uitkomsten van het kwalitatieve deelonderzoek doen zich drie van elkaar te onderscheiden patronen voor. Deze patronen zijn nauw verbonden met de wijze van overkomst, de aanwezigheid van ondersteunende sociale netwerken en kenmerken van de etnische gemeenschap. Een *eerste patroon* kunnen we waarnemen onder de illegale vreemdelingen die deel uitmaken van 'kwetsbare etnische gemeenschappen'. Het gaat hierbij in belangrijke mate om Somaliërs, Sri Lankanen en in mindere mate ook de Iraniërs. Deze illegalen zijn veelal met behulp van

mensensmokkelaars naar Nederland gekomen, hebben asiel aangevraagd, zijn uiteindelijk afgewezen, maar wel gebleven om vervolgens in de illegaliteit te belanden. De contacten die deze mensen hebben met anderen in Nederland zijn veelal beperkt en zeker in eerste instantie gerelateerd aan de asielprocedure. In het algemeen ontbreekt het hen bij aankomst in Nederland aan familieleden of vrienden. Zij zijn genoodzaakt om een nieuw netwerk van relevante contacten te creëren en doen dit in belangrijke mate tijdens de asielprocedure en eventueel later tijdens hun verblijf bij of contacten met particuliere opvanginstanties. Sommige illegale vreemdelingen slagen er beter in dan anderen om een nieuwe relevante contacten op te doen en een nieuw netwerk op te bouwen. Voor Somaliërs lijkt dit op de grootste moeilijkheden te stuiten gegeven de grote problemen die zij aangeven bij het vinden van werk en geschikte huisvesting. Maar ook de illegale vreemdelingen die er wel in slagen om tijdens en na de asielprocedure een nieuw netwerk op te bouwen zijn beperkt in hun mogelijkheden. Uit de aard van het dienstverband en de grote moeite die ze hebben met het vinden van werk, bijvoorbeeld, blijkt dat de nieuwe contacten van deze respondenten beperkt zijn evenals de mogelijkheden die zij hieraan kunnen ontleenen. Het ontbreekt deze respondenten vaak aan een gemeenschap van landgenoten die mogelijkheden biedt tot (het vinden van) werk, huisvesting en ontspanning. Zelfstandig ondernemerschap ontbreekt overwegend en de legale leden van deze gemeenschappen nemen op hun beurt ook een kwetsbare positie in de Nederlandse samenleving in. In hun oriëntatie op de toekomst zijn de illegale respondenten enerzijds gericht op alternatieve mogelijkheden om alsnog een status als asielzoeker te krijgen. Anderzijds willen ze zo snel mogelijk doormigreren maar weten niet hoe en waarnaar toe. Een belangrijk deel van deze groep zit dus naar eigen perceptie niet op de juiste plek of verdient het om alsnog erkend te worden. Het merendeel van de respondenten die onder dit patroon kon worden geschaard zijn in staat geweest om onder vaak zeer marginale omstandigheden toch steun bij landgenoten te vinden en in combinatie met (vaak incidentele) informele arbeid het hoofd net boven water weten te houden.

Een *tweede patroon* dat uit de interviews opdoemt, is gerelateerd aan die illegale vreemdelingen die redelijk tot goed in hechte etnische gemeenschappen zijn ingebed. Deze respondenten komen vaak op uitnodiging met een toeristenvisum, soms zelfstandig zonder documenten en soms met mensensmokkelaars naar Nederland. In vergelijking met de respondenten uit het eerste patroon beschikken zij beduidend vaker over

vrienden en familieleden in Nederland, die bereid zijn hen tot op zekere hoogte te ondersteunen of zelfs in huis op te nemen. Het gaat hierbij vooral om respondenten uit Turkije, China en Marokko en in beduidend mindere mate om respondenten uit het voormalige Joegoslavië. Deze respondenten hebben voor het overgrote deel werk, al is dit niet altijd binnen de eigen etnische groep. Wel beschikken ze allemaal over een redelijk omvangrijk netwerk met loyale contacten. Een belangrijk kenmerk van deze netwerken is de etnische homogeniteit; men onderhoudt vooral contacten met landgenoten en niet of nauwelijks met autochtone Nederlanders of andere migranten. Deze respondenten zijn normaal gesproken goed in staat het hoofd boven water te houden dankzij de loyaliteit en de mogelijkheden die er binnen de gemeenschappen van landgenoten bestaan. Voor veel van deze respondenten vormen deze gemeenschappen hun wereld in Nederland. Een wereld waarin men zich verstaanbaar kan maken en die vertrouwd is. Het is tevens de wereld waarin men woonruimte, werk en erkenning kan vinden. Ze verblijven weliswaar in Nederland, maar participeren in belangrijke en in toenemende mate in hun eigen, door landgenoten gedomineerde wereld.

Een *derde patroon* dat opdoemt uit het kwalitatieve materiaal wordt gevormd door illegale vreemdelingen uit de etnische gemeenschappen die in het alledaagse bestaan van de illegalen minder prominent aanwezig en van belang lijken te zijn. Het gaat hierbij vooral om respondenten uit de voormalige Sovjet Unie en het voormalige Joegoslavië en in mindere mate Iran. Respondenten uit de eerste twee landen - Iraanse respondenten dus uitgezonderd - komen relatief gemakkelijk en vaak op eigen gelegenheid (met de auto of trein) naar Nederland. Zij zijn vaak in het bezit van een toeristenvisum waarvoor vrienden garant zijn gaan staan. Hun komst is opvallend vaak gerelateerd aan Nederlandse geliefden of is geïnitieerd door formeel werk dat na verloop van tijd ophoudt. Voor respondenten uit alle drie herkomstlanden – Iraanse respondenten dus ook – geldt dat als ze eenmaal in Nederland zijn, ze weliswaar contacten met landgenoten onderhouden maar evenzo met Nederlanders. Opmerkelijk veel respondenten uit deze landen gaven te kennen dat ze belangrijke en vriendschappelijke contacten onderhielden met autochtone Nederlanders, die niet gerelateerd zijn aan het informele opvangcircuit. Deze respondenten werken vooral in de schoonmaak (bij particulieren of in hotels), in de persoonlijke dienstverlening (als oppas, au pair, huishoudster) of relatief zelfstandig (als straatmuzikant, kunstenaar, klusjesman, schilder, leraar). Veel respondenten vinden hun werk via autochtone Nederlanders en werken

ook relatief vaak voor Nederlanders. Pendelmigratie zijn we overigens onder de respondenten uit de voormalige Sovjet Unie en het voormalige Joegoslavië niet of nauwelijks tegengekomen. Deze vaak hoog opgeleide mensen oriënteren zich vaak in sterke mate op een legaal verblijf in Nederland (via een huwelijk met een Nederlandse ingezetene). In vergelijking met de andere twee patronen lijkt de etnische gemeenschap voor respondenten het minst belangrijk. Respondenten onderhouden allerlei relaties met landgenoten en wonen ook vaak met landgenoten, maar zijn voor arbeid niet van hen afhankelijk. Dit heeft van alles te maken met de toegang die men heeft tot Nederlanders en de relaties die men met hen onderhoudt. Veel respondenten spreken vaak ook wel wat Nederlands, volgen Nederlandse lessen en beheersen andere talen waar ze zich goed mee kunnen redden in hun kringen.

4.7 Besluit

De bevindingen uit het kwalitatieve deelonderzoek geven geen directe aanleiding om te concluderen dat een in toenemende mate restrictief vreemdelingenbeleid en een gebrekkige inbedding in een gemeenschap van landgenoten tot bepaalde vormen van overlevingscriminaliteit leidt. Eenvoudigweg omdat we niet gesproken hebben met illegale vreemdelingen die hun inkomsten uit criminaliteit genereerden. Het kwalitatieve materiaal laat wel goed zien hoe over de hele linie het leven in de Nederlandse illegaliteit zich heeft verhard. Illegale vreemdelingen zijn vrijwel volledig van de formele wereld van werk en voorzieningen – uitgezonderd gezondheidszorg en onderwijs voor de minderjarigen - afgesloten. Uit het kwalitatieve materiaal blijkt dat er afgetekende verschillen bestaan tussen groepen in de manieren waarop ze naar Nederland zijn gekomen en in de wijzen waarop zij in staat zijn in Nederland te verblijven. De vergelijking waar mogelijk met het eerdere onderzoek onder illegale vreemdelingen laat in dit verband een aantal interessante verschuivingen zien die niet allen zijn terug te voeren op een verschil in herkomstlanden.

Illegale vreemdelingen zijn in toenemende mate en vrijwel uitsluitend aangewezen op de informele arbeidsmarkt en op de gifteconomie om zich in Nederland staande te houden. Dit heeft verschillende consequenties. In de eerste plaats is men in toenemende mate afhankelijk geworden van de legale gemeenschap en soms ook van steun vanuit het informele opvangcircuit. In de tweede plaats brengt werken op de informele zwarte arbeidsmarkt een

grotere kwetsbaarheid met zich mee in termen van salariëring, werktijden en uitbuiting. Dit onderzoek heeft ook duidelijk gemaakt dat illegale vreemdelingen die tot de meer gevestigde gemeenschappen behoren het daarbij beduidend makkelijker hebben dan illegale vreemdelingen die veelal tot de nieuwe asiel bronlanden gerekend worden en waar de gemeenschappen een bescheiden potentieel tot ondersteuning kennen. Deze laatste illegale vreemdelingen zijn vaak vrijwel volledig afhankelijk van hun sociale omgeving, hoe beperkt deze ook is.

De analyse van de staandehoudingscijfers van de Vreemdelingendiensten laat zien we dat de staandehoudingen van illegale vreemdelingen uit alle herkomstlanden steeds minder vaak illegaal verblijf als reden hebben. De reden van staandehouding verschuift over deze vier jaar steeds meer naar de zogenaamde 'lichtere criminaliteit', waaronder voor een belangrijk deel de zogenaamde 'overlevingscriminaliteit' valt. In zekere zin kunnen we spreken van een proces van criminalisering binnen de hele groep van illegale vreemdelingen. In de tweede plaats bleek uit deze analyse dat vooral illegale vreemdelingen uit de nieuwe asiellanden (Iran, Somalië en Sri Lanka) en in iets mindere mate de voormalige Sovjet Unie en het voormalige Joegoslavië, staandegehouden worden voor zogenaamde 'lichtere delicten'. Ruim veertig procent van de staandehoudingen van Sri Lankaanse illegalen vindt plaats in verband met lichtere delicten.

Alhoewel we dus in directe zin niets kunnen zeggen over de consequenties van een restrictiever beleid en een gebrekkige inbedding op de criminele betrokkenheid van illegale vreemdelingen, kunnen we wel een omgekeerde redenering hanteren. In meer algemene zin kunnen we constateren dat de illegale vreemdelingen uit die herkomstlanden die volgens de bevindingen van het Vreemdelingen Administratie Systeem relatief meer crimineel betrokken zijn, volgens de kwalitatieve bevindingen de meest kwetsbare positie in de Nederlandse samenleving innemen. Zij bezitten zowel voor wat huisvesting betreft als positie op de informele arbeidsmarkt de meest onzekere en gemarginaliseerde plekken. Illegalen uit deze landen hebben geen legale gemeenschap achter zich staan met enig potentieel tot ondersteuning en zeker op de lange termijn ontbreekt het hen aan enig perspectief. Waar bijvoorbeeld illegale vreemdelingen uit de gevestigde gemeenschappen zich soms op langere termijn via een huwelijk met een landgenoot weten te legaliseren, zal deze optie voor bijvoorbeeld Somaliërs en Sri Lankanen moeilijker te realiseren zijn (Staring 2001b). Deze uitgeprocedeerde asielzoekers lijkt niet veel meer te resteren dan in

Nederland in een uiterst marginale positie te blijven dan wel door te migreren naar een ander land met meer mogelijkheden.

5.1 Mythen over illegaliteit

In deze slotbeschouwing worden de belangrijkste resultaten samengevat en staan we kort stil bij het thema van de onbedoelde effecten van het vreemdelingenbeleid. Bij dit laatste thema zullen wij ook inzichten uit ander (internationaal) onderzoek betrekken. Paragraaf 5.2 kan gelezen worden als een samenvatting van dit onderhavige onderzoek.

Voordat wij de samenvattende gegevens presenteren en ingaan op de onbedoelde en ongewenste effecten van vreemdelingenbeleid, willen we er de aandacht op vestigen dat de resultaten van het onderzoek drie gangbare mythen rond illegale vreemdelingen ondergraven of nuanceren.

De eerste mythe is dat Nederland zou worden overstroomd door illegale vreemdelingen. Dat is niet het geval. Op nationale schaal bezien herbergt Nederland een begrensd aantal illegale vreemdelingen. Onze schatting (tussen de 112 en 163 duizend illegalen) ligt wat hoger dan de schatting die het CBS recentelijk publiceerde (tussen de 46 en 116 duizend illegalen), maar op de schaal van Nederland gaat het om een in omvang begrensde groep. Op lokale of regionale schaal gezien ziet het beeld er wat anders uit. We hebben waargenomen dat in steden als Amsterdam en Rotterdam en in bepaalde regio's naar verhouding relatief veel illegale vreemdelingen voorkomen. En binnen steden zijn het vooral bepaalde wijken en plekken waarbinnen het verschijnsel van illegaliteit een omvangrijk verschijnsel is. Daarover is eerder gerapporteerd op basis van gedetailleerde studies over, bijvoorbeeld, Rotterdam-Delfshaven, Amsterdam-Bijlmermeer en Utrecht-Noord (Engbersen *et al.* 1999). In deze gebieden is een omvangrijke ongedocumenteerde populatie aanwezig die haar stempel drukt op het alledaagse leven, zowel in positieve als negatieve zin.

De tweede mythe is dat illegaliteit en criminaliteit hand in hand gaan. Ook dat is niet het geval. Een meerderheid van de illegale vreemdelingen maakt zich niet schuldig aan criminele activiteiten. Dit gegeven bevestigt eerdere

analyses van onze hand (Engbersen en Van der Leun 2001, Engbersen 2001). Niettemin tekent zich een tendens af dat vormen van 'overlevingscriminaliteit' in betekenis toenemen. Wij komen daar in paragraaf 5.2 en 5.3 op terug.

De derde mythe is dat illegale vreemdelingen, en in het bijzonder 'criminele' illegale vreemdelingen niet effectief uitzetbaar zijn. We zien echter dat ruim de helft van de staandegehouden illegale vreemdelingen effectief wordt uitgezet. Ook zien we dat de effectiviteit van het uitzetten van zogenaamde 'criminele' illegalen wat groter is geworden. Deze toename van effectiviteit kan niet louter verklaard worden uit een selectief staandehoudingsbeleid waarbij alleen makkelijk te verwijderen illegale vreemdelingen worden opgepakt (al speelt deze praktijk wel degelijk een rol). Dit gegeven maakt duidelijk dat, ondanks alle problemen rond uitzetting, beleidsdefaitisme niet op zijn plaats is.

Wel kan men zich de vraag stellen of niet andere mogelijkheden moeten worden onderzocht om de effectiviteit van uitzetting te vergroten. Daarbij kan gedacht worden aan de recente voorstellen die de Adviescommissie voor vreemdelingenzaken (ACVZ) heeft gedaan in haar advies *Vreemdelingen in bewaring* (2002). Daarin wordt een combinatie bepleit van klassieke en orthodoxe middelen voor uitzetting van 'criminele' illegalen. De ACVZ bepleit onder andere een veel betere registratie van vreemdelingen in de strafrechtsketen en een versterking van de regie over de coördinatie van de strafrecht- en de vreemdelingenketen. Daarnaast doet zij ook een aantal aanbevelingen gericht op de mogelijkheden van het strafrecht, waaronder (1) het inzetten van het instrument van de voorwaardelijke gevangenisstraf ('criminele' illegalen zouden een deels voorwaardelijke straf kunnen krijgen onder de bijzondere voorwaarde dat zij meewerken aan de vaststelling van hun identiteit, uit Nederland vertrekken en niet meer terugkeren); (2) het mogelijk maken van strafonderbreking bij vertrek uit Nederland; (3) het creëren van mogelijkheden voor voorwaardelijke invrijheidstelling onder de voorwaarde dat zij meewerken aan de vaststelling van hun identiteit, uit Nederland vertrekken en niet meer terugkeren. Het is de moeite waard om deze meer onorthodoxe maatregelen, die deels al worden toegepast in andere Europese landen (bijvoorbeeld Duitsland), nader te doordenken.

5.2 Tien vragen en antwoorden

In de discussie over illegale keren tien centrale vragen terug. In deze paragraaf geven we daarop een antwoord op basis van onze empirische resultaten:

1. Hoeveel illegale vreemdelingen telt Nederland?

In dit rapport is een schatting gemaakt van het aantal illegalen vreemdelingen dat jaarlijks in Nederland verblijft. Daarbij gaat het om een zich steeds wijzigende groep. Deze schatting is gemaakt met behulp van politiegegevens over de geregistreeerde illegaliteit. Daarbij moet worden benadrukt dat deze gegevens niet altijd betrouwbaar zijn en betrekking hebben op illegale vreemdelingen die zich door hun gedrag blootstellen aan het risico van staandehouding (bijvoorbeeld door illegaal te werken of door het plegen van delicten). Illegale vreemdelingen die een schaduwbestaan binnenshuis leiden, lopen immers niet het risico te worden staandegehouden, en kunnen in de schatting daarom niet verdisconteerd worden. Niettemin bieden deze gegevens de beste basis voor een schatting. Uit die gegevens kan, ten eerste, worden opgemaakt dat per jaar ongeveer 12.000 illegale vreemdelingen worden geregistreerd door de politie. In de periode 1997-2000 werden ruim 53.000 staandehoudingen verricht, die betrekking hadden op ruim 47.000 illegale vreemdelingen.

Op basis van de geregistreeerde illegaliteit zijn, ten tweede, schattingen berekend voor afzonderlijke jaren en voor langere periodes. Omdat we uitgaan van de veronderstelling van een gesloten populatie zijn de meest valide schattingen de schattingen voor de periode van een jaar. Wanneer we ons daarbij baseren op 1997, 1999 en 2000 (de jaren met de beste gegevens) kunnen we concluderen dat de schatting op jaarbasis *exclusief uit Oost- en West-Europa afkomstige illegale vreemdelingen* uitkomt op tussen de 65.000 en 91.000 illegalen.

Voor de groep Oost- en West- Europeanen is een zeer ruwe raming gemaakt, die uitkomt op tussen de 47.000 en 72.000 op jaarbasis. De betrouwbaarheid van deze berekening is echter aanzienlijk minder dan van die bij de andere groepen. Illegale West- en Oost-Europeanen zijn immers minder goed te schatten omdat in hun geval de assumpties sterker worden geschonden. Vermoedelijk zijn zij vaker 'te kort' in Nederland, hetgeen leidt tot een hoger aantal personen dat niet vaker dan één keer wordt gepakt en daarmee tot

een te hoge schatting. Wanneer we daar toch vanuit gaan zou het totaal op tussen de 112.000 en 163.000 illegale vreemdelingen op jaarbasis uitkomen. Hierbij moet met nadruk gemeld worden dat de onzekerheden groot zijn en dat dit laatste getal slechts een grove indicatie is.

2. Wat zijn de achtergrond- en persoonskenmerken van illegale vreemdelingen?

De populatie van illegale vreemdelingen bestaat vooral uit mannen van tussen de 20 en 40 jaar. In vergelijking met eerdere empirische studies blijkt het aandeel vrouwen onder de staandegehouden personen licht te zijn toegenomen, maar er is geen sterke stijging te constateren. Wat betreft landen van herkomst is het een zeer diverse groep. De staandegehouden illegale vreemdelingen komen maar liefst uit ruim 200 landen of gebieden van herkomst, verspreid over alle delen van de wereld. Deze sterke variatie in herkomst bevestigt recente inzichten over een toenemende heterogeniteit van migratiestromen, waaronder een toename van lange afstandsmigratie en een toename van Oost-West migratie. Het aandeel Oost-Europeanen en Afrikanen is toegenomen. In het algemeen komen de grootste groepen uit Oost-Europa, Afrika, West Europa en Azië. Het aandeel personen dat afkomstig is uit zogenaamde 'asiellanden' (landen waaruit in de betreffende jaren de meeste asielzoekers kwamen) maakt geen snelle ontwikkeling door, maar stijgt wel. Inmiddels beslaat het aandeel personen uit asiellanden meer dan een derde van het totaal aantal staandegehouden illegalen en het neemt het licht toe.

Het intensieve onderzoek onder 156 illegale vreemdelingen levert *aanvullende* inzichten op. Die groep bestaat voor ongeveer tweederde uit mannen en eenderde uit vrouwen. Het opleidingsniveau is laag: tweederde van deze groep heeft ten hoogste een lagere opleiding genoten. Dit komt voor een belangrijk deel door de aanwezigheid van illegale vreemdelingen uit gevestigde migrantengroepen (Turken, Marokkanen en Chinezen) en ten dele door het lage opleidingsniveau van respondenten uit een beperkt aantal 'nieuwe' migrantengroepen. Het betreft dan Somaliërs en in het bijzonder respondenten uit Sri Lanka, die bijna zonder uitzondering laag zijn opgeleid. Respondenten uit het voormalige Joegoslavië, de voormalige Sovjet-Unie en Iran hebben evenwel vaak een middelbare of hogere opleiding. Eenderde van de respondenten is gehuwd, maar slechts 17 wonen daadwerkelijk samen met hun partner. Van de 62 respondenten met kinderen hebben 24 personen

– vooral vrouwen – hun kinderen ook bij zich. De illegale verblijfsduur van de respondenten is relatief kort. Eenderde van de respondenten woont zelfs korter dan één jaar zonder geldige verblijfsdocumenten in Nederland. Uitgeprocedeerde asielzoekers verblijven over het algemeen korter illegaal in Nederland dan de migranten die zich om niet-politieke redenen in Nederland hebben gevestigd. Achttien procent van de geïnterviewde migranten verblijft langer dan vijf jaar illegaal in Nederland (de tijd die men in de asielprocedure heeft doorgebracht is niet meegerekend). Ruim eenderde heeft in Nederland asiel aangevraagd. Dit geldt vooral voor Somaliërs, Iraniërs en Sri Lankanen en in beperkte mate voor respondenten uit het voormalige Joegoslavië en de voormalige Sovjet Unie.

3. Waar verblijven en opereren illegale vreemdelingen in Nederland?

Uit tot op heden beschikbare informatie over de vier grote steden kwam naar voren dat het illegalenvraagstuk aanzienlijk omvangrijker was in Amsterdam en Rotterdam dan in Den Haag en Utrecht en dat de activiteiten van illegalen ook binnen de steden geconcentreerd waren in bepaalde wijken, en wel die wijken waar ook veel legale migranten woonachtig zijn.

De huidige gegevens bieden meer mogelijkheden om de spreiding in Nederland te bestuderen. Uit die gegevens kan worden opgemaakt dat ongeveer de helft van de illegale vreemdelingen wordt staandegehouden in de vier grote steden, en dat nog altijd het leeuwendeel van de staandehoudingen in Amsterdam en Rotterdam plaatsvindt. Wel zien we dat het totaal aantal staandehoudingen van illegale vreemdelingen buiten de vier grote steden *absoluut* gezien licht afneemt, maar *relatief* gezien iets toeneemt.

De niet-grootstedelijke politieregio's die relatief hoog scoren (boven de vier procent van het totale aantal staandegehouden illegalen over de periode 1997-2000) zijn Kennemerland, Brabant Zuidoost, Limburg Noord en Limburg Zuid, hetgeen naar alle waarschijnlijkheid te maken heeft met mogelijkheden voor illegaal werk.

In de politieregio's Drenthe, Gelderland-Zuid, Zaanstreek-Waterland, Gooi en Vechtsteek, Zeeland, Midden en West-Brabant en Flevoland worden heel weinig illegale vreemdelingen staandegehouden.

4. Waarvoor zijn illegale vreemdelingen staandegehouden door de politie?

Wanneer we alle staandehoudingen door de politie over de periode 1997-2000 samennemen (N=53.000) en kijken naar de redenen daarvan, dan blijkt dat ruim de helft van de illegale vreemdelingen die in aanraking komt met de politie, is staandegehouden voor zaken die niet als criminaliteit worden aangeduid, maar voor overtredingen van de vreemdelingenwetgeving of politieverordeningen. Ruim een derde van de illegale vreemdelingen is staandegehouden omdat zij verdacht worden van het plegen van delicten. Dit varieert van winkeldiefstal tot doodslag, maar betreft relatief vaak diefstalgerelateerde delicten en in mindere mate drugsgelateerde delicten. Hieruit kan worden opgemaakt dat het vooral gaat om zogenaamde 'overlevingsdelicten' die erop gericht zijn om inkomsten te verwerven om in het eigen onderhoud in de Nederlandse samenleving te voorzien.

5. In hoeverre worden illegale vreemdelingen effectief Nederland uitgezet?

Op basis van de beschikbare gegevens is geconstateerd dat iets meer illegale vreemdelingen effectief worden uitgezet dan 'heengezonden'. In de periode 1997-2000 is bijna 37% van de staandehoudingen gevolgd door een effectieve uitzetting tegen bijna 29% heenzzendingen. Effectieve uitzetting impliceert dat een persoon daadwerkelijk naar het land van herkomst wordt vervoerd. Het is nog steeds zo dat staandehoudingen voor illegaal verblijf of overtredingen wat vaker worden gevolgd door een effectieve uitzetting dan staandehoudingen voor misdrijven, maar dit patroon is minder sterk geworden dan in 1995.

Er zit een stijgende lijn in het aantal effectieve uitzettingen die niet alleen verklaard kan worden uit het oppakken van relatief makkelijk uitzetbare illegalen.

De uitzettingspraktijk is echter vooral problematisch in geval van moeilijke identificatie en slechte medewerking van de vreemdeling zelf en van hun land van herkomst. De uitzettingsproblemen zijn verder mede het gevolg van de gebrekkige samenwerking tussen de verschillende uitvoerende partners (politie, Vreemdelingendienst, Openbaar Ministerie, IND en Dienst Justitiële Inrichtingen).

6. Hoe zijn illegale vreemdelingen naar Nederland gekomen en wat is de rol van mensensmokkelaars?

Er bestaan grote verschillen tussen illegale vreemdelingen uit diverse herkomstlanden als het gaat om het gebruik van mensensmokkelaars. Zo maken illegale vreemdelingen uit de voormalige Sovjet Unie, het voormalige Joegoslavië, Turkije en Marokko niet of nauwelijks gebruik van smokkelaars. Illegale vreemdelingen uit de voormalige Sovjet Unie en het voormalig Joegoslavië kwamen vooral op *eigen gelegenheid* naar Nederland. Illegale vreemdelingen uit Turkije en Marokko komen relatief vaak met een *toeristenvisum* waarvoor familieleden of vrienden in Nederland zich garant stelden. Illegalen vreemdelingen uit Sri Lanka, Somalië en Iran zijn daarentegen zonder uitzondering met *smokkelaars* in Nederland terechtgekomen. Ook illegalen uit China zijn naar verhouding vaak met hulp van mensensmokkelaars in Nederland beland. Voor veel respondenten uit deze laatste landen met een achtergrond als asielzoeker bestaat er ook geen andere mogelijkheid om het land te verlaten. Zij zijn niet in staat om een paspoort of een ander reisdocument aan te vragen zonder enige verdenking bij de autoriteiten in het herkomstland op zich te laden. Zonder de valse documenten die smokkelaars aanleveren, of de reizen die de smokkelaars uit het herkomstland naar Europa organiseren is het voor deze groepen vaak onmogelijk om het herkomstland te verlaten.

In de onderzoeksgroep hebben 66 respondenten (43%) voor hun komst naar Nederland op enigerlei wijze mensensmokkelaars ingeschakeld. Een beperkt aantal huurde slechts voor een deel van de reis een smokkelaar in, of kwam dankzij de smokkelaars in het bezit van (valse) documenten waarmee men vervolgens op eigen gelegenheid naar Nederland reisde. Het merendeel van de respondenten die voor de komst naar Nederland van de diensten van mensensmokkelaars gebruik maakte, was echter volledig van hen afhankelijk. Als we een onderscheid maken tussen asielzoeker en niet-asielzoekers is er sprake van een duidelijke tweedeling. Acht van de tien uitgeprocedeerde asielzoekers heeft voor zijn komst naar Nederland mensensmokkelaars ingeschakeld, terwijl het bij de overige illegale vreemdelingen hooguit één op de tien betreft.

Smokkelroutes zijn verschillend van aard. Er bestaat een groot verschil tussen 'lange' smokkelroutes over land en 'korte' routes per vliegtuig. Deze verschillen vloeien in belangrijke mate voort uit de professionaliteit van mensensmokkelaars (bijvoorbeeld de mate waarin zij 'goede contacten' onderhouden met ambassades en beschikken over 'goede' documenten).

De ondersteuning van de smokkelaars beperkt zich niet altijd tot de reis. Uit de gesprekken met respondenten komt ook duidelijk naar voren dat smokkelaars hen vaak ook een 'vluchtverhaal' of 'asielverhaal' leren. Daarnaast hebben zij grote invloed op de uiteindelijke plaats van bestemming. Zij bepalen uiteindelijk het land van verblijf voor hun 'klanten'

7. In welke mate en op wat voor wijze hebben illegale vreemdelingen toegang tot de (informele) arbeids- en huisvestingsmarkt?

De twee belangrijkste strategieën van illegale vreemdelingen om hier in Nederland te verblijven zijn het verkrijgen van toegang tot de arbeidsmarkt (inkomen) en het verwerven van onderdak.

Arbeid

Tweederde van de geïnterviewde illegalen heeft inkomsten uit arbeid. Chinese en de Turkse illegalen zijn het actiefst op de (informele) arbeidsmarkt. Zij werken vrijwel allemaal en beschikken over een zelfstandig inkomen. Hiertegenover staan de respondenten uit Marokko, het voormalige Joegoslavië, Iran en in het bijzonder Somalië die vaak geen baan hadden. Het ontbreekt ongeveer eenderde van de respondenten aan werk en directe inkomsten uit arbeid.

Opvallend is het geringe aantal illegale vreemdelingen dat nog formeel wit werkt. Hieruit kan worden afgeleid dat de overheid via verschillende wetgevingen er goed in lijkt te zijn geslaagd om de formele arbeidsmarkt voor illegale vreemdelingen af te sluiten. Een neveneffect van deze formele afsluiting van de arbeidsmarkt lijkt een stijging van het aantal koppelbazen te zijn die illegale vreemdelingen informeel emplooi bieden bij deels dezelfde werkgevers waar illegalen in een eerdere fase rechtstreeks en formeel in dienst waren.

Bijna de helft van de respondenten is werkzaam in de persoonlijke dienstverlening en de horeca. Zij zijn vooral actief als kinderoppas en/of hulp in de huishouding, en soms als privé-onderwijzer of als klusjesman. De werkgevers van deze illegale vreemdelingen zijn vaak geen landgenoten, maar werkende autochtone Nederlanders. Illegalen die in de horeca werkzaam zijn - in het bijzonder Chinezen en Turken - verrichten soms werk voor autochtone Nederlanders, maar zijn vaker in dienst van een landgenoot. Het zijn illegalen die tegen geringe bedragen lange werkweken maken. In de sectoren waarin illegale vreemdelingen in het verleden vaker over een formele 'witte' baan beschikten - tuinbouw, bouw, schoonmaak - werken nog

steeds illegale vreemdelingen, maar hun aandeel lijkt af te nemen. Sectoren waar zwarte arbeid moeilijk te controleren valt - horeca en persoonlijke dienstverlening - zijn in toenemende mate belangrijk geworden. De toename in de persoonlijke dienstverlening valt al langer in andere landen van Europa en Noord-Amerika waar te nemen.

Bijna de helft van de werkende respondenten heeft een baan, die zijzelf als 'min of meer vast' omschrijven. Geen van de werkende respondenten werkt echter met arbeidscontracten. De overige helft geeft te kennen dat men over een tijdelijke baan beschikt.

Juist op het terrein van arbeid blijkt de betekenis van ondersteunende netwerken en relevante contacten. Daaraan ontbreekt het bij bepaalde groepen, bijvoorbeeld bij Somaliërs. Veruit de belangrijkste weg naar het verwerven van werk door illegalen loopt via vrienden en kennissen en in mindere mate via familieleden.

De formele wereld van wit werk lijkt voor de meeste illegale vreemdelingen te zijn afgesloten. Dit betekent dat illegale vreemdelingen in toenemende mate afhankelijk zijn geworden van de informele economie en daarin actieve 'poortwachters' die toegang bieden tot het zwarte werk. Meer in het algemeen blijkt een grotere afhankelijkheid van de informele economie en koppelbazen samen te gaan met een sterkere mate van marginalisering.

Huisvesting

Bijna de helft van de respondenten woont bij familie of vrienden in huis en een derde van de respondenten huurt een kamer van een particuliere verhuurder of huurt een kamer in onderhuur van een derde. De overige respondenten hebben een kamer of bed via de particuliere opvang.

Bijna drievierde van de respondenten huurt een ruimte van een landgenoot of woont bij een landgenoot in. Respondenten uit het voormalig Joegoslavië, de voormalige Sovjet Unie en Iran beantwoorden het minst aan dit algemene beeld. Naast landgenoten zijn autochtone Nederlanders de belangrijkste verhuurders van woonruimte; zij verstrekken aan bijna twintig procent van de respondenten woonruimte.

Het merendeel van de respondenten die van een landgenoot huurt betaalt huur. Een uitzondering hierop vormen de Somalische uitgeprocedeerde asielzoekers. Vrijwel allen verblijven bij een landgenoot zonder huur te betalen. Wel leggen zij sterk de nadruk op het *tijdelijke* karakter van hun verblijf. Niettemin is er sprake van een verregaande afhankelijkheid van de legale Somaliërs, omdat de illegale Somaliërs vaak zonder werk zitten en dus geen zelfstandig inkomen hebben.

Iets meer dan de helft van de respondenten weet onderdak te vinden via familie en vrienden. In vergelijking met het vinden van werk spelen familieleden en vrienden bij het zoeken naar woonruimte een nog belangrijker rol.

8. Welke rol spelen ondersteunende netwerken in de opvang van illegale vreemdelingen?

Drie patronen van overkomst en verblijf kunnen worden onderscheiden. Deze patronen zijn nauw verbonden met de wijzen van overkomst en de aanwezigheid van ondersteunende netwerken en kenmerken van de etnische gemeenschappen. Een eerste patroon treffen we aan bij illegale vreemdelingen die veelal met behulp van mensensmokkelaars naar Nederland zijn gekomen, asiel hebben aangevraagd en uiteindelijk zijn afgewezen om vervolgens illegaal te blijven. De contacten die deze mensen hebben met anderen in Nederland zijn veelal beperkt en gerelateerd aan de asielprocedure. In het algemeen ontbreekt het hen bij aankomst in Nederland aan familieleden of vrienden. Zij zijn genoodzaakt om een nieuw netwerk van relevante contacten te creëren en doen dit in belangrijke mate tijdens de asielprocedure en eventueel later tijdens hun verblijf bij of contacten met particuliere opvanginstanties. Sommige illegale vreemdelingen slagen er beter in dan anderen om nieuwe relevante contacten op te doen en een nieuw netwerk op te bouwen dat hen ook toegang tot werk en huisvesting kan verschaffen.

Een tweede patroon treffen we aan bij illegale vreemdelingen die redelijk tot goed in specifieke migrantengemeenschappen zijn ingebed. Zij komen vaak op uitnodiging, soms zelfstandig en soms met mensensmokkelaars naar Nederland. In vergelijking met illegale vreemdelingen uit het eerste patroon beschikken zij beduidend vaker over vrienden en familieleden in Nederland, die ook bereid zijn hen tot op zekere hoogte te ondersteunen of zelfs in huis op te nemen. Het gaat hierbij om illegalen uit Turkije, Marokko, China en in iets mindere mate respondenten uit het voormalige Joegoslavië. Zij hebben in belangrijke mate toegang tot de informele-arbeidsmarkt, zij het vaak altijd binnen de eigen etnische groep. Ook beschikken ze allemaal over een redelijk omvangrijk netwerk met loyale contacten.

Een derde patroon treffen we aan bij migranten uit vml. Joegoslavië en de voormalige Sovjet Unie. Zij zijn in staat om relatief gemakkelijk en vaak op eigen gelegenheid (met auto of trein) naar Nederland te reizen. Redenen van legaal werk en liefdesrelaties met Nederlanders liggen ten grondslag aan de

migratie. Het gaat in ons onderzoek om relatief hoog opgeleide migranten die veel contacten onderhouden met Nederlanders. Zij werken deels voor Nederlandse mensen en komen via Nederlanders aan een baan. Voor deze groep die relatief goed Nederlands spreekt, lijkt de eigen etnische gemeenschap van ondergeschikt belang. Zij participeren vooral in de 'Nederlandse wereld' en wensen zich vaak ook in Nederland te vestigen, in het bijzonder via het huwelijk. De door ons geïnterviewde migranten uit de voormalige Sovjet Unie en het vml. Joegoslavië voldoen dus niet aan de verwachting dat het hier zou gaan om pendelmigranten.

9. In hoeverre zijn nieuwe groepen illegalen meer op criminaliteit aangewezen dan groepen illegalen die kunnen terugvallen op meer omvangrijke, gevestigde etnische gemeenschappen?

Nieuwere groepen illegalen (bijvoorbeeld uit Iran, Somalië en Sri Lanka en in mindere mate uit de vml. Sovjet Unie en het vml. Joegoslavië) zijn meer op criminaliteit aangewezen dan illegale vreemdelingen uit Turkije. Bij Noord-Afrikanen (Marokkanen en Algerijnen) zien we (conform eerder onderzoek) opnieuw een oververtegenwoordiging in de staandehoudingsstatistieken, zij het dat dit nu minder wordt veroorzaakt door activiteiten in de drugssfeer. De verklaring voor de differentiële betrokkenheid van groepen bij criminaliteit kan deels worden gevonden in de uitkomsten van het intensieve onderzoek. Daarin is vastgesteld dat illegale vreemdelingen uit herkomstlanden die volgens de politiestatistieken relatief frequent betrokken zijn bij criminaliteit, in een erg kwetsbare positie verkeren. Zij nemen op de (informele) huisvestings- en arbeidsmarkt een zeer onzekere en marginale positie in. Daarnaast hebben illegalen uit deze landen geen legale gemeenschap achter zich staan met een substantieel potentieel tot ondersteuning en legalisering via het huwelijk. Waar illegale vreemdelingen uit de gevestigde gemeenschappen zich op langere termijn via een huwelijk met een landgenoot weten te legaliseren, lijkt deze optie voor bijvoorbeeld Somaliërs en Sri Lankanen veel moeilijker te realiseren. Zij lijken daardoor vatbaarder voor vormen van overlevingscriminaliteit.

10. In hoeverre is sprake van een toename van 'overlevingscriminaliteit' onder illegale vreemdelingen?

Wanneer we de politiestatistieken over de periode 1997-2000 bezien, dan valt op dat de categorie lichtere delicten (vooral vermogensdelicten en

delicten zonder nadere aanduiding) in omvang toeneemt, en wel van 18,5% naar 28,2%. In diezelfde periode is het totale aantal staandehoudingen in dezelfde periode is afgenomen (van ruim 14.000 naar 13.000), hetgeen gezien kan worden als een aanwijzing voor de stelling dat

'overlevingscriminaliteit' onder illegale vreemdelingen toeneemt.

Aangezien het totale aantal staandehoudingen is afgenomen, kan deze bevinding niet worden verklaard uit een toenemende inspanning van de politie, hetgeen een tweede verklaring zou zijn.

Een derde verklaring zou kunnen zijn dat de politie door de toegenomen maatschappelijke gevoeligheid voor criminaliteit en door verbeterde automatiseringsmogelijkheden eerder een delict weet te registreren dan voorheen. Dit zou dan echter niet alleen moeten gelden voor illegale vreemdelingen, maar ook voor legale inwonenden.

Wanneer we naar CBS data aangaande misdrijven in Nederland kijken, dan zien we inderdaad dat in de periode 1997-2000 het aantal geregistreerde misdrijven gepleegd door legale inwonenden (reguliere criminaliteitscijfers) over de hele linie toeneemt. Daar tegenover staat echter dat bij illegale vreemdelingen de stijging van vermogensdelicten, overige delicten Wetboek van Strafrecht en openbare-orde delicten veel sterker is dan bij (legale) inwonenden. Dit is voor ons een belangrijke empirische aanwijzing dat onder invloed van het aangescherpte vreemdelingenbeleid vormen van overlevingscriminaliteit (in het bijzonder vermogensdelicten) onder illegale vreemdelingen toenemen.

De toename van overlevingscriminaliteit kan worden beschouwd als een ongewenst en onbedoeld effect van het huidige restrictieve vreemdelingenbeleid

5.3 Onbedoelde effecten

Het terrein van internationale migratie laat velerlei onbedoelde gevolgen van menselijke interventies zien. In de eerste plaats zien we een aantal onbedoelde gevolgen die voortvloeien uit vroegere *koloniale politiek*, *economische interventies* en soms ook *militaire interventies*, evenals uit het wervingsbeleid ter rekrutering van gastarbeiders door West-Europese regeringen. Niemand heeft kunnen voorzien dat deze ingrepen grootscheepse en blijvende vervolgmigratie vanuit deze gebieden naar het eigen land, en vooral naar de grote steden daarbinnen, zouden opleveren. Vroegere interventies door West-Europese landen hebben onbedoeld economische en

culturele bruggen geslagen die nu worden benut. De aanwezigheid van grote aantallen Surinaamse, Turkse en Marokkaanse migranten - legaal en illegaal - getuigt daarvan.

Ook zien we het ontstaan van transnationale bindingen en betrekkingen tussen landen van herkomst en vestiging. De groeiende betekenis van *transnationale netwerken* waarbinnen culturele, economische en politieke uitwisselingen plaatsvinden stelt de paradigma's van het integratiebeleid door nationale staten ter discussie stellen. Tegelijkertijd doorkruisen transnationale netwerken het restrictieve nationale vreemdelingenbeleid. Middels dergelijke netwerken weten migranten immers zowel op legale wijze (via een toeristenvisum) als op illegale wijze (via illegale grensovergang) Nederland te bereiken.

Andere onbedoelde effecten zijn het gevolg van het *actuele restrictieve migratie- en vreemdelingenbeleid* dat vooral gericht is op het beheersen van ongewenste nieuwe migrantenbewegingen. Dit ontmoedigingsbeleid heeft mede geleid tot een *toename* van het aantal illegale vreemdelingen in Europa, simpelweg omdat meer ongewenste migranten eerder als illegaal worden geclassificeerd. Tegelijkertijd heeft de intensivering en modernisering van de grensbewaking, migranten in de handen van mensensmokkelaars gedreven. Het wordt immers steeds moeilijker om zelf op een simpele manier een grens te passeren. Uit dit onderzoek blijkt dat ruim 40 procent van de geïnterviewden via mensensmokkelaars naar Nederland is gekomen. De professionaliteit en gewetenloosheid van sommige mensensmokkelorganisaties vormen vervolgens weer een legitimatie voor nieuwe vergaande maatregelen. Maar dit ontmoedigingsbeleid heeft tegelijkertijd illegale vreemdelingen steeds meer naar de marge van de samenleving gedrongen door ze systematisch uit te sluiten van formele arbeid en publieke voorzieningen. Door dit uitsluitingsproces zijn illegale vreemdelingen meer dan voorheen een bedreiging gaan vormen voor de openbare orde. In de periode 1997-2000 zien we een stijging van het aandeel illegale vreemdelingen dan wordt staandegehouden op verdenking van het plegen van lichtere delicten (van 18,5% in 1997 naar 28,2% in het jaar 2000). Deze toename van overlevingscriminaliteit kan worden beschouwd als een zeer ongewenst, onbedoeld effect van het huidige vreemdelingenbeleid.

Naar onze overtuiging dient men zich nadrukkelijker rekenschap te geven van deze ongewenste effecten. Het is de vraag of maatregelen die nu mogelijk worden voorbereid, waaronder het strafbaar stellen van illegaliteit en het langer in bewaring stellen van illegale vreemdelingen, daarmee rekening

houden. Ze lijken eerder bij te dragen aan een verdere marginalisering en 'criminalisering' van groepen illegale vreemdelingen.

Het is de moeite waard om ook na te denken over andere beleidsopties waarvan een de-criminaliserende werking kan uitgaan. De eerste is nadenken over vormen van *selectieve arbeidsmigratie* (zowel tijdelijk als permanent), waardoor bepaalde illegale arbeiders niet langer meer illegaal hoeven te werken en waardoor de ontwikkeling van informele arbeidsmarkten (met bijbehorende koppelbazen en *subcontractors*) wordt tegengegaan (WRR 2001). Daar tegenover staat natuurlijk het risico dat (laaggeschoolde) arbeidsmigranten zich blijvend in Nederland vestigen - zoals in het verleden op grote schaal is gebeurd - en afhankelijk raken van sociale zekerheidsarrangementen.

De tweede is *selectieve legalisering* van illegale vreemdelingen. Daarbij kan men denken aan de relatief omvangrijke regulariseringsprogramma's zoals die in de voorbije jaren zijn uitgevoerd in landen als Italië en Spanje en in mindere mate in België en Frankrijk. Legalisering is - hoewel het beperkt blijft tot een reeds aanwezige illegale populatie - een radicaal middel ter beheersing van illegaliteit. Maar legalisering is geen gemakkelijke beleidsoperatie. Ten eerste is er het probleem van het ontwikkelen van toepasbare criteria die vervolgens ook weer nieuwe onderscheidingen aanbrengen binnen de populatie van illegalen, namelijk tussen diegenen die wel en die niet aan de specifieke vereisten voldoen (vergelijk het klassieke onderscheid tussen de *deserving* en *undeserving poor*). En ten tweede is er het probleem van de aanzuigende werking, namelijk dat andere groepen migranten worden aangetrokken indien op grote schaal legalisering plaatsvindt. Leerzaam zijn in de Verenigde Staten de ervaringen geweest met de *Immigration Reform and Control Act* (IRCA) uit 1986. Het doel daarvan was om illegale migratie een halt toe te roepen door enerzijds op grote schaal reeds in Amerika verblijvende illegalen te legaliseren en anderzijds zware straffen af te kondigen voor werkgevers die illegale vreemdelingen in dienst nemen. Achteraf heeft men moeten constateren dat twee zaken zijn gebeurd (Calavita 1994, Portes 2000). Ten eerste bleek dat de gelegaliseerden hun nieuwe status gebruikten om hun transnationale netwerken te versterken en weer andere familieleden over te laten komen, en ten tweede bleek dat de werkgevers wel handelden naar de letter van de wet, maar niet naar de geest daarvan. Zij vroegen hun werknemers wel naar hun 'documenten' maar controleerden deze niet op hun authenticiteit of gingen in zee met *subcontractors* die illegale arbeidskrachten konden leveren. Achteraf heeft

men moeten constateren dat IRCA geen bijdrage heeft geleverd aan het reduceren van illegale migratie. Ook laten verschillende internationale voorbeelden zien dat legaliseringsprogramma's die meestal als eenmalige oplossing worden gepresenteerd, dit zelden zijn (OECD 2000). Niettemin kan selectieve legalisering op de korte termijn problemen van openbare orde voorkomen en groepen in de Nederlandse incorporeren die *de facto* al zijn ingeburgerd en geïntegreerd.

Met andere woorden: net als het restrictieve vreemdelingenbeleid kunnen andere beleidsopties, waaronder het op ruimere schaal toestaan van selectieve arbeidsmigratie en selectieve legalisering, ongewenste effecten sorteren. De kunst van vreemdelingenbeleid lijkt er vooral in gelegen te zijn om een juiste balans te realiseren tussen verschillende beleidsstrategieën. Centraal staat daarin het vormgeven van een restrictief vreemdelingenbeleid, waaronder een effectief terugkeer- en uitzettingsbeleid. Maar ook vormen van arbeidsmigratie, naast selectieve legalisering, zouden in het vreemdelingenbeleid een plaats kunnen krijgen om te voorkomen dat een omvangrijke illegale onderklasse ontstaat die een bedreiging vormt voor de openbare orde.

Literatuur

Aalberts, M. (1989), *Operationeel vreemdelingentoezicht in Nederland*. Arnhem: Gouda Quint.

Aalberts, M. (1990), *Politie tussen discretie en discriminatie*. Arnhem: Gouda Quint.

Akers, R., J. Massey, W. Clarke and R. Lauer (1983), 'Are self-reports of adolescent deviance valid? Biochemical measures, randomized response and the bogus pipeline in smoking behaviour'. *Social Forces* 62(1), 234-51.

Algemene Rekenkamer (1999), *Aanpak illegale arbeid*. Den Haag: Sdu Uitgevers TK 1998-1999, 26.617, 1-2.

Bernini, P. en G. Engbersen (1999). 'Koppeling en uitsluiting: over ongewenst en onbedoelde effecten van de Koppelingswet'. *Nederlands Juristenblad* 2 (74), 15 januari 1999, 65-71.

Böcker, A. en K. Groenendijk (1996), 'Vuile handen of verbrande vingers? Een antwoord op Burgers'. *Migrantenstudies* 1996, nr. 1, 27-31.

Böcker, A. en K. Groenendijk (2000), 'Haken en ogen van juridische definities'. *Migrantenstudies* 2000, nr. 2, 81-86.

Boer, M. den (1995), 'Moving between bogus and bonafide: the policing of inclusion and exclusion in Europe'. In: R. Miles en D. Tränhardt, (red.) *Migration and European integration: The dynamics of inclusion and exclusion*. London: Pinter.

Bovenkerk, F., W. De Haan en Y. Yesilgöz (1991), 'Over selectiviteit gesproken!'. *Tijdschrift voor Criminologie*, 33 (3), 309-321.

Bruinsma, G. (1995), 'De onbetrouwbaarheid van de self-reportmethode'. *Tijdschrift voor Criminologie* 37(1), 77-80.

Burgers, J. (1995) *Niet thuis: De woonsituatie van illegale vreemdelingen in Rotterdam*. Utrecht: Onderzoeksschool AWSB.

Burgers, J. (1996) 'Natte vingers en vuile handen; over het schatten van het aantal illegale vreemdelingen. Een reactie op Böcker en Groenendijk'. *Migrantenstudies* 1996, nr. 1, 14-26 en 'nawoord' 32-33.

Burgers, J. en G. Engbersen (1999), *De ongekende stad 1: Illegale vreemdelingen in Rotterdam*. Amsterdam: Boom

Burgers, J. (1999), 'De huisvesting van illegalen'. In: J. Burgers and G. Engbersen, G. (red.), *De ongekende stad 1. Illegale vreemdelingen in Rotterdam*. Amsterdam: Boom, 88-117.

Burgers, J. en G. Engbersen (2000), 'Repliek'. *Migrantenstudies* 2000, nr. 2, 118-125.

Bustami, R., Heijden, P. van der, H. van Houwelingen en G. Engbersen (2001), 'Point and interval estimation of the truncated Poisson regression model'. In: B. Klein en L. Korsholm (eds.) *New trends in statistical modelling. Proceedings of the 16th International Workshop on Statistical Modelling*.

Odense: University of Southern Denmark, 87-94. (Een langere versie is ter publicatie aangeboden).

Calavita, K. (1994), 'U.S. Immigration and Policy Responses: The Limits of Legislation', in: W. Cornelis et al (red.), *Controlling Immigration. A Global Perspective*. Stanford: Stanford University Press, 55-82.

Caplowitz, D. (1979), *Making ends meet. How families cope with recession and inflation*. Londen: Sage Publications.

Castles, S. en M. Miller (1993), *The Age of Migration, International Population Movements in the Modern World*. Basingstoke en Londen: Macmillan.

Chavez, L. (1992), *Shadowed lives: undocumented immigrants in American society*. Fort Worth, TX, Harcourt Brace Jovanovich College Publishers.

Chin, K.L. (1999), *Smuggled Chinese. Clandestine immigration to the United States*. Philadelphia: Temple University Press.

Chiswick, B. (2000), 'The economics of illegal immigration for the Host economy'. In: Çinar, D., A. Gächter en H. Waldrauch, (red.). *Irregular migration: Dynamics, Impact, policy options*. Wenen: European Centre, 165-174.

Çinar, D., A. Gächter en H. Waldrauch, (red.) (2000), *Irregular migration: Dynamics, Impact, Policy Options*. Wenen: European Centre.

Clermonts, L. (1994), *Inzicht in toezicht: de praktijk van het vreemdelingentoezicht in Amsterdam en Rotterdam*. Arnhem: Gouda Quint.

Cornelius, W. (1982), 'Interviewing undocumented immigrants: methodological reflections based on fieldwork in Mexico and the U.S'. *International Migration Review*, 16 (2): 378-411.

Cornelius, W., P. Martin, en J. Hollifield (red.) (1994), *Controlling Immigration: A Global Perspective*. Stanford, Stanford University Press.

Crane, J. and M. Angrosino (1974), *Field projects in anthropology. A student handbook*. Morristown: General Learning Press.

Delaunay, D. en G. Tapinos (1998a), *La mesure de la migration clandestine en Europe. Volume 1: Rapport de synthèse*. Parijs: Eurostat/Commission Europeene: SEAE (Eurostat Working Papers).

Delaunay, D. en G. Tapinos (1998b), *La mesure de la migration clandestine en Europe. Volume 2: Rapport des experts*. Paris: Eurostat/Commission Europeene: SEAE (Eurostat Working papers).

Doomernik, J. (1998), 'Asielmigratie; problemen van regulering'. *Justitiële Verkenningen*, 24 (9), 8-18.

Doornbos, N. en K. Groenendijk (2000), 'Uitkomsten van asielprocedures: een cohortonderzoek'. *Nederlands Juristenblad*, 76 (6), 245-253.

Doornhein, L. & N. Dijkhoff (1995), *Toevlucht zoeken in Nederland*. WODC, nr. 148, Arnhem: Gouda Quint.

Engbersen G. en J.P. van der Leun (1995) 'Illegale vreemdelingen en criminaliteit, de differentiële kansenstructuur van illegalen', *Tijdschrift voor Criminologie* 37 (3), 238-256.

Engbersen. G., J.P. van der Leun en P. Willems (1995). *Over de verwevenheid van illegaliteit en criminaliteit*. Research Papers 95/03, Utrecht: Onderzoeksschool AWSB.

Engbersen, G. (1999), 'Panopticum Europa. Verblijfsstrategieën van illegale vreemdelingen'. In: J. Burgers en G. Engbersen (red.), *De ongekende stad 1. Illegale vreemdelingen in Rotterdam*. Amsterdam: Boom, 219-241.

Engbersen, G., J.P. van der Leun, R. Staring en J. Kehla (1999). *De ongekende stad 2. Inbedding en uitsluiting van illegale vreemdelingen*. Amsterdam: Boom.

Engbersen, G. en R. Staring (2000). 'De morele economie van lage inkomensgroepen: armoede en informaliteit'. *Balans van het armoedebeleid. Vijfde jaarrapport armoede en sociale uitsluiting*. G. Engbersen, C. Vrooman en E. Snel. Amsterdam: Amsterdam University Press, 76-100.

Engbersen, G., E. Snel, en K. Rusinovic (2000), 'De vier economieën: over sociale uitsluiting en bestaansstrategieën'. *Balans van het armoedebeleid. Vijfde jaarrapport armoede en sociale uitsluiting*. G. Engbersen, C. Vrooman en E. Snel. Amsterdam: Amsterdam University Press 5, 53-75.

Engbersen, G. (2001), 'The unanticipated consequences of panopticon Europe: residence strategies of illegal immigrants'. In: V. Guiraudon en C. Joppke (red.), *Controlling a New Migration World*, Londen: Routledge, 222-246.

Engbersen, G. en J.P. van der Leun (2001), 'The social construction of illegality and criminality'. In: *European Journal on Criminal Policy and Research*, 51-70.

Espenshade, T. (1995), 'Using INS Border Apprehension Data to Measure the Flow of Undocumented Migrants Crossing the US-Mexico Frontier'. *International Migration Review* 29, 195-216.

Fix, M. en J. Passel (1995), *Immigration and Immigrants. Setting the record straight*. Washington, D.C.: The Urban Institute.

Gils, G. van en P. van der Heijden (1996), *Schattingen van het illegaal vuurwapenbezit*. Utrecht: BOA. (rapport).

Groenendijk, K. en A. Böcker (1995), 'Het schatten van de onschatbaren; Aantallen illegalen, beeld van een categorie of van de schatter'. *Migrantenstudies* 11(2), 117-128.

Groenendijk, K. en A. Böcker (2000), 'Haken en ogen van juridische definities'. *Migrantenstudies* 16 (2), 81-86.

Hammar, T. (red.) (1985), *European Immigration Policy. A comparative study*. Cambridge: Cambridge University Press.

Heijden, P. van der, F. Smit en G. van Gils (1993), *Schattingen van het aantal slachtofferloze delicten*. Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken (Politia Nova 3).

Heijden, P. van der (1994), *Hoe te leven met statistiek*. Utrecht: ISOR.

Heijden, P. van der en G. van Gils (2000). Omvangsschattingen van vuurwapenbezit. *Tijdschrift voor Criminologie* 42 (2), 154-164.

Hesseling, R. en A. Taselaar (2001). Asielmigratie en mensensmokkel. *Tijdschrift voor Criminologie* 43(4), 340-49.

Hindelang, M. and T. Hirschi (1979), 'Correlates of delinquency: the illusion of discrepancy between self-report and official measures'. *American Sociological Review* 44, 995-1014.

Hooghiemstra, E. (2000). 'Gemengd huwen en transnationaal huwen in Nederland: enkele feiten'. *Migrantenstudies* 16 (4), 198-208.

Hoogteijling, E. (2002), *Raming van het aantal niet in de GBA geregistreerden*. Voorburg: CBS.

Jahn, A. en T. Straubhaar (1999), 'A Survey of the Economics of Illegal Migration.' In: M. Baldwin-Edwards and J. Arango (red.), *Immigrants and the Informal Economy in Southern Europe*. Londen: Frank Cass Publishers, 16-42.

Junger, M. en M. Zeilstra (1989), *Deviant gedrag en slachtofferschap onder jongens uit etnische minderheden*. Arnhem: Gouda Quint.

Junger-Tas, J. (1997), 'Ethnic minorities and Criminal Justice in the Netherlands'. In: Tonry, M. (red.), *Ethnicity, crime and immigration. Comparative and cross-national perspectives*. Chicago en Londen: University of Chicago Press, 257-310.

Kleemans, E. en M. Brienen (2001), 'Van vriendendienst tot slangenkop'. *Tijdschrift voor Criminologie* 43(4), 350-359.

Kloosterboer, D., A. Potmis, K. Wedad, M. Terlemis (2002). *We willen gewoon werken en belasting betalen. Een onderzoek onder Bulgaarse illegalen in den Haag*. Den Haag: Vakbond van illegale arbeiders.

Kopnina, H. (2001), *Invisible communities: Russian migration in the nineteen nineties in London and Amsterdam*. Cambridge University, PhD Dissertation (unpublished).

LaPorte, R. (1994), 'Assessing the human condition: capture-recapture technics. Allows accurate counts of those difficult to reach populations'. *BMJ* 308, januari 1994, 5-6.

Leun, J.P. van der, G. Engbersen en P. van der Heijden (1998), *Illegaliteit en criminaliteit. Schattingen, aanhoudingen en uitzettingen*. Rotterdam: Erasmus Universiteit Rotterdam, rapport.

Leun, J.P. van der (1999). 'Illegaliteit en criminaliteit'. In: J. Burgers and G. Engbersen (red.), *De ongekende stad 1. Illegale vreemdelingen in Rotterdam*. Amsterdam: Boom, 188-218.

Leun, J.P. van der, en R.C. Kloosterman (1999), 'Loopbanen onder het legale plafond; de arbeidsmarkt positie van illegalen in Rotterdam'. In: J. Burgers and G. Engbersen (red.), *De ongekende stad 1. Illegale vreemdelingen in Rotterdam*. Amsterdam: Boom, 118-160.

Leun, J.P. van der (2001), *Looking for Loopholes. Processes of incorporation of illegal immigrants in the Netherlands*, Rotterdam: proefschrift, Erasmus Universiteit Rotterdam. Handelseditie verschijnt in 2002 bij de Amsterdam University Press.

Long, N. (1992), 'From paradigm lost to paradigm regained? The case for an actor-oriented sociology of development'. In: N. Long en A. Long (red.), *Battlefields of knowledge. The interlocking of theory and practice in social research and development*. Londen: Routledge, 16-43.

Lutz, H. (2001), 'Ketens van zorg. De nieuwe dienstmeisjes in de mondiale migratie'. *Tijdschrift voor genderstudies*, 4 (3), 20-34.

MacDonald, J. and L. MacDonald (1974), 'Chain Migration, Ethnic Neighborhood Formation, and Social Networks'. In: C.Tilly (red.) *An Urban World*. Boston, Toronto: Little, Brown and Company, 226-235.

Mahler, S. (1995). *American dreaming: immigrant life on the margins*. Princeton, Princeton University Press.

Margolis, M. (1994), *Little Brazil: an ethnography of Brazilian immigrants in New York City*. Princeton: Princeton University Press.

Mat, J. (2001), 'Stadsnomaden op doortocht. Tilburg-Noord is verrast doorde komst van honderden Somaliërs die eisen stellen aan de gemeente'. *NRC Handelsblad* (Magazine-M), 2 oktober 2001, 38-50.

Migration News (2001a), 'EU: Enlargement ?' *Migration News* 8(1).

Migration News (2001b), 'EU: Enlargement ?' *Migration News* 8(12).

Miller, M. (1995). 'Illegal migration'. In: R. Cohen (red.), *The Cambridge Survey of World Migration*. Cambridge: Cambridge University Press, 537-540.

Mingione, E. (1987), 'Urban survival strategies, family structure and informal practices'. In: M. Smith en J. Foggin, *The capitalist city: global restructuring and community politics*. Oxford: Basil Blackwood Ltd., 297-322.

Ministerie van Justitie (1997), *Terugkeernotitie*. Den Haag: Ministerie van Justitie.

Moerland, H. (1991), *Winkeldiefstal, een te riskante zaak?* Arnhem: Gouda Quint.

Nijboer, J., R. Hesseling en M. Smit (2001). 'Mensensmokkel en mensenhandel'. *Tijdschrift voor Criminologie*, 43(4), 324-30.

Nyíri, Pál (2000), 'New Asian migration to Eastern Europe: the case of the Chinese in Hungary'. *Focaal, Tijdschrift voor Antropologie*, 35.

OECD (2000), 'Preventing and Combating the Employment of Foreigners in an irregular situation: OECD conclusions'. In: D.Çinar, A. Gächter en H. Waldrauch (red.), *Irregular migration: Dynamics, Impact, policy options*. Wenen: European Centre, 231-236.

Panchu, A. (2001), "'Mijn dossier is gesloten". Een verkennend onderzoek naar uitgeprocedeerden Tamil asielzoekers in Nederland'. Rotterdam: doctoraalscriptie sociologie, Erasmus Universiteit Rotterdam

Piore, M. (1979), *Birds of Passage. Migrant Labor and Industrial Societies*. Cambridge: Cambridge University Press.

Pluymen, M. en P. Minderhoud (2002), 'Opvang van (uitgeprocedeerde) asielzoekers door en in gemeenten'. Paper gepresenteerd tijdens de *Tiende Sociaal-Wetenschappelijke Studiedagen 'Armoede en Rijkdom'*, 30-31 mei. Amsterdam: Vrije Universiteit.

Portes, A. and R. Rumbaut (1990). *Immigrant America. A portrait*. Berkeley: University of California Press.

Portes, A. (red.) (1995), *The Economic Sociology of Immigration. Essays on Networks, Ethnicity, and Entrepreneurship*. New York: Russell Sage Foundation.

Portes, A. and P. Landholt (1996), The Downside of Social Capital. *The American Prospect* 26, 18-21.

Portes, A. (2000), 'The Hidden Abode: Sociology as Analysis of the Unexpected'. In: *American Sociological Review* 65 (1), februari, 1-18.

Price, C. (1963), *Southern Europeans in Australia*. Melbourne: Oxford University Press.

Punch, M. (1979), *Policing the inner city: A study of Amsterdam's Warmoesstraat*. Londen: Macmillan.

Rath, J. en R. Kloosterman (1998). 'Bazen van buiten. Naar een nieuwe benadering voor het zelfstandig ondernemerschap van immigranten'. In: J. Rath en R. Kloosterman (red.), *Rijp & groen. Het zelfstandig ondernemerschap van immigranten in Nederland*. Amsterdam: Het Spinhuis, 1-23.

Reil, F. en T. Korver (2001), *En meestal zijn het Turken. Arbeid in de Amsterdamse loonconfectie-industrie*. Amsterdam: Het Spinhuis.

Rusinovic, K., J.P. van der Leun, T. Chessa, A. Weltevrede, G. Engbersen en J. Vos (2002). *Nieuwe vangnetten in de samenleving. Over problemen en dilemma's in de opvang van kwetsbare groepen*. Rotterdam: RISBO.

Salt, J. (2000), 'Trafficking and human smuggling: a European perspective'. *International Migration* 38 (3), 31-56.

Salt, J. en J. Hogarth (2000), 'Part I. Migrant trafficking and human smuggling in Europe: A review of the evidence'. In: F. Lackzo en D. Thompson (red.), *Migrant trafficking and human smuggling in Europe. A review of the evidence with case studies from Hungary, Poland and Ukraine*. Geneva: International Organization for Migration.

Schenk, W. (2001a), 'Malafide uitzendbureaus zouden PKK steunen'. *De Volkskrant*, 25 augustus 2001, (digitaal archief URL: www.volkskrant.nl).

Schenk, W. (2001b), 'In de vroege ochtend stroomt Den Haag leeg, met Bulgaren'. *De Volkskrant*, 27 augustus 2001 (digitaal archief URL: www.volkskrant.nl).

Schuyt, C. (1986), *Filosofie van de Sociale Wetenschappen*. Leiden: Martinus Nijhoff.

Schuyt, K. (1986), 'De verzorgingsstaat met het oog op morgen'. In: K. Schuyt en R. van der Veen (red.), *De verdeelde samenleving*. Leiden/Antwerpen: Stenfert Kroese, 229-234.

SCP (1998), *Sociaal en Cultureel Rapport 1998*. Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau.

Silver, H. (2001), 'Dominicans in Providence: transnational intermediaries and community institution building'. *Focaal - European Journal of Anthropology* 38, 103-23.

Smit, F., P. van der Heijden en G. van Gils (1994), 'Enkele weinig gebruikte methoden om het aantal plegers van misdrijven te schatten', *Tijdschrift voor Criminologie* 36 (2), 1994, 97-119.

Snel, E. and G. Engbersen (1996), 'Overleven in de grote stad'. In: J. Burgers, G. Engbersen, R. Kloosterman and E. Snel (red.). *In de marges van de stad*. Utrecht: Onderzoekschool AWSB.

Snel, E., J. de Boom, et al (2000), *Migratie, integratie en criminaliteit: migranten uit voormalig Joegoslavië en de voormalige Sovjet-Unie in Nederland*, Rotterdam: RISBO.

Snel, E. en R. Staring (2001), 'Poverty, migration, and coping strategies: an introduction'. *Focaal - European Journal of Anthropology* 38, 7-22.

- Staring, R. (1999). 'Migratiescenario's. De overkomst van illegale vreemdelingen'. In: J. Burgers en G. Engbersen (red.), *De ongekende stad 1. Illegale vreemdelingen in Rotterdam*. Amsterdam: Boom, 54-87.
- Staring, R. (2001a), *Reizen onder regie. Het migratieproces van illegale Turken in Nederland*. Amsterdam: Het Spinhuis.
- Staring, R. (2001b), 'Van illegalen tot medeburgers. Carrières in en uit een illegaal bestaan'. *Sociologische Gids* 48 (4), 360-381.
- Stone, D. (1988), *Policy paradox: the art of political decision making*. New York [etc.]: Norton.
- Tapinos, G. (1999), 'Clandestine immigration: economic and political Issues'. *Trends in International migration*. Sopemi. 1999 Editie. Parijs: Organization for Economic Co-operation and Development, 229-251.
- Tillaart, H. van den, M. Olde Monnikhof, S. van den Berg en J. Warmerdam (2000), *Nieuwe etnische groepen in Nederland. Een onderzoek onder vluchtelingen en statushouders uit Afghanistan, Ethiopië en Eritrea, Iran, Somalië en Vietnam*. Nijmegen: Instituut voor Toegepaste Sociologie.
- Torre, E. van der (1999), *Politiewerk Politiestijlen, community policing, professionalisme*. Alphen aan den Rijn: Samson.
- Vegt, E. van der (2002), Eis: een jaar celstraf tegen mensensmokkelaar. *De Gelderlander*, 27 maart 2002 (digitaal archief <http://www.gelderlander.nl>).
- Visser, J., en R. van Zevenbergen (2001), *Illegale tewerkstelling verkend. Eindrapport*. Den Haag: Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.
- De *Volkskrant* (2002), 'Weer grote groep Bulgaren per vliegtuig het land uitgezet'. 20 februari 2002 (digitaal archief URL: www.volkskrant.nl).
- VRIS- Politie Rotterdam Rijnmond (1999), *Vreemdelingen in de strafrechtssketen*. Rotterdam: Politie Rotterdam Rijnmond.
- Wiarda, J. (2002), 'Trends in de wetgeving inzake mensensmokkel en mensenhandel'. *Tijdschrift voor Criminologie* 43(4), 368-377.
- Witte, R en V. van Wijkhuijs (2001), *Effectief Mobiel Toezicht Vreemdelingen*. Eindrapportage. Den Haag: ES&E.
- WRR (2001), *Nederland als immigratiesamenleving*. Den Haag: Sdu Uitgevers.
- Zandvliet, C. en J.H. Gravesteijn-Ligthelm (1994), *Illegale Arbeid. Omvang en Effecten*. Den Haag: VUGA.
- Zorlu, A. (1998), 'Goedkope arbeid als wondermiddel? De rekrutering van personeel in de Turkse confectie-industrie in Amsterdam'. In: J. Rath en R. Kloosterman (red.), *Rijp & groen. Het zelfstandig ondernemerschap van immigranten in Nederland*. Amsterdam: Het Spinhuis, 143-155.

Bijlage 1: Overzicht van staandegehouden illegale vreemdelingen naar land van herkomst (persoonsniveau)

Bijlage 1

Tabel b1 Staandegehouden illegale vreemdelingen naar land van herkomst (persoonsgebonden)					
West_Europa	9744	Overig Afrika	6364	Singaporaanse	33
Belgische	679	Eritrese	39	Syrische	97
Deense	17	Angolese	178	Thaise	149
Duitse	1188	Burundische	33	B Ver Arab Em	3
Finse	14	B Burkina Faso	14	Jemenitische	1
Franse	1704	Centrafrikaanse	3	Zuidkoreaanse	38
Griekse	99	Kongolese	101	Viëtnameese	44
Britse	645	Beninse	24	Bengalese	46
Ierse	50	Egyptische	846		
IJslandse	5	Etiopische	110	Midden/Zuid Amerika	3801
Italiaanse	482	Djiboutiaanse	6	Bahamaanse	2
Liechtensteinse	1	Gabonese	4	Belizaanse	1
Luxemburgse	17	Gambiaanse	26	Costaricaanse	6
Maltese	4	Ghanese	784	Cubaanse	51
Noorse	16	Guinese	95	Dominicaanse	252
Oostenrijkse	56	Ivoriaanse	40	Salvadoraanse	4
Portugese	232	Kaapverdische	104	Guatemalaanse	10
Sanmarinese	1	Kameroense	137	Haitiaanse	5
Spaanse	307	Kenyaanse	33	Hondurese	12
Zweedse	41	Congolese	281	Jamaicaanse	159
Zwitserse	27	Liberiaanse	514	Mexicaanse	19
Duitse	302	Malawische	9	Nicaraguaanse	7
Britse	2	Malinese	15	Panamese	6
Cyprische	6	Mauritaanse	44	B Trinidad en T	4
Turkse	3824	Mozambiquaans	3	Argentijnse	26
Britse	2	Swazische	2	Barbadaanse	2
Britse	23	Burger Niger	27	Boliviaanse	22
		Nigeriaanse	923	Braziliaanse	410
Oost-Europa	13721	Ugandese	19	Chileense	116
Slowaakse	334	Guineebissause	18	Colombiaanse	701
Tsjechische	479	Zuidafrikaanse	107	Ecuadoraanse	565
Bosnische	496	Zimbabweaanse	12	Guyaanse	24
Georgische	167	Rwandese	78	Paraguayaanse	2
Toerkmenistaans	1	B São Tomé & P	1	Peruaanse	99
Tadzjikistaanse	6	Senegalese	72	Surinaamse	1088
Oezbekistaanse	11	Sierraleonense	502	Uruguayaanse	14
Oekraïense	867	Soedanese	612	Venezolaanse	187
Kyrgyzstaanse	6	Somalische	414	Burger Dominica	7
Moldavische	123	Tanzaniaanse	6		
Kazachstaanse	26	Togolese	86	Nrd Amerika/Oceanië	293
Wit-Russische	160	Tsjadische	7	Canadese	67
Azerbajdsjaanse	60	Zambiaanse	3	Amerikaanse	185
Armeense	125	Congolese	32	Australische	31
Russische	714			B Papua-Nieuwg	1
Sloveense	89	Azië	6520	Nieuwzeelandse	9
Kroatische	235	Myanmarese	2		
Letse	93	Jemenitische	21	onbekend	678
Estnische	53	Afgaanse	278		
Litouwse	284	Bhutaanse	2	totaal	47764
Albanese	699	Myanmarese	4		
Bulgaarse	829	Kambodjaanse	2		
Hongaarse	322	Srilankaanse	470		
Joegoslavische	1691	Chinese	2327		
Poolse	4781	Filipijnse	54		
Roemeense	879	Taiwanese	21		
Tsjechoslowaaks	24	Indiase	439		
Macedonische	167	Indonesische	162		
		Iraakse	784		
Noord Afrika	6643	Iraanse	365		
Algerijnse	2060	Israëlische	382		
Libische	204	Japanse	14		
Marokkaanse	4177	Jemenitische	1		
Tunesische	202	Jordaanse	55		
		Koeweitse	2		
		Laotiaanse	3		
		Libanese	258		
		Maleisische	72		
		Mongolische	34		
		Nepalese	14		
		Pakistaanse	338		
		Saoediarabische	5		

Bijlage 2: Overzicht van woonplaats respondenten

Tabel b2 **Overzicht van woonplaats respondenten**

	aantal	percentage
AMSTERDAM	23	14,7
DEN HAAG	8	5,1
ROTTERDAM	53	34,0
UTRECHT	6	3,8
totaal vier grote steden	90	57,6
ARNHEM	4	2,6
ASSEN	1	,6
BREDA	1	,6
CAPELLE A/D IJSSEL	2	1,3
DELFT	2	1,3
DEN BOSCH	4	2,6
DEVENTER	3	1,9
DIDAM	1	,6
DOETINCHEM	1	,6
DORDRECHT	1	,6
EERSEL	1	,6
EINDHOVEN	5	3,2
HEERENVEEN	2	1,3
HERKENBOSCH	1	,6
HILVERSUM	2	1,3
JOURE	1	,6
LEERDAM	1	,6
LEEUWARDEN	1	,6
NAARDEN	1	,6
NIEUWEGEIN	1	,6
NIJMEGEN	2	1,3
OSS	1	,6
ROERMOND	1	,6
SCHIEDAM	1	,6
TILBURG	1	,6
VLAARDINGEN	1	,6
WAGENINGEN	1	,6
WESTERVOORT	1	,6
ZANDVOORT	1	,6
ZEVENBERGEN	1	,6
ZOETERMEER	1	,6
WNZ of ZVVVP	18	11,5
totaal	156	100